

319 376

6

15. évf.
2006.
2. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

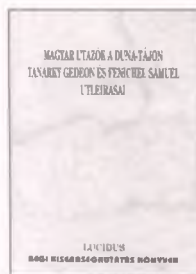
A Lucidus Kiadó új könyvei

Stark Tamás:
Magyar foglyok a Szovjetunióban

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

Miskolczi Ambrus (szerk.):
Magyar utazók a Duna-tájon

Budapest, 2006. 204 p.

2600 Ft

Tóth Pál Péter (szerk.):
Vándorlás és népességfogyás.
Interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról.

Budapest, 2005. 256 p.

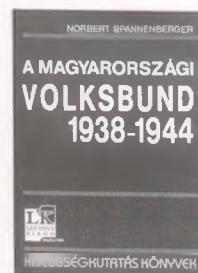
3800 Ft

Gereben Ferenc:
Olvasáskultúra és identitás.
A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata

Budapest, 2005. 215 p.

2800 Ft

Spannenberger, Norbert:
A Magyarországi Volksbund 1938-1944.

Budapest, 2005. 432 p.

4800 Ft

Miskolczi Ambrus:
Románok a történeti Magyarországon

Budapest, 2005. 186 p.

2600 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

15. évfolyam 2. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Tóth Ágnes*, *Bruhács János*, *Doncsev Tosó*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Számítógépes előkészítés: *Balczer Gabriella*. Tördelő: *Korpás István*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53. I. em. 45. Telefon/fax: 212-9527, 224-6700/647 m. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 3600 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve +8 USD (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 900 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118–10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.
Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

The China Quarterly (Anglia)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Foreign Affairs (USA)
Futures (USA)
Historický časopis (Szlovákia)
International Review of Social History
(Anglia)

Internationale Politik (Németország)
Mezhdunarodnaja žizn' (Oroszország)
Le Monde diplomatique (Franciaország)
Politique internationale (Franciaország)
Südstdeutsche Vierteljahresblätter
(Németország)
Südeuropa (Németország)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

Autonómia: szó és tett (<i>Cholnoky Győző</i>)	191
--	-----

TANULMÁNYOK

AUTONÓMIA A KULTÚRÁBAN

Vizi Balázs: Kisebbségi autonómiák Európában	192
Győri Szabó Róbert: Autonómia a posztszovjet, európai utódállamokban	197
Péntek János: Önálló mozgáster és annak hiánya a romániai magyar oktatásban: a pedagógusképzés helyzete	219
Balázs Imre József: Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban	229
Demény Péter: Képességekre vágyva (Látlelet az erdélyi magyar könyvkiadásról)	237
Ambrus Attila: Megkérdőjelezhető sajtószabadság	241
Kiss Jenő: A romániai magyar könyvtárügy napjainkban	246
Pillich László: A Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány	252
Keszeg Vilmos: XX. századi betelepítések (Detrehemtelep)	260

MŰHELY

Dobó Marianna – Horváth Ágnes: A gazdasági aktivitás hatásainak elemzése Borod-Abauj-Zemplén megye roma lakosságánál	295
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Peró, Davide: Baloldali politika, civil társadalom és bevándorlás Olaszországba: Bologna esete (<i>Bosznay Csaba</i>)	312
Calic, Marie-Janine: Koszovó – 2004 (<i>Komáromi Sándor</i>)	313
A külvárosok lázadása – rendkívüli állapot Franciaország nagyvárosaiban (<i>Kakasy Judit</i>)	316
Az iszlám világ és Oroszország külpolitikája (<i>Wernke Géza</i>)	320
Trenin, D. V.: Déli tényező (<i>Wernke Géza</i>)	322
Hourcade, Bernard: Irán visszatér az iszlamizmushoz? (<i>Kakasy Judit</i>)	324
A kínai csoda (<i>Komáromi Sándor</i>)	326
Heberer, Thomas: Etnikai vállalkozószellem és etnikai identitás: esettanulmány a Liangshani Yi-k (Nuosu) körében, Kínában (<i>Bosznay Csaba</i>)	329

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Romániai német íróportrék: Johann Lippert (<i>Komáromi Sándor</i>)	332
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Cronin, Michael: A cserkereskedelem pénznemei: irodalom és az európai nyelvi diverzitás (<i>Bosznay Csaba</i>)	334
Hainz, Martin A.: „Német” Csernovic: mítosz és valóság (<i>Komáromi Sándor</i>) ...	335

KISEBBSÉGI POLITIKA

- Reuter, Jens: Belgrádtól Brüsszelig: mekkora is az út hossza? (*Komáromi Sándor*) 338
Gavrilis, George: Az elfelejtett Nyugati Part (*Bosznay Csaba*) 341

KISEBBSÉGI JOG

- Brusis, Martin: A Vajdaság alkotmányos helyzete (*Komáromi Sándor*) 344
Kényszerházasságok, egyoldalú válások, eltaszítások... (*Kakasy Judit*) 346

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Londák, Miroslav: A szlovák közgazdászok véleménye a szlovák gazdasági helyzetről az 1967–1968-as évek fordulóján (*Császári Éva*) 349
Ealham, Chris: Egy képzeletbeli földrajzi fogalom: Ideológia, városi térség és tiltakozás Barcelona kínai negyedének megalkotásakor, 1835–1936 között (*Bosznay Csaba*) 351

TABLE OF CONTENTS

Autonomy: Word and Action (<i>Cholnoky Győző</i>)	191
---	-----

STUDIES

AUTONOMY IN CULTURE

Vizi Balázs: Minority Autonomies in Europe	192
Győri Szabó Róbert: Autonomy in the Post-Soviet, European States	197
Péntek János: Sphere of Action and the Lack of It in the Hungarian Education in Romania: Situation of Teacher Training	219
Balázs Imre József: Major and Minor Language Use in the Transylvanian Hungarian Literature	229
Demény Péter: Longing for Abilities (Diagnosis of the Hungarian Publication in Transylvania)	237
Ambrus Attila: Questionable Liberty of Press	241
Kiss Jenő: Recent Hungarian Library Affairs in Romania	246
Pillich László: The Heltai Gáspár Library Foundation	252
Keszeg Vilmos: 20 th Century Re-settlings (Detrehem Settlement)	260

WORKSHOP

Dobó Marianna–Horváth Ágnes: Analysis of the Impact of Economic Activity Concerning the Rom Population of Borsod-Abaúj-Zemplén County	295
---	-----

REVIEW

NATIONAL IDENTITY. NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Peró, Davide: Left-wing politics, civil society and immigration in Italy: The case of Bologna (<i>Bosznay Csaba</i>)	312
Calic, Marie-Janine: Kosovo – 2004 (<i>Komáromi Sándor</i>)	313
Riot of Suburbs – State of Emergency in the Cities of France (<i>Kakasy Judit</i>)	316
The Islam World and the Foreign Policy of Russia (<i>Wernke Géza</i>)	320
Trenin, D. V.: The Southern Factor (<i>Wernke Géza</i>)	322
Hourcade, Bernard: Does Iran Return to Islamism? (<i>Kakasy Judit</i>)	324
The Chinese Miracle (<i>Komáromi Sándor</i>)	326
Heberer, Thomas: Ethnic Entrepreneurship and Ethnic Identity: A Case Study among the Liangshan Yi (Nuosu) in China (<i>Bosznay Csaba</i>)	329

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURE

Portraits of German Writers in Romania: Johann Lippert (<i>Komáromi Sándor</i>)	332
---	-----

MINORITY CULTURE

Cronin, Michael: Currencies of exchange: Literature and the future of European language diversity (<i>Bosznay Csaba</i>)	334
Hainz, Martin A.: The “German” Chernovits: myth and reality (<i>Komáromi Sándor</i>)	335

MINORITY POLICY

- Reuter, Jens: From Belgrad to Brussels: How far are they indeed? (*Komáromi Sándor*) 338
- Gavrilis George: The Forgotten West Bank (*Bosznay Csaba*) 341

MINORITY RIGHTS

- Brusis, Martin: The Constitutional Status of Voivodina (*Komáromi Sándor*) 344
- Pressed Marriages, Divorces, Expel... (*Kakasy Judit*) 346

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNICAL MINORITIES

- Londák, Miroslav: Opinions of Slovakian Economists Concerning the Slovakian Economy in 1967–1968 (*Császári Éva*) 349
- Ealham, Chris: An Imagined Geography: Ideology, Urban Space, and Protest in the Creation of Barcelona's "Chinatown", c. 1835–1936 (*Bosznay Csaba*) 351

Autonómia: szó és tett

A nyilvános közbeszédben – használati gyakoriságát tekintve – az autonómia fogalma bizonyára dobogós helyezést vívna ki magának. Nem lenne baj a szóval, ha csak elviekben vizsgálnánk tartalmát, ha egy személy (belső) autonómiájára, intézményi autonómiára vagy akár települési önkormányzatiságra utalna. A fogalom azonnal politikai vitákat gerjeszt, ha az etnicitással társul, mert közvetlenül érinti az állam és nemzet viszonyát. Pedig – amint az Vizi Balázs „felvezető” tanulmányából is kitűnik – az etnikai alapú autonómiák sokkal inkább alkalmasak nemzeti színezetű konfliktusok intézményes (azaz jogállami) megoldására, mint ami a nyers erőviszonyokon alapuló csoportközi konfliktusokból adódik. A témába vágó dolgozatok többsége a kulturális autonómia egyes területeiről készít látteleket, az erdélyi magyar nemzetrészt érintő vonatkozásában. A bensőséges, esetenként önkritikus részletekből kirajzolódó összkép nem ad okot a derülletásra: Péntek János autentikus elemzése az erdélyi magyar kultúra alapkérdésében, a pedagógusképzésben, az önálló magyar egyetemi intézet hiányát rója fel; Balázs Imre József az erdélyi magyar irodalom helykeresését ecseteli; Demény Péter realista írása a magyar könyvkiadás képviselőinek elavult mentalitását; Ambrus Attila a sajtószabadság hiányát; Kiss Jenő és Pillich László a könyvtárak méltatlan helyzetét vizsgálja. Rendkívül izgalmas történeti témát dolgoz fel végül Keszeg Vilmos nagyívű tanulmánya, az 1894-ben becikkelyezett és a XX. század elején végrehajtott, Darányi Ignác nevével fémjelzett betelepítésekről.

Budapest, 2006. június 6.

Cholnoky Győző

Kisebbségi autonómiák Európában

Minority Autonomies in Europe

The idea of autonomy can refer to very different phenomena and institutions of social life in European culture. The idea of autonomy sometimes generates serious discussions if it is linked with national or ethnic minorities' rights though ethnic based autonomy is very suitable for institutional treatment of group-conflicts.

Az autonómia fogalma sok oldalról megközelíthető, és elsődleges jelentése egyértelműen valamilyen értelemben vett önkormányzatiságot, önállóságot jelent. Ennek megfelelően az európai kultúrában az autonómia gondolata nem feltétlenül kapcsolódik a nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez, hiszen más összefüggésekben hamarabb eszünkbe juthat az egyetemek belső autonómiája, a települések önkormányzatisága stb.

Mégis, az autonómia gondolata sokszor komoly vitákat vált ki, amikor azt a nemzeti vagy etnikai kisebbségek jogaival hozzák kapcsolatba.

Ebben az összefüggésben ugyanis az autonómia azáltal, hogy az egy nemzeti, etnikai közösség jogaként vagy követeléseként fogalmazódik meg, közvetlen politikai tartalmat is nyer. Különösen a területi autonómia esetében ezek a kérdések kifejezetten államszervezési problémaként fogalmazódnak meg, hiszen közvetlenül érintik a nemzet és az állam viszonyát, s egyértelműen a demokratikus államhatalmi intézmények etnikai vagy etnoregionális alapon történő megosztását.

A politikaelméleti szakirodalomban, az utóbbi években több kísérlet is történt a klasszikus értelemben vett nemzetállam fogalmának újraértelmezésére. A sokak szerint megtépzottan, de ma is viruló nemzetállam, lényegében XIX. századi fogalmakra épül, amelyek az állam nemzeti egységére (szelídebb formában ez politikai egységet, közösséget jelent, de sok esetben kulturális, etnikai egységet is feltételez), a területi sérthetlenségére és a területe, valamint lakossága felett gyakorolt szuverén hatalomra épülnek. Napjainkra azonban sok tekintetben átértékelődtek ezek a fogalmak. Különösen Európában, az európai integráció megerősödésével, de általában a globális gazdasági és pénzügyi hálózatok, a határokon átnyúló, nem állami kezdeményezések és az erős nemzetközi civil érdekérvényesítés lehetőségének korában nehezebb az állami szuverenitás mindenhatóságáról beszélni, mint régebben. Ez mindenképp a klasszikus nemzetállam fogalmának újragondolásával is jár, ami megerősítheti, hogy az állam nemzeti identitásának meghatározásában is egyre több szereplő, különösen az ország területén élő nemzeti vagy etnikai kisebbségek is részt kérnek maguknak. Ehhez adott esetben, a nemzetközi intézmények vagy harmadik államok (tipikusan anyaállamuk) részéről hatékony külső támogatást is szerezhetnek.¹ Az államok nemzeti egységébe vetett hit, a modern liberális demokráciákban, az egyetemesnek hirdetett emberi jogok tiszteletben tartása mellett, ma általában elfogadott módon nem jelentheti az állam erőszakos nyelvi-etnikai, kulturális egységesítését. A kisebbségek létezéshez való joga egyetemesen elismert alapelv lett, s a modern demokratikus keretek között a kisebbségek szándékos és erőszakos beolvasztása nem merülhet fel.

¹ Vö.: Bíró, G.: Minorities in International Relations. In Imbusch, K. – Segbers, K. (eds.): *The Globalization of Eastern Europe*. Hamburg, LIT, 2000. 297–332. p.

Ez azonban még nem jelenti, hogy az etnikailag, nyelvileg sokszínű társadalmakban a különböző csoportok identitása automatikusan védelmet élvezne.

Tény, hogy a többség uralmára épülő demokratikus jogállam mai formáinak kiépítésében általában nem merült fel a nyelvi, etnikai kisebbségek sajátos igényeinek és jogainak érvényesülése/érvényesítése. Általában elfogadott nézet, hogy az egyszerű többségi elv alapján a liberális értékekre épülő demokratikus jogállam csupán az adott nemzeti többség állama.

Pontosabban, a hátrányos megkülönböztetés tilalmára és az egyetemes, minden egyént megillető emberi jogok érvényesülésére hivatkozva, az államot sokan etnikailag, kulturálisan semleges intézménynek szeretnék látni.² Ez a semlegesség azonban kulturális, nyelvi és etnikai értelemben nehezen képzelhető el másként, mint a többségi kultúra uralmaként.³ Ahogy Kymlicka érvelése rámutat, egy állam valójában sosem lehet kulturálisan semleges, minden, a területén élő etnikai vagy nyelvi, kulturális csoporttal szemben: maga az állam berendezkedése, eleve a többség nyelvét, kultúráját és etnikai, nemzeti identitását tükrözi (a közoktatásban, a közigazgatásban stb.). Így a kisebbségek tartozók egyenjogúsága csak akkor valósulhat meg, ha az állam a kisebbségek vagy nem-domináns etnikai csoportok nyelvi, nemzeti identitását is megjeleníti, azaz külön intézkedésekkel támogatja.⁴ Az elmúlt évtizedekben számos nemzetközi jogi dokumentum és politikai nyilatkozat is megerősítette: a többségtől eltérő nemzeti vagy etnikai, nyelvi vagy kulturális identitás megjelenítéséhez, megőrzéséhez mindenképp külön jogok biztosítására van szüksége minden kisebbségnek.⁵ A nemzetközi dokumentumok jól tükrözik az államok érzékenységét is, nem tartalmaznak általában konkrétan számon kérhető kötelezettségeket, s a egyes államok sokszor szinte szabad belátásuk szerint alkalmazzák ezeket a normákat, s a csoportjogok kizárásával többnyire nem elégtíki ki az érintett kisebbségek igényeit sem.

A kisebbségeket megillető külön jogok egyre szélesebb körben történő elismerése ellenére, alapvetően a mai napig is az „egy állam – egy nemzet” paradigma tűnik érvényesnek a legtöbb európai országban. Ez mindenképp egy nemzet domináns helyzetét és államalkotó szerepét sugallja, akkor is, ha épp az adott állam valamilyen formában elismeri a területén élő nemzeti vagy etnikai kisebbségek létét és jogait.⁶ Ennek ellenére a többségi társadalmak és kormányok az állampolgári egyenlőségre hivatkozva sokszor a kisebbségi külön jogokat jogosulatlan előnynek tekintik.

² Vö.: Barry, B.: *Culture and equality*. Cambridge, Polity Press, 2001.

³ A kisebbségi jogokról napjainkban folyó vitáról lásd Kymlicka, W.: *Politics in the Vernacular*. Oxford, Oxford University Press, 2001. Chapter 1. A liberális teoretikusok által vélelmezett „kulturálisan semleges állam” elvének kritikáját lásd uő.: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 1995. chapters 4–7.

⁴ Kymlicka, W.: *Multicultural Citizenship*. loc. cit.

⁵ Lásd különösen az EBEE (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet) 1990-es koppenhágai zárónyilatkozatát; az ENSZ Közgyűlés 1992-es Nyilatkozatát a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól; az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményét (1998) E.T.S. 157. vagy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1609. (2003) sz. „Az autonóm régiók pozitív tapasztalatai mint az európai konfliktusok megoldását ösztönző forrás” c. ajánlását. Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségek jogainak nemzetközi okmányai*. Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.

⁶ Kevés országban találunk olyan utalásokat, mint amilyeneket a magyar alkotmány 68. (1) cikke tartalmaz, amikor *expressis verbis* kimondja, hogy „A Magyar Köztársaság-

A liberális demokrácia alapelveire épülő szuverén nemzetállam azonban nem képes, *ipso facto* a létező etnikai sokszínűség politikai megjelenítése iránti, fokozódó igényeket kielégíteni. Alkalmas-e a demokratikus intézményrendszer a kisebbségi csoportok tényleges egyenjogúságának biztosítására, s vannak-e eszközei a kisebbségek igényeinek kielégítésére vagy a kisebbségek léte reménytelen konfliktusforrás kell, hogy maradjon az államok számára?

Ebben a tekintetben, a kisebbségi kérdéseket ma is két megközelítésből szokták értelmezni: az egyik, általános, egyetemesen érvényesülő igazságokat kíván megfogalmazni, elsősorban a „nemzeti önrendelkezés” (az önálló államiság alapja) és a „nemzeti identitás” minél pontosabb értelmezése és újragondolása mentén. Eszerint érdemes elméleti alapokon egyetemesen alkalmazható paradigmákat keresni, amelyek minden, a kisebbségekhez kapcsolódó problémákra megoldást kínálhatnak. Másik domináns megközelítésben a kisebbségi kérdés viszont empirikus módon jelenik meg mint egy adott országban, adott etnikai, nemzeti csoportokat érintő probléma, amelynek rendezése a pragmatikus megoldások megtalálására és a konfliktus-kezelésre helyezi a hangsúlyt anélkül, hogy ebből általános következtetéseket próbálna meg levonni.

A gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy az egyes kisebbségek rendkívül eltérő helyzete és gondjai miatt nehezen lehet elképzelni, hogy általánosan alkalmazható modellek tűnjenek fel. Mégis a gyakorlatban számos tanulságos példát találhatunk arra, hogy a kisebbségek jogait a demokratikus intézményrendszer erősítésével biztosítsák.

A legfőbb vád és félelem a nemzeti kisebbségekkel szemben az, hogy mint minden nemzetnek, a kisebbségi nemzeteknek is végső célkitűzése nem más, mint az önálló állam megteremtése, az elszakadás attól az államtól, amelyben élnek.⁷ Hasonló módon a külön kisebbségi jogok biztosításában sokan az állampolgári egyenlőség megsértését, a többségi demokrácia sérelmének veszélyét vélik felfedezni. Ebből a szemszögből, a nemzeti, etnikai alapon gyakorolt jogokat visszalépésnek tekintik, ami csak megosztást és a „törzsi jelleg” visszatérését segíti elő a társadalomban.

Az első problémával szemben Keating a „többnemzetű” (*plurinational*) demokrácia fogalmának bevezetését javasolja, felhívva a figyelmet arra, hogy ma már, főként Európában, nem lehet a klasszikus nemzetállami szuverenitás fogalmait használni, mivel, különösen az Európai Unió tagállamaiban, az államon belüli regionális entitások szerepe éppúgy megnőtt – s sok tekintetben a központi állami hatásköröktől is önállósodott –, mint az államok feletti, ún. szupranacionális politikai entitások befolyása.⁸ Ezek a válto-

ban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.” A népszuverenitás elve többnyire általánosabb megfogalmazásban szerepel, vagy épp a domináns nemzet államalkotó szerepének kinyilvánítására korlátozódik, amit az 1990-es években Közép- és Kelet-Európában elfogadott új alkotmányok is jól tükröznek, egyebek mellett vö.: a román alkotmány 2. cikk vagy a szlovén alkotmány 3. cikkét. Az állam hivatalos nyelvének meghatározása egyes alkotmányokban ugyancsak ezt a felfogást tükrözi, pl.: bolgár alkotmány 3. cikke vagy a szlovák alkotmány 6. cikke. *Kelet-Európa új alkotmányai*. Szeged, JATE, 1997. Az állami identitás és a nyelvpolitika viszonyáról lásd még: Daftary, F. – Grin, F. (eds.): *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. Budapest, LIG/ECMI, 2003.

⁷ Történelmi érveléssel lásd erről Hobsbawm, E.: *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

⁸ Az Európai Unió tekintetében vö.: Bankowski, Z. – Christodoulidis, E. (eds.): *The European Union and its Order. The Legal Theory of European Integration*. Oxford, Blackwell, 2000.

zások az államon belüli nemzeti, nyelvi, regionális sokszínűség megjelenítése, a kisebbségi vagy nem-domináns nemzeti, regionális követelések kezelése szempontjából is rendkívül fontosak.⁹ Ugyanis ebben a megváltozott világban a nemzeti, etnikai követeléseket már nem lehet a klasszikus nacionalizmus keretében vizsgálni, mivel az önálló államiság iránti igény – épp az állam megváltozott szerepe miatt – már nem tekinthető az ilyen követelések végső célkitűzésének. Ezért érdemes a nemzeti, etnikai alapon megfogalmazott politikai követeléseket a normális politika paraméterei között szemlélni, ami, a demokrácia kiterjesztésével, új alapokra helyezésével a jogkörök elosztásánál minden esetben tekintettel lehet a nemzeti, kisebbségi elvárásokra is anélkül, hogy ez, az államtól való elszakadás vagy különbözőbb konfliktusok veszélyével járna.

Ami a demokratikus berendezkedést érintő félelmeket illeti többek között Kymlicka mutatott rá, hogy az államon belüli nemzeti kisebbségek, a domináns nemzettől különböző etnikai csoportok követelései nem feltétlenül kell, hogy veszélyt jelentsenek az állam egységére, sem annak liberális demokratikus berendezkedésére, mivel egyszerűen csak arra a problémára mutatnak rá, amellyel a kisebbségekhez tartozó személyek emberi jogaik szabad gyakorlásában szembesülnek. Nem beszélhetünk egyenlőségről akkor, amikor az állampolgárok egy csoportja számára nincs biztosítva az anyanyelvű oktatás lehetősége. A közéletben való hatékony részvétel csorbul, ha egy adott kisebbség nem kap lehetőséget arra, hogy beleszóljon az őt érintő ügyek vitelébe (pl. a kisebbségi nyelvű oktatás tartalmának meghatározása; a kisebbségi kultúra intézményi hátterének biztosítása, stb.). A sort hosszan lehetne folytatni.¹⁰

Mindenesetre a demokratikus intézményrendszer átalakításával, a központi állami hatásköröknek a kisebbségek számára lényeges területeken nemzeti, etnikai, kulturális alapon történő megosztásával, úgy tűnik, sok esetben célt lehet érni. A kisebbségek területi vagy kulturális öngazgatásának megteremtése éppen ezt a célt szolgálhatja.

Nem is árt ezeket a fogalmakat pontosítani: területi autonómiáról akkor beszélhetünk, ha egy ország meghatározott területén, régiójában egy adott kisebbség többségben él ahhoz, hogy a közhatalomból saját jogán részesüljön. Ezen a területen a kisebbség, azaz a helyi többség, az állam törvényeivel és alkotmányos berendezkedésével összhangban saját döntéshozó és végrehajtó intézményekkel rendelkezik. A személyi elven működő autonómia (más néven kulturális autonómia) nem területhez, hanem egy kisebbség tagjaihoz (valamennyi tagjához) kapcsolódik. Az állam közigazgatási berendezkedését nem érinti, és a szétszórt, szórványban élő, többséget helyi szinten sem elérő kis létszámú kisebbségek kulturális, oktatási önkormányzatát biztosítja. Ennek számtalan jogi formája lehet, de az autonómia lényegi elemeit mindenképpen megőrzi: a kisebbségi közösség számára ugyanis megteremti a lehetőséget, hogy nyelvi, kulturális vagy nemzeti különbözőségeit saját közjogi intézményein keresztül, lényegi kérdésekben döntési jogkörrel biztosítsa. Az átadott hatáskörök főleg az oktatással és a kultúrával kapcsolatosak, de általános politikai szerepet (például konzultatív jog minden, a kisebbséget érintő kérdésben) is kapcsoltathatunk hozzá.

Bármelyik típusú kisebbségi autonómiáról is legyen szó, az eddigi tapasztalatok és a nyugat-európai példák alapján azt lehet mondani, hogy a kisebbségek autonómia-köve-

⁹ Keating, M.: *Plurinational Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2001.

¹⁰ Az egyéni emberi jogok kisebbségeket érintő vonatkozásait veszi sorra: Eide, A.: 'Minorities in a Decentralised Environment' – lásd: <http://www.minelres.lv/publicat/Eide_Yalta98.htm>

léseinek sikeréhez több feltételnek is egyszerre kell teljesülnie. Bármilyen politikai, közjogi öngazgatásról csak demokratikus intézményrendszer keretei között érdemes beszélni, hiszen az öngazgatás lényegét a szabadon választott döntéshozó testületek képesek megjeleníteni. Ezért – annak ellenére, hogy diktatórikus vagy nem-demokratikus rendszerekben is létezhetnek etnikai, etnoregionális alapon szerveződött közigazgatási egységek – a kisebbségi önkormányzás fontos feltétele, hogy az állam a demokrácia szabályai szerint működő autonómiát hozzon létre. Természetesen Európában, a működő etnikai vagy nemzeti kisebbségi autonómiák kialakulását a központi kormányzat demokratikus jellege is segítette: a politikai legitimitás és a jogállamiság intézményrendszere kimonodtan segíthetik az ilyen jellegű hatalommegosztást. Akárcsak a kompromisszumok kialakulását, ami elengedhetetlenül szükséges a többség és a kisebbség közötti megegyezésekhez. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy minden, valamilyen formában az etnikai, nemzeti identitást figyelembe vevő közjogi berendezkedés kialakítását – a nemzetállam „nemzeti” jellegének fontossága miatt – csak komoly politikai vagy egyes esetekben akár erőszakos konfliktusok megoldásával sikerült megvalósítani. Akár politikai, akár fegyveres konfliktusokról van szó, a stabil politikai intézményrendszer, a demokratikus politikai légkör csak a kompromisszum lehetőségét biztosíthatja: annak eléréséhez általában külső vagy belső kényszerek vezethetnek. A nemzetközi szervezetek, a közvélemény vagy az anyaállamok nyomásgyakorlása jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az autonómiát követelők és az érintett állam között meginduljon a kompromisszumkeresés. A nemzetközi figyelem hiányában is (pl. ha az érintett kisebbségnek nincs anyaállama és követeléseit békés formában fogalmazza meg) az öngazgatást kívánó etnikai vagy etnoregionális közösségek komoly belpolitikai kényszerek kialakulásához is hozzájárulhatnak, ahogy azt a walesi és skót példa mutatja. Demokratikus államban ugyanis a politikai konfliktusok intézményes megoldásának esélye jóval nagyobb, mint amennyit a konfliktusban érintettek (a kisebbség és a többség) nyers politikai súlya valószínűsítené.

A nemzeti vagy etnikai kisebbségek öngazgatása, autonómiája tehát sok szempontból, úgy tűnik, inkább erősítheti a modern demokratikus államok problémamegoldó-képességét, semmint, hogy hagyományos nacionalista konfliktusokat gerjesztene.

Autonómia a posztszovjet, európai utódállamokban

Autonomy in the Post-Soviet, European States

The Estonian autonomy models guarantee the rights of ethnic minorities to the greatest extent; in Latvia the law concerning citizenship is expressably discriminative; the real state of legal and political affairs is far from acceptable for minorities in Moldova, Transnistria, Gagauzia and Crimea.

1. Az észtországi személyi autonómia egykor és most

A hosszú orosz fennhatóság után a szuverén Észtország 88 százalékos nemzeti többséggel alakult meg az I. világháború után. Az egymillió észt mellett ebben az időben 90 ezer orosz (8%), 20-25 ezer német, 8 ezer svéd, 5 ezer lett, 4 ezer zsidó nemzetiségű élt az államban. A németek és zsidók a városokban éltek, gazdasági szerepük számarányuknál jóval jelentősebb volt. A lettek, oroszok, svédok az anyaországok felé eső területeken éltek, döntően mezőgazdaságból. Észtország területén tradicionális kisebbségnek a németek számítottak. A XIII. századtól hosszú évszázadokon át a lakosság mintegy öt százalékát alkották és komoly privilégiumokat élveztek. Az orosz központosság és az észt nemzeti mozgalom egyaránt rontott helyzetükön, mire Észtország független lett, alig két százaléknian maradtak.

Az önálló észt állam politikai rendszerét, az alkotmányozás folyamatát meghatározta a baloldali pártok, akikre nagymértékben hatottak az osztrák szociáldemokrata nézetek, kisebbségi vonatkozásban különösen a Renner–Bauer-féle személyi elvű autonómiakonceptió. De az összes észt párt programjában kezdettől fogva szerepelt a kisebbségek és nyelvük védelme.

Az 1918. februári észt függetlenségi manifesztum a nemzetiségekről kimondta, hogy számukra az állam garantálni fogja a kulturális autonómiát. 1918/19-ben kisebbségügyi minisztérium létesült, amely az orosz, német, svéd kisebbség problémáival foglalkozott, azonban később beolvadt az oktatási tárcába. Az új államban már az Alkotmány elfogadása előtt kiépültek az anyanyelvű kisebbségi oktatási rendszerek, ahol biztosították a nyelvhasználatot.

Az 1920-as alkotmány számos kisebbségi vonatkozású paragrafust tartalmaz:

- Az alapjogok katalógusa tartalmazta az anyanyelvű oktatás, a szabad identitásválasztás jogát.
- Jog az önkormányzáshoz, a saját kultúra ápolására, autonóm intézmények létrehozására.
- Azokon a településeken, ahol a kisebbség alkotja a többséget, nyelvük a helyi közigazgatás hivatalos nyelve lehet.
- A németek, oroszok, svédok szabad nyelvhasználati joga a bíróságok, helyi önkormányzatok előtt.
- Az észt ugyanakkor államnyelv lett. Az észtek nem léptek a finn útra, nem lett több egyenrangú, államalkotó nemzet, a félelmetes orosz és német szomszédság árnyékában érthetőnek tűnik az észt kultúra és nyelv kitüntetett helyzetbe hozása.

Az egyszerű törvények, így az oktatás szabályozása messzemenően tekintetbe vette a kisebbségek érdekeit. Az általános iskolákban 20 nemzetiségi gyermek esetén a településnek önálló kisebbségi osztályt kellett indítani, ahol anyanyelven folyt a tanítás. Sőt, ebben az esetben csak komoly indokkal járhatott valaki nem anyanyelvű osztályba.

Az egyházügy sem volt konfliktusos terület, az anyanyelvhasználatot biztosították itt is. Az államalkotó többséggel együtt a németek és a svédek is evangélikusok voltak, 1921-től saját egyházmegyéet szervezettek. Az ortodox oroszoknak természetesen saját egyházszervezetük épült ki.

Az egyetlen, kisebbségi konfliktust is gerjesztő állami intézkedés a földreform volt. A nagybirtokok államosítása a német kisebbséget erőteljesen sújtotta, mivel az összes érintett föld 80%-át ők birtokolták. Kártalanításukról évekkel később, 1926-ban született törvény, de csak az igazi érték töredékét kapták meg. A német birtokosok két petícióban is tiltakoztak a Nemzetek Szövetségénél (más kisebbségi petíciót nem nyújtottak be Észtország ellen), eredmény nélkül. Az állam az észteket sújtó eddigi hátrányok korrekciójának nevezte az államosításokat. A petíciók benyújtására az nyújtott lehetőséget, hogy Észtország presztízs kérdésként tekintette a Nemzetek Szövetségének tagságát, ehhez azonban csatlakoznia kellett annak kisebbségvédelmi rendszeréhez. Az észtek sokáig ellenezték, mondván, az alkotmány már éppen elég biztosítékot ad, 1923-ban azonban mégis aláírták. Elmondható, hogy az észtt pozitív kisebbségvédelem nem a Nemzetek Szövetségének tett kötelezettségvállalás, hanem a belső politikai készség eredménye.

Az 1925-ös kulturális autonómia-törvény

Az alkotmány elfogadása után az észtt állam kisebbségi törvény előkészítésébe fogott, a munkába a német kisebbség is bekapcsolódhatott. Hamarosan kiderült, hogy a világon egyedülálló államjogi szabályozásra készülnek. A politikai szereplők között néhány radikális, az autonómia „állam lesz az államban” félelmetől vezérelt hangtól eltekintve konszenzus alakult ki az autonómia létrehozásáról. Az ok elsősorban az imázs lehető külföld felé, illetve az eleve meglévő készség a kisebbségi igények kielégítésére. Gyorsította a törvényalkotást az 1924. decemberi tallinni kommunista puccskísérlet és az orosz veszély. Szükség volt az államot stabilizáló törvényre, hogy a kicsi, de gazdaságilag még mindig erős kisebbségek állam iránti lojalitását biztosítsa.

A kulturális autonómia-törvény annyira egyedülállónak, mintaértékűnek számított, hogy a Nemzetek Szövetségének titkársága megküldte a szöveget az összes tagállamnak. A törvény 31 paragrafusból áll, és alapvetően az anyanyelvű oktatásra és a kulturális tevékenységre vonatkozik. A szociális kérdések, juttatások, az egyházügy nem került a kulturális autonómia hatáskörébe. Kire vonatkozott?

- Nevesítve a német, orosz és svéd kisebbségre és azokra a közösségekre, akiknek a létszáma eléri a 3000 főt, ennek alapján a lettek és a zsidók is bekerültek.
- Az etnikai hovatartozást a nemzetiségi kataszter alapján állapították meg, a nyilvántartásba vétel, az etnikai hovatartozás bevállása önkéntes alapon történt.
- A nemzetiségi kataszter alapján jöhetnek létre az egyes népcsoportok önkormányzó, közjogi szervei az oktatás és a kultúra területén.

A törvény szerint az észtt kormány jogot kapott arra, hogy azokon a területeken, ahol az észtek élnek kisebbségben, számukra szintén kulturális autonómiát biztosítson.

A törvényt a gyakorlatban végre is hajtották, bevált hosszú évekig, az észtt szuverenitás elvesztéséig sikeresen működött. Kiderült, hogy a nyilvántartás önkéntessége ellen-

re alig néhány kisebbségi esett ki a rendszerből, a kisebbségbarát légkör bizalmat eredményezett, a kisebbséghez tartozó személyek nyíltan vállalták nemzetiségi hovatartozásukat, látva azt, hogy ebből csak előnyük származik, hátrányuk semmiképpen.

Az autonómiát országos szinten a német és a zsidó népcsoport valósította meg. A többi kisebbség relatíve zárt tömbökben élt, így a helyi önkormányzatokon keresztül érték el igényeiket. A németek már 1925-ben felállították a katasztert, a tagok megválasztották a 41 tagú Német Kultúrtaácsot. A választásokat a továbbiakban háromévente írták ki. A Tanács mellett öttagú végrehajtó szerv, kormány jött létre a következő tárcákkal: kataszter, kultúra, oktatás, sport- és ifjúságügy, adóügyek. Az autonómiák bevételi forrásai ugyanis az állami költségvetésből, a helyi önkormányzatoktól és a kisebbségek saját adójából származott, azaz adóketési joggal rendelkeztek.

Az autonómia legfontosabb küldetése az iskolaügy, a kisebbségi iskolahálózat kiépítése, fejlesztése. Miután a kisebbségi alapiskolák a helyi önkormányzatoktól a kulturális öngazdálkodáshoz kerültek, a kulturális autonómiának juttatott állami pénz 80%-át erre fordították, ami a költségek harmadát fedezte, a többi maga a kisebbségi közösség teremtette elő. A tantervet maguk állapították meg, az oktatási miniszter adta meg az engedélyt. A felsőbb iskolák az oktatási tárca alatt maradtak, de a kulturális öngazdálkodás közvetítő láncszemként beemelődött. Kulturális területen az autonóm intézményrendszerben a könyvtárhálózat, színház, múzeum említendő.

A magánjogi, egyesületi szerveződésből közjogi keretek közé lépett át a népcsoportok oktatási, kulturális önszerveződése. Bár elvileg a kulturális tanácsokat az észet kormány feloszlathatta, a törvényt a parlament bármikor eltörölhette, jogi garanciái tehát nem voltak igazán acélosak, az észet állam soha nem élt vissza ezzel a helyzettel, nem csorbított a kulturális autonómián.

A szovjet időszak

1939-ben, a Molotov–Ribbentrop-paktummal megpecsételődött Észtország és a kulturális autonómiák, valamint az itt élő kisebbségi népcsoportok sorsa. Októberben a szovjet érdekszférába került állammal a náci Németország áttelepítési jegyzőkönyvet írt alá, a helyi német lakosság túlnyomó többsége, a szibériai deportálást látva alternatívának, az év végéig átköltözött a német államba. A német kulturális autonómia kisebbség híján megszűnt. 1940 nyarán a szovjetek megszállták az országot, 1941–44 között pedig német fennhatóság alá került, a maradék németek és a svédek többsége kitelepült, a zsidóságot kiirtották. Az időszak végére, 1945-re a lakosság 97%-át észtek alkották.

1945-ben az észet állam tartósan a Szovjetunió része lett, erre az időre tradicionális kisebbségeit elvesztette, egyedül az orosz népcsoport maradt meg, a tudatos betelepítésekkel számuk a következő évtizedekben ugrásszerűen növekedett. Rajtuk kívül beloruszok és ukránok tizezreit költöztették Észtországba (ugyanaz történt Lettországgal is, Litvánia elkerülte ezt a sorsot). Mindeközben észtek bizonyos rétegeit tízezres nagyságrendben Szibériába, illetve más, távol eső orosz területekre deportáltak, vagy bebörtönözték, likvidálták őket. A '40-es évek során összesen 60 ezer észet veszítette életét erőszakos körülmények között.

A mesterséges demográfiai változások nyomán Észtországban abszolút számokban is kevesebb észet élt 1990-ben, mint 1940-ben, lélekszámuk az 1 millió alá csökkent, miközben lakossági arányuk 88%-ról 61,5%-ra apadt. Az oroszok száma eközben 90 ezerről 470 ezerre növekedett (30,3%), ehhez hozzájön még az 50 ezer ukrán (3,1%), és a 30 ezer belorusz (1,85%). A keleti szláv bevándorlók nagy része az északkeleti városokban és a fővárosban, az ipari és katonai központokban telepedett le, a vidék szinte teljesen észet maradt.

Az 1940-es, 1978-as észtk alkotmányok szovjet kaptafára készültek, a nemzeti kisebbségek védelméről nincs bennük szó. A szovjet politika a homo sovieticus megteremtésén fáradozott: az orosz nyelv elterjesztése, oktatása, orosz túlsúly a vezető pozíciókban, a nyugati kapcsolatok megszüntetése jellemezte ezeket az éveket (csak 1965-től állt helyre a háj-összekötötetés Helsinkivel, sokáig ez volt az egyetlen kapocs). Masszív kétnyelvűségi propaganda kezdődött annak érdekében, hogy minden észtk tanuljon meg oroszul (de az észtkországi oroszoknak nem propagálták ugyanezt fordítva). Ugyanakkor az alkotmány nem nevezett meg államnyelvet, a észtk az orosz mellett hivatalos nyelv maradt, tovább működhetett az észtk tannyelvű iskolahálózat a kötelező orosz nyelvtudással kiegészítve.

Az észtk körében nem következett be nyelvvesztés, sőt, 1990-re egyharmaduk még mindig nem tudott oroszul. A helyi lakosok etnikai ellenállása az orosz nyelvtudás iránti érdektelenségen túl (ha tudtak is, sem akartak oroszul beszélni) az etnikailag vegyes házasságok elkerülésében is megnyilvánult.

Az állampolgárság kérdése

Az 1980-as évek második felében kezdődtek az észtk nemzeti függetlenségi törekvések. 1988-ban megalakult az Észtk Népfront, kartájában az ország nemzetiségeinek kulturális autonómiát fogalmazott meg. Decemberben alkotmánymódosítással az észtk államnyelv lett, a nem anyanyelvűeknek kötelezővé tették az észtk nyelvtudást (ez a rendelkezés '93-ban lépett hatályba).

1989–1990-ben döntést igényelt, hogy a szuverenitását visszanyerő Észtkország állampolgárságát ki és milyen feltételekkel kaphatja meg. Az észtk abból az elvből indultak ki, hogy a szovjet bekebelezés és a későbbi betelepítések jogellenes cselekedetek voltak, és a legitimitás, a folytonosság jegyében a megelőző állapot visszaállítása a kívánatos. Ennek megfelelően a függetlenség 1940-es elvesztése előtt már észtk állampolgárok és leszármazottaik (és első körben kizárólag ők) automatikusan megkapták az észtk állampolgárságot. Lényegében az összes észtk nemzetiségű idetartozott, ez a lakosság kétharmadát érintette. Az észtk államiség jogfolytonosságából következően nem adták meg az állampolgárságot az 1940. június 16-a után bevándoroltaknak és utódaiknak. Ennek következtében a mintegy hatszáz ezres nem észtk lakosság többsége – önhibáján kívül – egyik napról a másikra hontalanná vált, s az Észtkországba bevándoroltak kategóriájába került.

1991 márciusában népszavazást tartottak a függetlenségről. Az összes észtkországi lakos szavazhatott, 83% ment el, közülük 78% (azaz az összes szavazópolgár 64%-a) a függetlenségre voksolt. A balti államok önállóságát a Szovjetunió 1991 szeptemberében elismerte.

Az 1992-ben elfogadott állampolgársági törvény két éves helyben lakást írt elő, de ezt 1995-ben módosították és öt éves észtkországi tartózkodáshoz kötötték. A helyben lakást 1990-től számították, hiszen Észtkország nem ismerte el az 1940–1990 közötti népmozgások jogszerűségét. A törvény elfogadásakor még a lakosság egyharmadának nem volt meghatározott állampolgársága.

Lényegében Észtkország célja az orosz nemzetiségűek többségének külföldi státusban tartása volt. Az észtk állampolgárság megszerzésének feltételeit az 1995. január 19-én elfogadott új állampolgársági törvény a következőkben határozza meg:

- 15. betöltött életév,
- állandó lakhellyel való rendelkezés Észtkországban (megszakítás nélkül 5 éve),
- törvényes jövedelem,
- az észtk államhoz való lojalitás, hűségeskü,

- alapfokú észtl nyelvismeret, az észtl alkotmány és állampolgári törvény ismerete és a kérvény benyújtását követő egy éven belül vizsga letétele. Érdeklenség, hogy azon jelentkezőknek, akik 1930 előtt születtek, nem kell az írásbeli tesztet megírniuk.

Fontos különbség azonban, hogy az így szerzett állampolgárság nem egyenértékű a születés jogán elnyerttel. A honosított személyt ugyanis megfoszthatják észtl állampolgárságtól, míg az eredeti nem, s a gyermekek honosítását és a státusz automatikus öröklését illetően is korlátozások vannak.

A nyelvtudási feltétel rendkívül meglehezítette az orosz, ukrán, belorusz kérelmezők dolgát, a szovjet időkben a töredékük tudott csak valamilyen szinten észtl, a túlnyomó többségnek a semmiről kellett elkezdenie tanulnia egy új és nehéz nyelvet.

Az állampolgárság megszerzéséből a szovjet katonai és biztonsági erők tagjait kizárták. Külön vita tárgya volt a katonai nyugdíjasok ügye, akikről az észtl állam minden támogatást megtagadott. Ezen bő 10 000 fős csoport és a hozzájuk tartozó majdnem 30 000 családtag ügyét 1994. június 26-án külön szerződésben rendezte Oroszország és az Észtl Köztársaság. A megállapodás értelmében Tallinn köteles az állam biztonságára nem veszélyes személyek számára tartózkodási engedélyeket kiadni, míg Moszkva az észtl minimális nyugdíjnak megfelelő ellátást folyósít számukra.

Az idegen állampolgárok és a hontalanok helyzetét az 1993. július 8-án elfogadott Idegenrendészeti Törvény szabályozza. Eszerint bárki, aki rendelkezik megfelelő hontalanigazolással vagy más állam megfelelő okmányával és olyan, a törvény által előírt jövedelmek valamelyikével, amelyből fenn tudja tartani magát, kaphat ideiglenes, illetve állandó tartózkodási engedélyt. Egy jelentős csoport, 170 ezer fő beszerezte a számukra kibocsátott „hontalan-kártyát”, amelynek beszerzése az országban maradás legfőbb feltétele. A maradék, mintegy 100 ezer fő illegálisan, papírok nélkül tartózkodott az országban, többségük nem igényelt hivatalos papírokat. Az állampolgárságból kiesők közül a függetlenné válás előtt is itt tartózkodókat mentesítették a tartózkodási és munkavállalási engedélyek beszerzése alól. Nem vehettek részt azonban a privatizációban, nem vállalhattak munkát bizonyos területeken, például az államigazgatásban. Azok a személyek, akik nem tudták állampolgári státuszukat rendezni, nem juthatnak hozzá az állami egészségügyi ellátáshoz, mivel az egészségbiztosítási alap szolgáltatásait csak az állampolgárok és a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok vehetik igénybe.

Észtországban a szavazati jog nagyon különleges és egyedülálló. A rezidens, de állampolgárságot nem kapott kisebbségek politikai érdekképviseletét lehetetlenné teszi, hogy párttag csak állampolgár lehet. A helyi választásokon minden 18. életévét betöltött, 5 éve lakhellyel rendelkező rezidens lakosnak joga van szavazni, függetlenül attól, hogy állampolgár-e vagy sem, ezt a jogot az 1996-ban született választási törvényben fektették le. A szovjet időszakban betelepült, állampolgársággal nem rendelkező orosz ajkú népesség tehát önkormányzati választójoggal rendelkezik, ám nem vehetnek részt az országos választásokon. Mindezen túlmenően Észtország nyelvi követelményeknek való megfelelést ír elő az országgyűlési képviselő és a képviselő-jelöltek számára. Az észtországi oroszoknak mindenesetre két politikai pártjuk is működik, az Észtl Egyesült Néppárt és az Orosz Párt.

A szigorú állampolgársági feltételek miatt 1996-ig viszonylag kevés nem észtl etnikumú ember kapott állampolgárságot, mintegy 400 ezer fő mindenféle állampolgárság nélkül lakott az országban (hiszen megszűnt közben a Szovjetunió is). A mintegy 600 ezer nem észtl közül mintegy 60 000 fő eleve megkapta az észtl állampolgárságot, mert bizonyítani tudta, hogy ősei már a háború előtt is rendelkeztek vele. További 25 000 főt honosítottak 1992 és

1995 között, mert támogatták a kritikus időszakban, a '80-as évek végén, a '90-es évek elején az észti függetlenségi mozgalmat. Mintegy 40 000 ember szerzett észti állampolgárságot honosítás útján, a vele járó vizsgák letételét és az ellenőrzéseket követően.

Az orosz és egyéb keleti szláv népesség közel egynegyede, elsősorban az értelmiség és a szakképzett munkaerő visszatért az anyaországokba, amit az észti migrációs alap pénzügyileg is támogatott, ösztönzött. A többség maradt, vállalva az idegen státust, bár közülük is minden második kész volt elhagyni az országot. Több mint százezren a könnyen elérhető orosz állampolgárságot választották, de nagy részük nem hagyta el az országot. Az orosz és észti állampolgárok között elvileg nem lehet átfedés, mivel az erre vonatkozó 1995. januári állampolgársági törvény nem ismeri el a kettős állampolgárságot.

Észtország népessége 1989 és 2000 között csökkenő tendenciát mutatott. Az általános népességszökkenés fő oka az Észtországból való kivándorlás volt, ami a kisebbségek vonatkozásában a rendezetlen állampolgársági viszonyok következménye, az észti állam magatartásának a következménye. Míg az észti lakosság száma 3%-kal csökkent, a kisebbségek esetében erőteljesebb népességszökkenés figyelhető meg. Az oroszok létszáma 26%-kal, az ukránok és a beloruszoké mintegy 40-40%-kal, a finneké és egyéb népcsoportokhoz tartozóké pedig egyharmadával csökkent. A nemzetiségek létszámának nagyobb mértékű csökkenéséből következően az észti nemzetiségű lakosság aránya 6,4%-kal nőtt 1989-ről 2000-re, vagyis arányaiban kevesebb kisebbségi él az országban, mint a függetlenné válás előtt. Az észti állampolgársággal rendelkező közel 1,1 millió személynek 84%-a volt észti nemzetiségű, 13%-uk pedig az orosz kisebbséghez tartozott. Az Észtországban élő szűk százezer orosz állampolgár nagy részét (85%) az orosz ajkúak tették ki.

Észtország nemzetiségi összetétele

	1989		2000	
	Népesség (fő)	Nemzetiségi összetétel (%)	Népesség (fő)	Nemzetiségi összetétel (%)
Észt	963 281	61,5	930 219	67,9
Orosz	474 834	30,3	351 178	25,6
Ukrán	48 271	3,1	29 012	2,1
Belorusz	27 711	1,8	17 241	1,3
Finn	16 622	1,1	11 837	0,9
Tatár	4 058	0,2	2 582	0,2
Lett	3 135	0,2	2 330	0,2
Lengyel	3 008	0,2	2 193	0,2
Zsidó	4 613	0,3	2 145	0,1
Litván	2 568	0,2	2 116	0,1
Német	3 466	0,2	1 870	0,1
Egyéb	14 088	0,9	9 410	0,7
Ismeretlen	7	0,0	7 919	0,6
Összesen	1 565 662	100,0	1 370 052	100,0

Az ezredfordulóra a kivándorlás megállt, ennek oka főleg az észtországi gazdasági fejlődés lehet, valamint az, hogy az eltelt tíz esztendőben egyre többen tudták teljesíteni az állampolgársági feltételeket, az orosz fiatalok közül is egyre többen hajlandók megtanulni észtiül, a kormány is különféle kampányokkal ösztönözte az észti, illetve más állampolgárság felvételét. A honosítási eljárás bonyolultsága ellenére a jelentkezők 80-90%-a megfelel a követelményeknek, és megkapja az észti állampolgárságot. A könnyítések közé tartozik például, hogy azok a gyermekek, akik 1992 után születtek és szüleik nem rendelkeznek állampolgársággal, de legalább öt éve észti állandó lakhelyük van, a szülők kívánására megkaphatják az állampolgárságot. Az újszülött gyermek akkor lesz észti állampolgárságú, ha a gyermek legalább egyik szülője észti állampolgár. Ezenkívül megkönnyítették a mozgáskorlátozottak, a jogilag korlátozottak állampolgársági procedúráját. A nyelvi kurzusok árát visszatéríti az állam azoknak, akik levizsgáznak az alkotmányból.

Ennek eredményeképpen az 1992-es 32%-ról az államtalan polgárok aránya lezuhant 2005-re 11%-ra, összesen 200 ezer fő kapott különböző honosításokkal észti állampolgárságot, körülbelül 150 ezer meghatározhatatlan állampolgárságú, azaz állampolgárság nélküli személy élt még Észtországban, amelyeknek 78 százalékát a balti államban élő oroszok adták. Az észti állampolgársággal nem rendelkező személyek főként városokban élnek, míg a vidéki lakosság 95 százalékát az észti állampolgárok teszik ki. Az európai uniós csatlakozással az észti állampolgárok automatikusan uniós állampolgárokká váltak. Ezzel növekedett az észti állampolgárság értéke.

A két etnikai, nyelvi csoport a mai napig alig keveredik egymással. Az észtek jobban bezárkóznak etnikumukba, továbbra sem kötnek vegyes házasságot például. Az észtek nemzeti érzései erősebbek, felmérések szerint kevésbé fogadnák el az oroszokat teljes értékű és egyenlő állampolgárként, mint amennyire támogatják az oroszok az észti államot. Az észti nemzetiségük hozzáállása is változik, a korábbi, zömében elutasító vélemények után jelenleg már a szűk többségük, 54%-uk helyesli, hogy az Észtországban született nem észtek egyszerűsített eljárással megkapják az észti állampolgárságot. Az oroszok az állampolgárság megszerzéséhez szükséges észti nyelvtudást ma már elfogadható feltételnek látják. A hontalanság kérdésében különösen biztató jel az orosz fiatalok identitásának alakulása. Az észtországi oroszok 60%-a, a fiatalok háromnegyede észti állampolgárként azonosítja magát, azaz pedig csak legfeljebb 50%-uk valóban észti állampolgár. A fiatalok kétharmada nem is orosznak, hanem orosz-észtinek tartja magát. Honosításukkal lojális állampolgárokat nyerne Észtország.

Kisebbségpolitika: újra kulturális autonómia

A nem éppen nagyvonalú optálási szabályok miatt Nyugatról és Oroszországból is komoly nyomás nehezedett a balti államra. Állampolgáraival szemben viszont nagyvonalú kisebbségpolitikát vezetett be ismét, 1993-as ET-tagságával minden különösebb ellenkezés nélkül csatlakozott a különféle kisebbségvédelmi dokumentumok aláíróihoz.

A függetlenné vált Észtország az első szovjet megszállás előtti, 1940-es állam jogfolytonos képviselőjeként definiálta önmagát, ami a két világháború közötti kisebbségi jogrendszer átvételét is jelentette. Ennek megfelelően az 1992. június 28-án elfogadott alkotmány a két világháború közötti elveket fektette le a kisebbségpolitikában, biztosítja a főbb emberi és kisebbségi jogokat, többek közt a diszkrimináció-mentességet, a kisebbségi nyelvhasználatot, a kulturális önkormányzatokhoz és a hivatalokban való nyelvhasználatához való jogot. Kimondta, hogy a kisebbségek joga saját kultúrájuk ápolása, amit az öngazgatásról szóló majdani kulturális autonómia-törvény szabályoz részlete-

sen. Egyébiránt az alkotmányban lefektetett sarkalatos cél és feladat az észet nemzet és kultúra örök időkre történő megőrzése.

Az 1995-ös új nyelvtörvény elsősorban az észet nyelvet és csak másodsorban a kisebbségi nyelvek védelmét célozta, tiltja például az észten kívül más nyelv használatát a nyilvános feliratokon. Minden olyan személy, aki áruk és szolgáltatások értékesítése kapcsán közvetlenül ügyfelekkel érintkezik, köteles teljesíteni az alapszintű nyelvtudásra vonatkozó követelményt.

Az oktatásban is az észet nyelv helyzetbe hozására törekedtek, a középiskolákban az észet lett az előírt tanítási nyelv, 2000-tól pedig az érettségi kizárólagos nyelve. Minden középiskolával szemben követelmény, hogy 2007/2008-ra a tantárgyak legalább 60 százalékát észet nyelven oktassák. Az oroszok által lakott északkeleti településeken komoly tiltakozás söpört végig emiatt. Az általános iskolákban lehet más tannyelv is, amiről a kultúrautonómia törvény előtt a helyi önkormányzatok döntöttek, az észet mindig legalább oktató tanítási tantárgy. A 2001-ben bevezetett törvénymódosítások megkövetelik a iskolák oktató személyzetétől, hogy középszintű észet nyelvtudással rendelkezzenek. 2004 nyarán a 96%-ban oroszok által lakott Narva városának egyik orosz gimnáziumában elbocsátották az igazgatót, mivel nem megfelelő szinten beszéli az észet nyelvet. Ő az első pedagógus, akit az államnyelv nem kellő ismerete miatt mentettek fel az állásából. Az Észet Nyelvfelügyelet kezdeményezte az eltávolítást, ez a szerv hivatott ellenőrizni azt, hogy a munkaviszonyban lévő észet állampolgárok kielégítően beszélnek-e észtül (Észtorszáiban egyébként a nem észet származásúak jóvédelemszintje az észtekénél átlagosan 10-20 százalékkal alacsonyabb).

A helyi önkormányzatok az észten kívül más nyelvet is elfogadhatnak mint hivatalos munkanyelvet, ha a kisebbségek aránya az állandó lakhellyel rendelkező lakosoknak több mint felét teszi ki, és ehhez az önkormányzat hivatalos kérelmére az ország kormánya megadta a jóváhagyást, ami nem jellemző. A gyakorlatban azonban az orosz nyelvet széles körben használják az állami hatóságokkal való kommunikációban.

1993 novemberében fogadták el a „kisebbségek kulturális autonómiájáról” szóló törvényt, amely az 1925-ös törvény előírásait követte, néhány további előrelépéssel: tág teret nyit az ország kisebbségeinek saját kulturális szervezeteik létrehozására, valamint több szinten biztosítja nyelvhasználatukat. A legtöbb nem észet nemzetiségű azonban állampolgárság híján nem élhetett a jogszabály kínálta lehetőséggel. A törvény szerint ugyanis a kisebbséghez tartozik az az *észet állampolgár*, aki Észtorszáiban területén él, az országgal tartós kapcsolatban áll, etnikumában, kultúrájában, vallásában vagy nyelvében különbözik, és érdekelt ezen különállásának megőrzésében. A törvény alapján tehát egyértelmű, hogy a kisebbséghez tartozás alapfeltétele az észet állampolgárság, de így az orosz (egyéb keleti szláv) lakosság szinte teljesen kiszorult, hivatalosan nem minősültek kisebbségnek, s így a kisebbségeket megillető jogok többsége számukra nem lett elérhető. Jogilag tehát Észtorszáiban a hajdani rezidens szovjet állampolgárokat kétféle szempont alapján is megkülönbözteti: nemcsak kisebbségi és észet, hanem állampolgár és idegen között is különbséget tesznek.

A kisebbségi autonómiák így az első években nem bontakozhattak ki. Egyfajta kettősség alakult ki tehát: nagyvonalú, manapság is szinte páratlanul kisebbségbarát politika társult egy szigorú állampolgársági procedúrával, amely a szovjet idősokban betelepülteket (elsősorban oroszok százazreit) sújtotta, akiknek jogi kategorizálása kétségtelenül rendkívül nehéz (kisebbség, bevándorló?).

Az autonómiatörvény hatálya kiterjed azokra a kisebbségi csoportokra, amelyek hosszú ideje Észtorszáiban területén élnek, etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi szempontból különböznek az észtektől és meg is akarják őrizni közös identitásukat. A jogszabály ki-

emeli a tradicionális német, orosz, svéd és zsidó kisebbségeket, mások a 3000-es lélekszám meghaladása esetén kaphatnak autonómiát. A négy név szerint említett kisebbség létre is hozta a maga kulturális autonómiájának a kezdeményeit, de egyik működése sem bontakozott ki igazán, legalábbis nem hallatnak magukról. A kisebbségi törvény a külföldi státuszú oroszok esetében is elmozdult a holtpontról, ugyanis lehetőséget biztosított nekik a kulturális autonómiában való részvételre, bár nem tette lehetővé a képviseleti szervekbe történő beválasztást, a passzív választójogot.

A tartalmilag kulturális autonómia legfontosabb elemei: nemzetiségi intézmények, szervezetek létrehozása, kulturális és oktatási intézmények működtetése, anyanyelvű oktatás, nyelvhasználat a törvények adta keretek között, hagyományaik gyakorlása (amennyiben nem veszélyeztetik a közrendet), anyanyelvi lapok, médiumok megjelentetése. Az autonómia fő szerve kisebbségenként a kulturális tanács, melyet az adott kisebbséghez tartozók titkos szavazással választanak három évre. A tanácsok felügyelik a nemzetiségi iskolákat és oktatást, egyéb kulturális intézményeket, vállalkozásokat, kiadókat és etnikai szociális intézményeket. Az autonómia anyagi feltételeit az állam biztosítja.

A kisebbségi regisztráció önkéntes és általános jellegű, a névjegyzékeket a kisebbségi szervezetek állítják össze, nemzeti regiszterek készülnek, ezt egészíti ki a kisebbségi választásokra készített választási névjegyzék. Észtországban a szabad identitásválasztás alapján működnek a kisebbségi közösségek, központilag felállított objektív kritériumok nélkül.

A makroszintű érdekképviseletet az államfő mellett felállított, tanácsadó státusú nemzetiségi kerekasztal biztosítja, melyben a mintegy 50 etnikai vagy kulturális alapon létrejött csoportot tömörítő Etnikai Kisebbségek Észtországi Uniója, az orosz lakosságot képviselő gyűlés és más kisebbségi szervezetek képviselői vesznek részt.

A balti országok, benne Észtország nemzetközi, politikai és gazdasági pozícióinak stabilizálódása, elsősorban a NATO és európai unió tagság csökkenti Oroszország esélyét, hogy felhasználja a Baltikumban élő oroszokat befolyása erősítésére, illetőleg ennek másik oldalaként csökkentette az ilyen irányú észt, lett félelmeket. Ez nyilvánvalóan jó hatással lehet az ott élő orosz kisebbség helyzetére.

Kitekintés: Lettország és az állampolgárság kérdése

„Légy lett vagy menj haza Oroszországba.” Talán ez a mondat fejezi ki leginkább a lett kormány politikáját az orosz kisebbség irányába. A szovjet hatalom mély nyomokat hagyott az ország társadalmi, demográfiai és gazdasági fejlődésében.

1991-ben a Lett Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa rendeletben szabályozta a lett állampolgárság visszaállításának és a honosításnak a kérdését. A Tanács rendelete értelmében csak a két világháború közötti időszakban lett állampolgársággal rendelkező személyek, valamint az ő leszármazottaik kapták vissza a lett állampolgárságot. Ez a határozat elsősorban a nem letteket érintette, akiknek többsége 1945 után telepedett a balti államba az akkori Szovjetunióból. Az említett rendelet az orosz etnikum mintegy 60%-ára, míg a lettek 1,6%-ára vonatkozott.

1994-ben lépett hatályba az állampolgársági törvény, amely egy korcsoport alapú időtervet vezetett be az állampolgárságra pályázók számára. Ennek értelmében elsőként azok a személyek pályázhattak a lett állampolgárságra, akik Lettorszában születtek és 16–20 év közötti életkorban voltak. A többieknek ki kellett várniuk a saját korcsoportjuknak megfelelő időpontot (az utolsó ilyen korcsoportot 2003-ban nyitották) ahhoz, hogy beadhassák az állampolgárság megszerzésére irányuló kérelmet. Ezt a rendszert az állampolgársági törvény módosítása törölte el, amit az 1998. évi népszavazás hagyott jóvá.

Ettől kezdve minden 1991. augusztus 21. után született állampolgárság nélküli gyermeknek garantálták a lett állampolgársághoz való jogot, amennyiben számukra ezt szüleik kérik. A honosítási folyamat központi kérdése volt a nyelvi követelmény. Az állampolgárságért folyamodók lett nyelvtudását szóban és írásban egyaránt tesztelik.

Lettország lakossága 2004-ben 2,3 millió főre tehető, amelynek 58,7%-át (közel 1,4 millió fő) teszi ki a lett népesség. Ez a népességnagyság az 1989. évihez viszonyítva 13%-os népességcsökkenést jelent. Az 1989. évi adatokhoz viszonyítva 2004-re némileg az ország nemzetiségi összetétele is megváltozott: növekedett a lett népesség aránya, miközben az egyéb nemzetiségi csoportokhoz tartozók (a lengyelek és litvánok kivételével) száma csökkent, vagy változatlan maradt. A népességcsökkenés és a nemzetiségi arányok eltolódása Lettország esetében is elsősorban a kivándorlásokkal magyarázható. A '90-es években 215 000 fő emigrált Lettországból, 16 000 lett és 199 000 egyéb, főként orosz, ukrán és belorusz nemzetiségű lakos. Utóbbiak főként a kedvezőtlen gazdasági körülmények és a lett állampolgárság hiánya miatt hagyták el a balti államot, és visszatértek Oroszországba. Az oroszok, ukránok és beloruszok kivándorlása azonban nem változtatta meg alapvetően Lettország nemzetiségi összetételét. A lettek aránya ma sem éri el a 60%-ot, miközben az orosz kisebbség aránya továbbra is magas, közel 30%-ra tehető.

Lettország nemzetiségi összetétele

	1989		2004	
	Nemzetiségi összetétel (%)	Népesség (fő)	Nemzetiségi összetétel (%)	Népesség (fő)
Lett	52,2	1 396 100	58,7	1 356 081
Orosz	34,0	902 300	28,8	664 082
Belorusz	4,4	117 200	3,9	88 998
Ukrán	3,4	89 300	2,6	59 403
Lengyel	2,2	59 700	2,5	56 798
Német	0,1	2 900	0,2	3 311
Litván	1,3	34 100	1,4	31 840
Zsidó	0,6	16 300	0,4	9 820
Roma	0,3	7 200	0,3	8 436
Egyéb	1,2	31 900	1,2	28 030
Összesen	100,0	2 657 000	100,0	2 309 339

Forrás: Euromosaic III., Latvia

2004. május 20-án fogadta el a lett kormány a volt szovjet állampolgárok státusáról szóló törvényt, mely kimondja, hogy Lettország „államtalan” polgárai ’megtisztulhatnak’ jelenlegi státusuktól, amennyiben engedélyt kapnak egy másik országtól az állandó rezidenci státusra. Továbbá egy Lettországban született gyermek megkaphatja a külföldi státust, amennyiben az egyik szülője „államtalan”, a másik pedig külföldi. Ezen politikák teljes mértékben hátráltatják a társadalmi integrációt, és egyben sértik azokat az emberi, illetve a kisebbségi jogokat, amelyeket az Unió követ és megkövetel. Hatalmas a különbség azoknak a száma között, akik jelentkeznek az állampolgárságért, és akik meg is kap-

ták. Szükség volna olyan reformokra, amelyek megkönnyítik azt a folyamatot, amellyel az államtalan polgárok állampolgársághoz jutnak.

Lettorszáiban az állami hatóságok számára tilos, hogy az államnyelven kívül bármilyen más nyelven megfogalmazott írásos beadványt elfogadjanak, kivéve a sürgősségi eseteket. Észtországhoz hasonlóan nyelvtörvény korlátozza a nem állampolgárok foglalkoztatását a munkakörök széles körében mind az állami, mind pedig a magánszférában. Bár a törvény megköveteli a lett nyelv magas szintű ismeretét a legtöbb munkakörben, az állami szektorban és néhány munkakör tekintetében a magánszektorban is, az állam nem biztosítja a feltétel teljesítéséhez szükséges mértékű nyelvtanítást. A nyelvi korlátozás miatt az orosz ajkúak mindkét államban alulreprezentáltak a döntéshozó testületekben és az államigazgatásban.

Az államnyelv védelme Lettorszáiban is a kisebbségi nyelvek, különösen az orosz nyelv korlátozásához vezetett. Az oroszokat, valamint a nem latin írásmódot használó más kisebbséghez tartozó személyeket megfosztják attól a lehetőségtől, hogy a hivatalos dokumentumokban nevüket anyanyelvük ábécéje szerint írassák le. A 2001-ben hatályba lépett szabályozás megköveteli, hogy a magánvállalkozások és civil szervezetek is lett nyelven, a latin ábécét használva alkossák meg és használják nevüket. A nyelvtörvény számos magánszakmában korlátozza a lett nyelven kívül más nyelv használatát. 1999-ben az orosz nemzetiséghez tartozók körében 18%-os volt a munkanélküliség, elsősorban azért, mert az orosz ajkúakat a hivatalos nyelv nem megfelelő ismerete akadályozza a munkavállalásban.

Az oktatási reform is tovább erősíti a társadalmi diszintegrációt. 2003-ig fokozatosan be kellett zárni az orosz nyelven oktató iskolákat.

Lettorszáiban a lett állampolgársággal nem rendelkezőket megfosztják a szavazati joguktól, valamint a politikai párt alapításának jogától. Az orosz ajkúak képvisellete sok lett önkormányzatban nincs biztosítva, még olyanokban sem, ahol az orosz ajkúak létszáma akár az összlakosság felét is eléri.

2. Autonómiák, területi státusok a moldáv államban

2.1. Transznisztria rendezetlen státusa: szecesszió vagy autonómia?

MOLDOVA ÉS TRANSZNISZTRIA A TÖRTÉNELEMBEN

Moldova önálló államisága alig 15 éves múltra tekint vissza, az ország legnagyobb része a történelmi Besszarábia területét foglalja magába. A XIX. század elejéig több évszázados török uralom alatt élt a tartomány, -től fennhatóság alá került, majd megosztott török és orosz igazgatás következett. Az után az etnikailag zömében románok lakta Besszarábia került, a nagy román állam azonban alig húsz évet ért meg, miután a náci Németország a Molotov–Ribbentrop-paktumban elismerte a Szovjetunió jogát Besszarábiára, 1940-ben a szovjetek ultimátumban követelték maguknak a területet, és azt harc nélkül anektálták is. A második világháború után a terület a Szovjetunióé maradt, ekkor jött létre a *Moldvai SZSZK*, amely -től -ig a volt. Sztálin módosított az új tagállam határain, Besszarábia eddigi természetes, évezredek határától, a Dnyeszter folyótól keletre egy többségében ukránok és oroszok által lakott keskeny területsávot Ukrajna rovására Moldvához csatolt (ezt hívják Dnyeszteren-túli területnek vagy Transznisztriának). Ezáltal a román nemzetiségű többség aránya az össznépességen belül jelentősen csökkent. A tagállamban az orosz nyelv lett a hivatalos államnyelv, bevezették a román nyelv cirill betűs írásmódját, tudatosan elkezdtek terjeszteni a romántól elkülönülő moldován identitás eszméjét.

1989-ig Moldova a legmerevebb vezetési tagköztársaság volt, a gorbacsovi reformok csak lassan tudtak utat törni a tagállamban. A Baltikumhoz hasonlóan a kibontakozó ellenzéki megmozdulások a politikai igényekkel párhuzamosan kulturális, nyelvi követelésekkel is előálltak. Hatásukra a tagköztársaság a moldovánt is hivatalos nyelvvé, az oroszsal egyenjogú nyelvvé tette, hivatalos zászlóját pedig a román nemzeti lobogóhoz hasonlóra változtatta. Moldova elindult a függetlenné válás útján, bár az önállóságra törekvés mellett gyorsan megjelent a Romániával való egyesülés elképzelése is.

1991 májusában megalakult a Moldovai Köztársaság, augusztus végén pedig a szovjet állam felbomlását követően az ország kikiáltotta a függetlenségét. A főváros nevét *Kisinyovról Chişinăura* változtatták, és a cirill betűs ábécéről áttértek a latinra, melynek alapját a román helyesírás képezte.

Bár a román ajkú népesség többséget képez, és Romániában hasonlóan tekintenek Besszarábiára, mint Erdélyre, az első évek egyesülési hangulata után a Moldovai Köztársaság tartósan és erősen – orientált, a lakosság nem nyugatbarát, a nagy többség mintegy tíz éve hallani sem akar a való (újra)egyesülésről. Az ország 1991 óta a a tagja. Talán itt a legerősebb a nosztalgia az egykori Szovjetunió és az általa nyújtott létbiztonság iránt. Moldova az egyetlen a volt szocialista államok közül, amelyekben deklaráltan kommunista kormányt választottak, 2001 óta a Kommunisták Moldvai Pártja kormányozza az országot.

A 2004-es népszámlálási adatok szerint 3,3 millió fő él a Moldvai Köztársaságban (Transznisztriát nem számítva). A népesség több mint háromnegyede (76%) moldovánnak vallotta magát, a lakosság többi része etnikailag a következőképpen tagozódik: ukrán 8,4%, orosz 5,8%, gagauz 4,4%, román 2%, bolgár 1,9% (egyéb 1,3%).

Az oroszok és ukránok száma és aránya jelentősen csökkent az utóbbi években. A lakosság 98%-a ortodox keresztény. Az ország nyelvet – minthogy Moldova egykori szovjet tagköztársaság – a lakosság 99 százaléka beszéli, és a mai napig ez a domináns nyelv a kultúrában, a művészetben és a közigazgatásban. A gagauzok (ortodox keresztény törökök) és bolgárok az autonóm Gagauziában élnek, ahol többséget alkotnak.

Az ország keleti, a Dnyeszter folyó és az ukrán határ közötti része szakadár terület Dnyeszter Menti Köztársaság vagy Transznisztria néven, az ott élő szláv többség az elszakadást szeretné nemzetközi téren is elismertetni.

TRANZNSISZTRIA

(DNYESZTEREN-TÚLI TERÜLET; VAGY DNYESZTER MENTI KÖZTARSASÁG)

A mindössze 4200 km² nagyságú, az állam területének 17%-át kitevő, Tiraspol központú, mintegy 600 ezer lakosú Transznisztria népességén belül a moldován a legnagyobb etnikum, egyharmados arányukkal relatív többséget alkotnak, azonban az oroszok (30%) és az ukránok (29%) együttesen messze abszolút többséget alkotnak (a maradék népesség főleg bolgárokból, zsidókból, németekből áll).

A felbomlása során ahogyan közeledett Moldova a teljes függetlenséghez, és ezzel párhuzamosan erősödtek a Romániával való egyesülés hangjai, úgy fokozódott az orosz, az ukrán és gagauz kisebbségekben a beolvastástól való félelem (nem bíztak Románia kisebbségpolitikájában), és annak elkerülése érdekében az államból való kiválás igénye. A Dnyeszteren-túli terület orosz és ukrán lakosai a moszkvai és kijevi rezsim támogatását élvezve, a gagauzok pedig önállóan ugyanahhoz az eszközhöz folyamodtak, mint a szovjet birodalomból kiszakadni kívánó többi nép: az önrendelkezési jogra hivatkozva a többségben általuk lakott területen deklarálták szuverenitásukat, s ezzel nemzeti alapon dezintegráltak egy létező politikai egységet, egy frissen alakult, még instabil államot.

Miután 1990 augusztusában a gagauzok deklarálták az önálló „részállamot” Gagauziát, a Dnyeszteren-túli oroszok és ukránok szeptemberben kinyilvánították a Dnyesztermenti Köztársaság megalakulását. 1991 decemberében a helyi lakosság népszavazáson eldöntötte, hogy elszakadnak a független Moldáviától, s szuverén köztársaságként szeretnének a Szovjetuniót követő államközösségbe integrálódni. Az „állam” először szovjet szocialista köztársaságként jött létre, később a Dnyesztermenti Moldovai Köztársaság nevet vette fel. Moldova a gagauz kiválást kezelni tudta, azonban nem úszta meg békés, tárgyalásos úton az összes etnikai problémáját. A moldáv fegyveres erők és a szeparatista csapatok, illetve az őket támogató orosz erők (a volt 14. szovjet hadsereg) között emiatt súlyos és hónapokon át tartó fegyveres konfliktus bontakozott ki, amely 1992 közepéig több száz halálos áldozatot követelt. A konfliktus nemzetközi méretűvé duzzadt.

1992-ben orosz–moldvai tárgyalásokon sikerült pacifikálni a helyzetet, a két állam által ellenőrzött biztonsági zónát alakítottak ki, az oroszok ígéretet tettek arra, hogy elkezdi kivonni csapataikat Transznisztria területéről, Moldova pedig kiterjedt területi autonómiát ígért. A kölcsönös bizalom megeremítése azonban nem sikerült, a helyi lakosság nem bízott, máig nem bízik a moldáv államban, az orosz hadsereg maradt, Moldova fennhatósága nem terjedhetett ki a Dnyeszter túlsópartjára. A fegyveres összecsapások mindenestre véget értek, a feleket a folyó, a hajdani besszarábiai határ elválasztja egymástól.

A de facto önálló, illetőleg semmilyen állam kötelékébe nem tartozó Dnyeszteren-túli köztársaság orosz katonai jelenlét segítségével máig megőrizte önállóságát, kvázi saját államiságát. Vezetésének elszakadási törekvése azóta változatlan, belső ellenzékük nem számottevő. Az adminisztráció a külkapcsolatokban időhúzó taktikát folytat, s közben erőteljes államépítő tevékenységbe kezdett, saját oktatási és egészségügyi rendszert alakított ki és működtet, ezzel is növelve támogatóinak táborát, önálló pénznemet vezettek be (Dnyeszter-menti rubel). A terület gazdasági szempontból is fontos: a moldáv ipari kapacitás 80%-a található a Dnyeszteren túl, az életszínvonal is magasabb, mint Moldovában. Transznisztria lakosainak demokrácia-felfogása nem a versenyre épülő nyugati, hanem az atyáskodó, egalitárius keleti típusú féldemokráciát tartja ideálisnak.

RENDEZÉSI KÍSÉRLETEK

1992 óta több alkalommal is kísérletet tettek az érintett felek, esetenként a nemzetközi közösség részvételével is, a provizórikus állapot megszüntetésére, Transznisztria státusának rendezésére. 1994-ben az orosz fél aláírt egy szerződést, amelyben ígéretet tettek csapataik kivonására, de az orosz Duma nem ratifikálta a dokumentumot.

Több éves pathelyezet után 1999-ben, az isztambuli megállapodásban Oroszország kötelezettséget vállalt, hogy csapatait 2002 végéig kivonja a szakadár köztársaságból. Ez nem következett be, de az mindenképpen előrelépésnek számított, hogy az orosz erők létszámát bő 9 ezerről 2600 főre csökkentették és jelentős hadianyagot és lőszeranyagot semmisítettek meg, illetve szállítottak haza. (A térségben becslések szerint még legalább 26 000 tonna muníció található.)

Az új évezred elején az addig sikertelen egyeztetések eredménnyel kecsegtettek. Az orosz állam Ukrajna és az EBESZ részvételével közös tervet dolgoztak ki (Kozák Memorandum) Moldova föderális átalakításáról. Az elképzelés szerint ezzel a szerkezettel mindenki által elfogadható kompromisszum jönne létre, helyreállna a moldáv területi integritás és szuverenitás, a központi állam fennhatósága az ország minden négyzetkilométerre fölött, ugyanakkor Transznisztria föderális egységként széles hatáskörökhöz jutna, a központi parlament létrehozandó második kamarájában vétőjoggal érvényesíthetné, védhetné érdekeit. 2003-ban az új orosz rendezési tervet Moldova, a kormánykoalíció és az

államfő először elfogadta, de az ellenzéki pártok kifogásolták, és az EU is kritizálta a tervet, mivel az orosz alakulatok, „békefenntartóként” további 10 évre a térségben maradtak volna. A megegyezés kudarcot vallott.

A kommunista vezetési ország politikája nem mentes a pálfordulatoktól: 2005-ig moszkvabarát politikát folytattak, majd fokozatosan szembekerültek a Nagy Testvérrel, s azóta Európa felé próbálnak nyitni. A tiraspoli vezetés mozgásterét ezzel párhuzamosan számottevően csökkent, a rájuk nehezedő nemzetközi nyomás jelentősen megnőtt, a Dnyeszteren-túli vezetők nemkívánatos személyek az Európai Unió területén.

A moldovai vezetés fordulatát a narancsos forradalom után hatalomra került új ukrán vezetés támogatja, valamint demokratizálódása óta a Szaakasvili-féle grúz vezetés is, érthető ok miatt: Grúzia főként Abházia, illetve Dél-Oszétia felett szeretné szuverenitását helyreállítani, csakúgy, mint Moldova a Transznisztria felett. Az orosz érdekvédelmi képesség visszaesése ahhoz vezethet, hogy a Dnyeszteren-túli terület nem az orosz érdekekkel összhangban kerül vissza moldovai fennhatóság alá, s rövid időn belül ki kéne vonni a stratégiai fontosságú területről az ott szolgáló orosz „békefenntartó csapatokat”.

Oroszország nem hagyta tétlenül moldovai befolyásának mérséklődését. Az orosz kampánytanácsadók és politológusok kiutasítása után a Duma gazdasági szankciócso-maggal válaszolt, s elővette az utóbbi időben sokszor és előszeretettel alkalmazott ütő-kártyákat: felemelte a gázárát, illetve a vízummentesség eltörlésével fenyegetett.

2005 márciusában az új ukrán elnök, Viktor Juscenko a vitapartnerek elé terjesztette megoldási tervét. A terv szerint a rendezés első lépcsőjében választást kell tartani a Dnyeszter-menti szakadár területen, a választások tisztaságát, szabad és demokratikus voltát az EBESZ helyszíni megfigyelése, jelenléte garantálná. A rendezés fontos eleme lenne a transznisztriai–ukrán határ fokozott ukrán ellenőrzése szintén az EBESZ felülvizsgálatával. Az Európa Unióhoz való csatlakozásra aspirálva megengedhetetlen egy olyan határszakasz, amin oda-vissza áramlik az illegális bevándorlók- és csempészárak tömege. A következő lépcsőben a moldáv–transznisztriai parlamenti vegyes bizottság megalkotja a Dnyeszteren-túli terület státusát rendező törvényt, amit a moldáv parlament elfogad. Ezt követően egy ún. Egyeztető Bizottságot hoznak létre, melyben helyet kap Oroszország, Ukrajna, az USA, az EBESZ és az EU. A bizottság célja a felmerülő jogértelmezésekkel kapcsolatos viták lefolytatása. A tervet azonban nem volt elég cizellált, nem foglalkozott a csapatkivonással, sem a hatalommegosztás kérdéseivel, pedig ezek a témák voltak eddig a viták kerékkövei.

2005 nyarán az orosz–moldáv szembenállás egyértelművé vált: államfői kezdeményezésre a moldáv parlament gyakorlatilag kizárta Oroszországot Transznisztria reinte-grálási folyamatából, felszólította az orosz felet, vonja ki a csapatait a területről. Chinisau ezt követően az ukrán rendezési tervet törekedett megvalósítani. Törekedett volna, mert Moszkva válasza egyértelműen elutasító volt, sőt, sikerült zátynytra futtatni a terv megvalósítását, aminek ilyen körülmények között nem is lehetett reális esélye. Oroszország szinte mindenáron szeretné megőrizni pozícióját a térségben, hiszen Transznisztria egy-fajta előretolt nyugati bástyájának számít, hiába járt le már évek óta csapatainak a mandátuma az itt-tartózkodásra, az orosz erők elmozdíthatatlanok.

Egyértelműen Transznisztria gazdasági ellehetlenítését célozta az a fejlemény, hogy Ukrajna és Moldova még ebben az évben olyan vámegegyezményt kötött egymással, aminek értelmében a következő év január elsejétől a kizárólag Ukrajnával határos szakadár területet csak olyan vasúti és közúti járművek hagyhatják el, amelyek rendelkeznek a moldovai vámhatóságok kiviteli engedélyével. Az időzített bomba ketegyni kezdett...

2005 novemberében újra létrejött a párbeszéd a moldáv és orosz fél között. Moldova taktikát váltott, a tárgyaló felek közé bevonta az Európa Uniót és az Egyesült Államokat,

hogy így mérsékelje az orosz befolyást; továbbra is azt szeretné elsősorban elérni, hogy az orosz csapatok a rendezési tervektől függetlenül vonuljanak ki. Transznisztria viszont nem kér a moldáv fennhatóságból, az ott élők nem hajlandók elfogadni a moldáv fennhatóság semmilyen formáját, legfeljebb egy laza föderáció egyenjogú tagjaként. Úgy tűnik, a pathhelyzetnek még koránt sincs vége, a felek és a közvetítők sem érdekeltek a status quo megbontásában. Végso soron a moldáv politikai vezetésnek is hasznos a külső nyitogatás, mert így elterelheti a belső gondokról a közvélemény figyelmét.

2006. január 1-jén hatályba lépett a vámmegállapodás, de két hónapig Ukrajna nem alkalmazta az előírásait. Ez idő alatt Transznisztriából senki sem kért Chisinautól exportengedélyt. Az ukrán állam az USA és az EU kérésére március elején bevezette a rendszert, amivel egyúttal visszavágott Moszkvának is a januári gázáremelésért. Gyakorlatilag ezzel gazdasági blokádot alá vont a világ egyetlen országa által el nem ismert köztársaságot. Már az első néhány nap több tízmillió dolláros kárt, sorozatos üzembeszakadásokat, gazdasági káoszt okozott a Dnyeszter mentén, hiszen Transznisztria bevételeinek túlnyomó része az orosz piacra jutó exportból származik. Oroszország természetesen hevesen tiltakozott, arra hivatkozva, hogy a moldáv és az ukrán állam megsértette azt az 1997-ben kötött megállapodást, amely külkereskedelmi szabadságot biztosított Transznisztriának.

A többszöri sikertelen nekifutás ellenére a moldovai területek integrációja mégis az egyetlen szóba jöhető lehetőség a szembenálló felek részére. A volt Szovjetunió területén létrejövő etnikai ellentétek közül ennek a vitának van leginkább békés rendezési lehetősége. A szembenálló etnikai felek között tulajdonképpen nincs is mély gyűlölet, az EU földrajzi közelsége is érezteti stabilizációs hatását, a gazdasági együttműködés politikai problémákon túlmutató kényszere is fontos tényező. A Dnyeszter mindkét oldalán élők gazdasági, társadalmi és politikai sikerének javítását kell, hogy szem előtt tartsák a helyi vezetők és a nemzetközi békéltető partnerek, hogy stabil, hosszú távú megoldást találjanak a transznisztriai konfliktusra.

2.2. Gagauzia területi autonómiája

EREDET, KORAI TÖRTÉNELEM

A Moldovai Köztársaság déli részén, a román–ukrán határ mentén élnek a türk eredetű gagauzok. A moldovai összlakosság 3,5%-át kitevő, mindössze 150 ezer fős népcsoport a moldáv területen fekvő Gagauzia (saját nyelvükön Gagauz-Jeri) háromezer négyzetkilométeren a lakosság többségét alkotja. További 36 ezer gagauz él Ukrajnában, kisebb szórvcsoportok találhatók még Bulgáriában, Görögországban, Romániában, Kazahsztánban, Oroszországban és az anyaállamnak tekintett Törökországban.

A gagauzok az északi türk törzsekből származnak, a besenyőkkel, kunokkal keveredett nomád nép mintegy ezer éve telepedett le a Balkán északkeleti részén. Az ortodox vallást felvéve a XIII. században már apró önálló egységet alkottak. Két évszázaddal később a dél-besszarábiai térség az ottmáni birodalomba olvadt.

A hosszú török fennhatóság egyhangúságát a XVIII. században II. Katalin orosz cárnő törte meg, a gagauzok egyes csoportjai áttelepültek Oroszországba. A migrációt az váltotta ki, hogy az uralkodó elengedte a kötelező katonai szolgálatot, az adózást, illetve ingyen használhatták a termőföldet. Az orosz hatalom ezt azért engedélyezte, mert érdeke volt, hogy gyéren lakott területeket benépesítsen.

Besszarábiát 1812-ben az orosz birodalomhoz csatolták, az impériumváltás után a népcsoport korábban elvándorolt tagjai visszatértek a tartomány déli részébe, mai hazájuk területére. A kisebbség lélekszáma a század folyamán megnégyszereződött. A külön-

bőző kedvezmények a gagauzokban erős és hosszú életű szimpátiát ébresztettek az oroszok iránt. Az I. világháború után a területet Románia szerezte meg, a következő két évtized román nacionalizmusát a gagauzok nagyon megszenvedték. Besszarábia és vele a gagauzok lakta térség 1940-ben rövid időre, majd a II. világháború után tartósan a Szovjetunióhoz került. Történelmi tény, hogy a gagauzok a román uralomra negatívabb élményekkel gondolnak vissza, mint az orosz fennhatóságra, ez az alapja a bennük lappangó állandó félelemnek a Romániával való esetleges moldáv egyesülés miatt.

AZ AUTONÓMIA VÁGYÁNAK MEGJELENÉSE

Már a '80-as évek elején a gagauz értelmiségiek kulturális találkozókat szerveztek Comratban, Chisinauban, hogy megvitatassák anyanyelvük és kultúrájuk megőrzésének lehetőségeit. A szovjet idők titkosszolgálat, a KGB is felfigyelt erre, s az egyik találkozóknak úgy vetettek véget, hogy egyszerűen elválták az elektromos vezetékeket a comrati művelődési házban.

1979 és 1987 között a terület első titkára az autonómia későbbi első vezetője volt. Az ő irányítása alatt a terület gazdaságilag fejlődött, ám a gagauz identitást nem tudta erősíteni; ellenzéke később, a '90-es években sokszor vetette szeméire, hogy akkoriban nem volt elég nacionalista, holott ez a szovjet időkben politikai öngyilkosság lett volna.

A szovjet birodalom válsága nyomán az 1980-as évek második felében a gagauzok is mozgolódní kezdtek, 1988-ban Gagauz Népmozgalom néven jött létre demokratikus szervezetük. Első kongresszusuk 1989-ben kimondta a Szovjetunióban élő gagauzok igényét az autonómiára Dél-Moldova területén.

A gagauzok függetlenségi törekvése egyfajta önvédelmi válasz a váratlanul feltörő moldovai nacionalizmusra. A Moldovai Nemzeti Front a felszínen békés hangot ütött meg a nemzetiségekkel szemben. A tényleges politikai tervek ettől merőben eltértek: A kommunista korszakban üldözött nemzeti identitás felbuzgott a Moldovában nagy többséget alkotó román etnikumban is. A második világháború időszakában anektált, erőszakkal szovjetizált Moldovában roppant erőssé vált a Romániával való egyesülés igénye, amit Bukarest a háttérből buzgón szorgalmazott. Az akkor könnyen megvalósíthatónak tűnő unió terve azzal fenyegette a gagauzokat, hogy Nagy-Romániában törpe minoritás, másodrendű állampolgárok lesznek. Félelmüket látták igazolva, amikor 1989-ben a kisebbségekről szóló parlamenti jelentés bevándorló kisebbségként s nem őslakosokként sorolta fel őket. Válaszul gagauz kutatók új eredetelméletet próbáltak alkotni, mely szerint Dél-Európából s nem Ázsiából származik népük.

A nacionalizmus kézzel fogható jeleként a Chisinauavá vált Kisinyov vezetése a moldovai (vagyis a román) nyelvet hivatalos állammennyelvvé tette. A gagauzokat ez érzékenyen érintette, háromnegyedük a török, krími tatár nyelvhez hasonló anyanyelvén kívül csak oroszul beszélt, szinte egyikük sem értett egy szót sem románul. 1990 augusztusában a nyelvhasználat és a nemzeti identitás védelme érdekében kiáltották ki a Gagauz Autonom Kőztársaságot. Kisinyov azonnal alkotmányellenesnek minősítette a lépést.

A gagauz-probléma a Szovjetunió szétesése idején kitört másfélszáz etnikai konfliktus egyike lett. Bonyolította a kérdést, hogy stratégiailag fontos, az olajszállításban is szerepet játszó régióról van szó. A gagauzok az általuk lakott területeket ellenőrzésük alá vonták. Ebben az időszakban a transznisztriai szakadár területtel természetes szövetséget alkottak, amely azonban nem tartott sokáig a térségek merőben eltérő gazdasági, társadalmi s politikai helyzet különbsége miatt. A moldovai karhatalom beavatkozásra készülődött, az incidens mégsem torkollott erőszakba, az atrocitásokat szovjet csapatok akadályozták meg, patthelyzet alakult ki.

A gagauzok nem akartak elszakadni Moldovától, konkrét tervezetben alkut ajánlottak: reintegrálódnak az államba, ha területi autonómiájukat garantálják. 1992 szeptemberében megkezdődtek a tárgyalások, és hosszú alkudozások végén, az anyaországgént aktívizáló Törökország közvetítésével (moldovai befektetéseket, hiteket is ígért) sikerült a két félnek megállapodásra jutnia. A megegyezéshez azonban 1994 februárjának belpolitikai fordulatai szükségeltettek elsősorban: a parlamenti választásokon és a Romániával való egyesülésről rendezett népszavazáson teljes kudarcot vallottak az uniót hirdető moldovai pártok. A moldovaiak kilenczede elvetette a Nagy-Románia-tervet, a gagauzokhoz hasonlóan ők is attól féltek, hogy az egyesülés Bukarest uralmát jelentené, s másodrendű állampolgárok lennének az „igazi” románokkal szemben.

AZ AUTONÓMIA ELÉRÉSE, FELEPÍTÉSE

A független Moldovai Köztársaság parlamentje 1994 júliusában elfogadta új alkotmányát, amelynek 111. cikkelye kimondta a Dnyeszter menti térség és a gagauz terület autonómiáját. A moldáv törvényhozás fél évvel később, 1994. december 23-án elfogadta a Gagauz-Jeri különleges státusáról szóló törvényt. Ez a nap azóta a népcsoport „nemzeti ünnepe”, amelyet minden évben hivatalosan megünnepelnek, az autonómia részeként ugyanis saját jelképrendszerrel (így a saját zászló és címer mellett saját ünnepekkel) is rendelkezik. Ezen a napon egy másik törvényt is elfogadott a moldáv parlament, melyben az autonómiaterv végrehajtásáról rendelkezett, s felállított egy vegyes bizottságot a centrális hatalom és Gagauzia képviselőiből az elkövetkező hónapok szükséges politikai lépéseinek egyeztetésére.

Kelet-Közép-Európában az 1989-es változások után ez volt az első eset, amikor egy etnikai kisebbség területi autonómiát kapott. A törvény biztosítja a gagauzok jogát a nemzeti önazonossághoz, nyelvük, kultúrájuk megőrzéséhez, politikai, gazdasági önállóságukhoz. Gagauzia önállóan dönt lakossága politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének kérdéseiben, de etnikai hovatartozásuktól függetlenül minden polgárának garantálnia kell a teljes egyenlőséget.

A belső önrendelkezésért cserébe az „állam szerves részeként” Gagauzia lemondott a Moldovából való kiválás jogáról, az állam területi integritása sértetlen maradt. De a törvény rögzíti a külső önrendelkezés, a szecesszió jogát, abban az esetben, ha Moldova független állami státusában változás következne be. Ha tehát Romániával vagy esetleg más szomszédos állammal egyesülne Moldova, akkor Gagauzia jog szerint kiválhat a köztársaságból. A lehetőség elméleti, az eltelt tíz esztendőben az állami önállóság feladását, a Romániához csatlakozást hirdető politikai erők befolyása stabilan jelentéktelen.

A területi autonómia határait helyi népszavazások alapján húzták meg. Azokon a településeken, ahol a gagauzok abszolút többségben éltek, automatikusan kiírták a referendument. A többi helységben akkor, ha a lakosság legalább egyharmada kezdeményezte a népszavazást. A 70 százalékos részvétel mellett zajló, 1995 májusában megrendezett népszavazáson összességében a voksolók kilenczede az autonómiát választotta. Ennek alapján Dél-Moldova 30 települése, köztük három város lakossága alkotja az autonómiát. Az autonómia központja a moldovai fővárostól mintegy száz kilométerre található 75 ezer lakosú Comrat. Kilenc – főleg bolgárok lakta – település Gagauzián kívül maradt.

Az autonómia területén három hivatalos nyelvet vezettek be: a moldovai (román) és a gagauz mellett az orosz is. Bizonyos települések hivatalaiban a bolgár használata is lehetséges.

A referendummal egy időben választották meg négyéves időtartamra Gagauzia első kormányzóját, a baszkánt (*bascan*) is. A tisztségre minden 35. évét betöltött, gagauz

nyelven beszélő moldovai állampolgár megválasztható. A kormányzó hivatalból tagja a moldovai kormánynak, szűk körben határozat- és rendeletkibocsátási joggal rendelkezik, emellett a gagauz közigazgatás feje, s a helyi végrehajtó hatalom koordinálója.

Gagauzia törvényhozásának (*Halk Toplosu*) hatásköre kiterjedt: oktatás, kultúra, egészségügy, helyi gazdasági, fejlesztési, közigazgatási, költségvetési, társadalombiztosítási, adóügyi szabályozás. A népgyűlés két különleges joggal is rendelkezik:

- Gagauzia érdekeit érintő kérdésekben részt vehet Moldova kül- és belpolitikájának alakításában.
- A helyi és a központi törvények közötti ellentmondás esetén Gagauzia a moldáv alkotmánybírósághoz fordulhat. A megtámadott jogszabály hatályát felfüggesztik a döntésig, a testület akár meg is semmisítheti az alkotmányellenesnek ítélt moldáv vagy gagauz törvényeket.

A népgyűlésen elfogadott törvény az autonómia belső alkotmányának értelmében a kormányzó aláírásával lesz hatályos. Egyet nem értése jelétül egyszer visszaküldheti a törvényhozásnak, és ekkor már a képviselők kétharmados többségi szavazata szükséges az elfogadásához.

A helyi kormány, az ún. végrehajtó bizottság (gagauz változatban: *bakannik komiteti*) tagjait a kormányzó javaslatára a Halk Toplosu első ülése egyszerű többséggel választja meg. A belügyek irányítója kivétel: a kormányzó jelöltjét a moldovai belügyminiszter nevezi ki, melyhez a gagauz törvényhozás jóváhagyása szükséges, s ezt követően már önállóan irányítja tárcáját, Gagauziának lényegében autonóm rendőrsége van. A gagauz kormány feladatai közé tartoznak az állam és az autonómia törvényeinek alkalmazása, kapcsolattartás a központi hatalommal, a helyi közigazgatási irányítása, a jogállam, a joguralom és a közbiztonság hatáthos megteremtése. Kiemelt feladata a tulajdonviszonyok szabályozása, a nemzeti nyelvek, kultúrák fejlesztése, társadalmi, kulturális, gazdasági célok prioritásának meghatározása, az autonómia valamennyi polgára számára egyenlő jogok érvényesítése. A föld, a természeti kincsek, a vizek a moldáv állam tulajdonában maradtak, de Gagauzia aknázhatja ki gazdaságilag, tekintetbe véve a környezetvédelmi szempontokat.

A területi autonómia és a központi hatalom bonyolult kapcsolata és a hatalommegosztás komplexsége az igazságszolgáltatásra is kiterjed. Gagauzia saját bíróságának, ügyészségének tagjait a moldáv elnök nevezi ki az autonómiába, s Gagauzia Legfőbb Birája a Moldovai Legfelsőbb Bíróságának is a tagja.

NYELV ÉS MÉDIA

A gagauz nyelv az azerivel, a türkménnel, a törökkel együtt a nyugati-oguz nyelvcsoport tagja, sokban hasonlít a török nyelvre. A XX. században írtak először gagauz nyelven. Először latin betűs, később a szovjet uralom alatt a cirill betűs ábécé lett a hivatalos, de csak 1957-ben alkották meg a standardizált, írott gagauz nyelvet. Az autonómia kivívása előtt két rövid történelmi periódus volt, amikor tanulhatták a kisebbségi nyelvet: a Hruscsov-éra 1956–1961 között volt engedékeny, illetve a 80-as évek végén a nemzeti öntudat feléledése idején nyílt erre lehetőség.

A kommunista rezsim alatt a gagauz értelmiség és iskolázott emberek között volt a legcredményesebb az oroszosítás, mivel ők csak a hivatalos orosz nyelvvel tudtak érvényesülni. Az oroszosodás oly nagy hatékonyságú volt, hogy a felnőttek többsége nem ismeri a latin betűs ábécét, csak a cirillt. Minden erőfeszítés dacára a gagauzok 91%-a még 1989-ben is a saját nyelvét tekintette anyanyelvének, mellette 75%-uk beszélt oroszul, és csupán 4%-uk moldávul. A rendszerváltást követően a moldovai rendszertől való kisebbségi

félelem csak nőtt, hisz a függetlenedő Moldova – a néhai Szovjetunióhoz hasonlóan – a saját nyelvét tette kötelezővé a területén élők számára.

Az autonómia elérése az anyanyelvi iskolák fontosságára irányította a figyelmet, mégis az orosz maradt az iskolai oktatás nyelve a legtöbb iskolában. A tanterv szerint heti 4-5 órában és további délutáni foglalkozásokon tanulhatják anyanyelvüket a diákok. A moldáv nyelv tanulása már kötelező, bár ilyen képesítésű oktatót nagyon nehezen találunk az autonómia területén belül. Az önálló, az orosztól is elkülönülni kívánó identitás erősítése érdekében az 1996/1997-es tanévben bevezették a latin ábécé tanítását az autonómia területén belüli iskolákban, de a szülők többsége így nem tud a tanulásban segíteni.

A média helyzete sem túl biztató: a gagauz nyelvű média kiadása és megjelenése elsősorban Chisinauban és nem Gagauziában történik. A fővárosban megjelenő „Ana-Sozu” („Anyanyelv”) című újságnak – főként latin szedése miatt – csupán 500 fős olvasótábor van. Ezzel egy időben a moldáv hatalom engedélyezte a gagauz nyelvű tévéműsor indítását, amely kéthavonta jelentkezik adásával. A médiahasználat szimbolikusan nagyon fontos, mégis kevésbé tud hozzájárulni a gagauz nyelvtudás- és használat fejlesztéséhez.

KONKLÚZIÓ, MAI PROBLÉMÁK

A kiterjedt autonómia jogi szabályozása az elmúlt tíz évben kiállta a gyakorlat próbáját, a gagauzok elégedettek jogaikkal. problémájuk azonban így is bőven akad. A korábbi identitáskeresés és hatalommegosztás problémáinak helyébe égető igazgatási, gazdasági gondok léptek, az autonóm gagauz igazgatás legfőbb gondja a mostoha gazdasági helyzet, az állandó pénzhány, a burjánzó bűnözés, a magas munkanélküliség, ezek azonban az egész országot sújtó problémák. Gagauzia számos nehézséggel küzd, kormányzata a képessége szerint minden tőle telhetőt megtesz, hogy az autonóm területen belül élők életszínvonalja javuljon a jövőben, elsősorban a bortermelést fejleszti, mely a gagauzok fontos exportcikke.

A gagauz autonómia jelentősége azért olyan nagy, mert ez az egyedüli, Kelet-Európában megvalósult speciális kisebbségi státusz, mely vér nélküli vitában, tárgyalások útján született, pozitív elemeivel iránymutatásul szolgálhat a belső önrendelkezésen alapuló jövőbeli önállósodási törekvések számára.

3. A Krím-félsziget autonómiája Ukrajnában

Ukrajna és Krím történelmi kapcsolatai

Ukrajna 1917-ben alighogy függetlenné vált, 1921 márciusában egész területét felosztották a Szovjetunió, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia között. Az ukrán területek legnagyobb része a Szovjetunió részeként élt tovább. Az 1939. évi Molotov–Ribbentrop-paktum révén (szovjet) Ukrajna területe Lengyelország és Románia kárára jelentősen nőtt (Galícia, Észak-Bukovina). 1946 januárjában Ukrajna megszerezte Kárpátalját. 1954-ben a Krím-félszigetet Ukrajna Oroszországgal történt egyesülésének háromszáz éves évfordulója alkalmából, az ukrán népnek szóló ajándékként az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság fennhatósága alól az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolták, ezzel Ukrajna a Szovjetunió területén belül elérte mai területi kiterjedését.

Krím Autonóm Köztársaság

A 2,2 millió lakosú Krím-félsziget népességének kétharmada orosz, mintegy 15%-a, 300 ezer fő tatár nemzetiségű, a többiek elsősorban ukránok.

Autonóm státusát a félsziget még 1991. január 20-án kapta, az Ukrán SZSZK és a Szovjetunió fennállása idején. Ukrajna szuverén államisága azonban felkorbácsolta Krimben az indulatokat, megerősödött a szeparatizmus, az ukrán államból leválás, az Oroszországhoz csatlakozás irányvonala. A kilencvenes évek a szeparatista mozgalmak törekvéseinek jegyében telt el.

1992-ben a 4 évre választott, 100 fős helyi parlament döntése alapján a terület felvette a Krim Köztársaság nevet, a törvényhozás új krími alkotmányt is elfogadott, amely Ukrajna és a Krim kapcsolatait önálló nemzetközi jogalanyok, kvázi két független állam közötti kapcsolatként határozta meg. 1994 januárjában Krim elnökének olyan politikust választottak, aki fő céljának a félsziget Oroszországhoz való csatolását tekintette. Rövidesen a krími parlament a kettős állampolgárság bevezetése mellett döntött, továbbá kilátásba helyezte a függetlenségről szóló népszavazás kiírását.

Ukrajnának ez már sok volt, az ukrán vezetés szinte felfüggesztette a terület speciális státusát, hatályon kívül helyezte a krími alkotmányt, tisztázta, hogy az autonómia meddig terjedhet, és felszólította Krimet az ukrán törvényekkel összhangban álló, az autonóm státus korlátait tudomásul vevő alkotmány megalkotására. A helyzet elmérgesedését jelzi, hogy a következő években, egészen 1999-ig a konfliktus kezelésére a Krimben EBESZ-misszió tevékenykedett.

Mintegy négy éves huzavona után 1998 októberében fogadta el az új alkotmányt a krími parlament, amit az ukrán törvényhozás rövidesen megerősített. Az új alaptörvény ukrán kívánságot teljesítve leszögezi, hogy a krími autonóm köztársaság Ukrajna „elválaszthatatlan, integráns része”. Az autonómia saját parlamenttel, annak és a kollektív államfői testületnek, a Legfelsőbb Tanácsnak felelős kormánnyal rendelkezik, a krími miniszterelnököt az utóbbi nevezi ki és menti fel – Ukrajna elnökének egyetértésével. Krim az ukrán törvények keretei között saját törvényeket hozhat, önálló költségvetése van, saját hatáskörében népszavazást rendezhet. A krími autonómia nem terjed ki a bíróságokra, Ukrajna igazságszolgáltatási rendszere egységes maradt. Az ukrán államfő hatályon kívül helyezheti az autonóm köztársaság Legfelsőbb Tanácsának és kormányának döntéseit, a helyi parlament által elfogadott törvények kapcsán pedig az ukrán alkotmánybírósághoz fordulhat. Az ukrán államot a Krim-félszigeten az ukrán elnök megbízottja képviseli.

A krími autonómia státusának kérdése, úgy tűnik, hosszú távra és békésen rendeződött. Az autonómia egyfajta reális kompromisszumként megfelel az itt élő orosz, tatár és ukrán népcsoportnak is. A félszigeten nem tapasztalunk etnikai, nemzetiségi villongásokat, a helyi orosz többség és a kisebbségek békés együttélését belülről nem fenyegeti veszély. Ami problémát okoz, az a terület geostratégiai elhelyezkedéséből fakadó, Oroszország és Ukrajna között feszülő ellentét.

Krim-félsziget és az orosz katonai jelenlét

Krim státusában már „csak” az orosz flotta térségbeli jelenléte okozza a problémát. A fekete-tengeri flotta a krími Szevasztopolban és több kisebb támaszponton állomásozik. A Szovjetunió 1991-ben történt felbomlása után az egykori szovjet fekete-tengeri flottát felosztották Oroszország és Ukrajna között.

Többéves tárgyalások után 1997-ben kétoldalú szerződésben rögzítették, hogy az orosz flotta 2017-ig állomásozhat a Krimben. A megállapodás alapján az oroszok évi közel 100 millió dollárért használják a szevasztopoli bázist, ami húsz évig hét hadihajónak, 125 egyéb hajónak, tíz tengeralattjárónak, harmincöt harci repülőgépnak és tizenhárom harci helikopternek ad otthont.

2005 decemberében a váratlanul kitörő orosz–ukrán gázvitát súlyosbította, hogy az ártárgyalások közben egy magas rangú ukrán diplomata azzal vádolta meg Oroszországot, hogy a fekete-tengeri flotta jogtalanul használ egyes krími létesítményeket. 2006 januárjában a Krím-félszigeten a jaltai „világítótorony-afférral” eszkalálódott a vita, mert az ukrán hatóságok lefoglalták a kikötővárosnak addig az orosz fekete-tengeri flotta kezelésében lévő kereskedelmi világítótoronyát, és nem engedték be oda az orosz katonákat. Az orosz haditengerészet szerint Ukrajna jogtalanul járt el, míg az ukrán külügyminisztérium úgy véli, hogy az orosz flottának sohasem volt jogalapja a szóban forgó kikötői objektumra, az 1997-es megállapodásban nincs szó arról, hogy az orosz flotta bérelné a hajózást segítő létesítményeket is.

A vitában álló felek végül megállapodtak, hogy a jelenlegi és a jövőbeni konfliktusok elkerülése érdekében a támaszpontszerződés bizonyos részleteit tovább finomítják.

Ukrajna vélhetően az orosz földgáz árának emelését az orosz fekete-tengeri flotta által fizetett bérleti díj megemelésével kívánja kivédeni. Oroszország a fekete-tengeri flotta kérdésében kemény hangnemet ütött meg, kijelentve, hogy az ilyen atrocitások és felvételek semmissé tehetik azt az 1954-ben kötött megállapodást, amely által az Ukrán SZSZK-hoz csatolták a Krím-félszigetet.

Irodalomjegyzék

Észtország

Aasland, Aadni: Citizenship Status and Social Exclusion in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies*, No. 1, Spring 2002, 57–77. p.

Burke, Justin: *Citizenship, Migration and Conflict Prevention*. Open Society Institute, 1997.

Estonian Institut, www.einst.ee

Evans, Geoffrey: Ethnic schism and the consolidation of post-communist democracies. The case of Estonia. In *Communist and Post-Communist Studies*, 31. vol, 1998.1. 57–74. p.

Hasselblatt, Cornelius: Minderheitenpolitik in Estland. *Bibliotheca Baltica*, 1996.

Law on Cultural Autonomy for National Minorities in Estonia, <http://www.minelres.lv>

Luuk, Mati: Észtország soknemzetiségű környezete. *Elemző*, 2005 szeptember, 141–152. p.

Pettai, Vello – Hallik, Klara: Understanding processes of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. *Nations and Nationalism*, Vol. 8, October 2002, 505–529. p.

Pierré-Caps, Stéphane: *Soknemzetiségű világunk*. Kossuth, Budapest, 1997.

Moldova: Gagauzia, Transznisztria, Krím

Benkö Levente: Autonomy in Gagauzia: A Precedent for Central and Eastern Europe? <http://www.ecmimoldova.org> (ECMI: European Centre for Minority Issues)

Chinn, Jeff – Roper, Steven D.: Territorial autonomy in Gagauzia. *Nationalities Papers*, Vol. 26, No. 1, 1998, 90–101. p.

Gereben Ágnes: Gagauz-Jeri, a keleti befutó. *Heti Válasz*, 2003. 09. 19., 24–25. p.

Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Osiris, Budapest, 2004.

- King, Charles: Minority Policy in the Post-Soviet Republics: the Case of the Moldovan Gagauzi. *Ethnic and Racial Studies* 20(4), 1997, 738–756. p.
- Neukirch, Claus: Autonomy and conflict transformation: the gagauz territorial autonomy in the Republic of Moldova. In: Gál Kinga (szerk.): *Minority Governance in Europe*. OSI ECMI, Budapest, 2002, 107–123. p.
- Neukirch, Claus: Coming closer to a solution in Moldova? *Helsinki Monitor*, 2003 n. 4. 89–99. p.
- Protsyk, Oleh: Democratization as a Means of Conflict Resolution in Moldova. <http://www.ecmimoldova.org/Transdnistria.116.0.html>
- Protsyk, Oleh: Federalism and Democracy in Moldova. *Post-Soviet Affairs*, 2005. 21. 1. 72–90. p.
- Solonari, Vladimir: A gagauz autonómia. In: *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák*. Osiris, Budapest, 1997, 51–56. p.
- Törvény Gagauzia különleges jogi státuszáról*. Nem hivatalos fordítás a Moldovai Köztársaság hivatalos közlönye alapján, HTMH 1995.

Önálló mozgástér és annak hiánya a romániai magyar oktatásban: a pedagógusképzés helyzete¹

Sphere of Action and the Lack of It in the Hungarian Education in Romania: Situation of Teacher Training

Teacher training is a key element of the Hungarian education (and culture) in Romania because it is part of higher education and determines the standards of lower education on the one hand, and has an indirect impact on the standards of higher education by the means of entering students on the other. Therefore it is very unlucky that Hungarian teacher training still does not have an own institute in Romania.

Az alaptalan kétkedések és tanácstalanság közepette sem lehet kétséges, hogy valamely nemzeti közösség számára a kulturális autonómia legfontosabb területe az oktatás, az oktatás egésze. Az 1989 végén bekövetkezett fordulat nagy reményekkel indult ebben a tekintetben is. Meg is változott sok minden: intézményeiben kiterjedt az anyanyelvű oktatás; az önálló magyar iskolák viszonylag szabadon gazdálkodhattak, és alakíthatták kapcsolataikat; a továbbtanulás esélyei és lehetőségei is javultak a felsőoktatás kereteinek bővülésével. Megmaradt azonban az oktatási rendszer egészének centralizált szervezése és többségi felügyelete, függősége; a felsőoktatás szintjén az önálló állami egyetem hiánya; a tagozatként működő magyar iskolai osztályok háttérbe szorítottága és sorvasztása; a törvényi szabályozás korlátozó és diszkriminatív jellege; a pedagógusok kiszolgáltatottsága. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a legtöbb intézmény és a magyar oktatás vezetői a meglévő lehetőségekkel sem képesek élni, az adott mozgástérrel sem képesek kihasználni. Sőt arra is van példa, hogy az önállóság, a szabadság önkorlátozás nélküli visszaélésekre adott lehetőséget.

Az alábbiakban ennek a kiterjedt kérdéskörnek egyetlen szegmentumát, a pedagógusképzést vesszük szemügyre. Azért éppen ezt, mert ez az a kulcselem, amely része a felsőoktatásnak, meghatározza a közoktatás működését, színvonalát, és az innen kikerülő, továbbtanuló fiatalok révén visszahat a felsőoktatás minőségére.

1. A tanítóképzés eddig erre szakosodott közép- vagy főiskolai intézményekben folyt. Ez utóbbiakat valamely egyetem szervezte meg, és fogta össze, a magyar oktatási nyelvűeket a kolozsvári egyetem. A tanárképzésnek az elmúlt 25 évben már nem voltak önálló intézményei, a képzés az egyetemi szakokon „többszatsornás” rendszerben folyik. 1990 óta a hallgatók maguk döntenek el, hogy felveszik-e vagy sem a szakmai alapképzés mellett a tanárképzés önálló programját.² A magyar tanárképzésnek szintén a kolozsvári egyetem a bázisintézménye. Ez azt is jelenti, hogy intézményi szinten nincs biztosítva a pedagógusképzés autonómiája. A programok tekintetében még kevésbé.

¹ A dolgozat részben átdolgozott fejezete egy nagyobb tanulmánynak, amely 2005-ben az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

² A képzési rendszer egésze most újra átalakulóban van, 2005 őszétől már az ajánlott európai rendszernek megfelelően. Ebben még nem tisztázódott a tanítóképző főiskolai tagozatok helyzete.

Az egyetemi rendszerben alapvető kérdés, hogyan viszonyul egymáshoz a tudományos képzés és a pedagógusképzés. Nem kétséges, vannak tisztán tudományos, szakmai célok, igények, kritériumok, amelyek szakterületenként is külön kezelendők, és vannak a közösség igényei, a közösség jövőjét meghatározó érdekek. Az oktatás elsődlegesen ilyen, a pedagógusképzés ilyen. A cél: az iskolázottsági szint emelése, a képzettség, a tudás általánossá tétele a kisebbségi magyar közösségekben. Az egyetem viszont már választott: a tudományt helyezi előtérbe. A meglévő intézményrendszer, a szakmai háttér-intézmények, a nemzetközi kapcsolatok, a támogatások elsődlegesen mind a tudományos képzést szolgálják. A kolozsvári egyetem fontossága ebben a tekintetben növekedni fog, hiszen a posztgraduális képzésben bázisként csak rá számíthatnak az 1990 után indult magyar oktatási nyelvű intézmények.

Ennek lehetnek akadályai a szabályozásban. Például az, hogy az anyanyelvű képzést csak az alsó szinten fogják támogatni, és már most akadály a finanszírozás. A szakválasztás és a pályaválasztás szintén lehet minőségellenes: az előbbi jelentős mértékben a divat befolyásolja, nem az érték és a perspektíva, az utóbbit elsősorban a bérezés, a várható kereset. A sok és sokféle csábításnak engedve az idegennyelv szakos vagy informatika szakos végzősök csak kivételesen, mintegy utolsó mentésként vállalják a pedagógusi pályát.

A pedagógusképzés azért fontos, mert ez az oktatás önmagát reprodukáló szegmentuma. Ideális esetben színvonalban spirálisan önmagát fölfelé gerjeszti, vagy lineárisan önmagát reprodukálja, esetleg a reprodukcióban folyamatosan rontja a közoktatás a felsőoktatást, a felsőoktatás a közoktatást. Megtestesítője annak, hogy az oktatás egységes rendszer: az egyetemen konstatálják a jelöltek vagy a bekerült hallgatók tudásbeli hiányait, pedig őket azok a pedagógusok tanították, akiket a felsőoktatás készített föl. Öngerjesztő: a színvonal vagy színvonalatlanság az egyik oldalon hasonlóan gerjeszt a másik oldalon. Ezért is volna fontos, hogy kiépüljön a magyar nyelvű oktatás teljes, viszonylag önálló vertikuma.

Korábban az volt az általános, hogy a pedagógusképzésnek voltak saját intézményei: a tanítóképzésnek az emelt gimnáziumi szintű tanítóképzők, a tanárképzésnek a tanárképző főiskolák, illetve az egyetemen is némely szakok tanárképző szakoknak számítottak: a filológia, a matematika, a történelem stb. A szakmai képzéssel párhuzamosan folyt maga a tanárképzés, többcsatornás rendszerben és kötelező jelleggel.

A hetvenes években az országgal együtt a képzési formák is homogenizálódtak: a korábbi hároméves tanárképzés rangban emelkedett, négyévesévé vált, az egyetemi képzés rangját veszítve ötévesből szintén négyévesévé. A homogenizálás ebben az esetben is minőségellenesnek bizonyult. Megszűntek a korábbi továbbképző intézetek, amelyek a közoktatás szakmai háttérintézményei voltak. A magyar közoktatásban ilyenekkel azóta sem rendelkezünk. A szűk keretben azonban, amelyben a '80-as években a magyar nyelvű felsőoktatás és pedagógusképzés sínylődött, maga a szigorú szelekció is biztosította a színvonalat, noha – mint köztudott – az akkori rendszerben a megalázó kényszer volt a meghatározó: a kinevezés kényszere, amely sok száz fiatal magyar pedagógust sodort a Kárpátokon túlra, a román oktatásba, és több ezer román pedagógust a magyar közoktatásba. A kinevezés kényszere és a jobbágyi röghözkötöttség – ez volt a pálya jellemzője.

1989 végén megszűntek a kényszerek és a kötöttségek. De mint utólag kiderült, folyamatosan visszaéltünk a szabadsággal. A szabadságot – és az autonómia tekintetében ez intő példa – ezen a területen sem ellensúlyozta az önkorlátozó felelősség. A korábbi röghözkötöttségnek természetes ellenhatása volt a nagyfokú mobilitás: aki tehetett, élt a kordedzvémenyes nyugdíjazás lehetőségével; aki tehetett, visszatért Erdélybe; faluról az

immár szabaddá vált városokba, városi iskolákba; a székelyföldi román pedagógusok hazatérhettek saját szülőföldjükre. Sokan mentek el, telepedtek ki már korábban is, 1990 után egy újabb hullámban Magyarországra és a világ távolabbi tájaira. Ennek a nagy mobilitásnak pedagógushiány lett a közvetlen következménye, amelyet még ma sem hevert ki a magyar közoktatás. Az 1990/1991-es tanévben képesítés nélküli volt az óvónők 45,7%-a, a tanítók 31%-a, az általános iskolai tanárok 28,9%-a, a középiskolai tanárok 13,9%-a.³ 2002/2003-ra vonatkozóan csak az általános és középiskolai tanárookra nézve rendelkezünk összevont adattal, és ez még mindig a képesítés nélküliek 18,3%-os arányát mutatja.⁴ Ez alig kedvezőbb a 12 évvel korábbi helyzetnél. Ha alsóbb szinten ugyanez a helyzet, és ehhez még hozzászámítjuk a szelekciót nélkülöző és felgyorsított képzés negatív következményeit, nem csodálkozhatunk a sorsdöntő vizsgák sikertelenségén, a tanulók gyenge felkészültségén.

A hiány gyors pótlásaként megnyíltak a pedagógusképzésnek és a képesítés nélküli pedagógusok kinevezésének azóta is tartó, korlátlan és önkorlátozás nélküli lehetőségei. A sietség és a korlátlan létszám ebben az esetben sem kedvezett a minőségnek. És az a hamis ideológia sem, amelynek a veszélyeit már 1990 júniusában érezni lehetett, hogy ti. nem az a fontos, hogy a pedagógus szakmailag, nyelvíleg föl legyen készülve, és alkalmas legyen a pályára, hanem az, hogy lehetőleg helybéli legyen, a helyi közösség tagja, olyan magyar fiatal, aki hűséges saját közösségéhez. A hűség nemes eszméjére hivatkozni lehet, mérni nem, a szakmai felkészültség és alkalmasság vagy annak hiánya viszont naponta vizsgázik, és közvetlenül befolyásolja a tanítványok életesélyeit. Ebből következett előbb a katedrák, majd a diplomák osztogatása. És az is, hogy a rendszer, tizenöt év elteltével is, még mindig védelmezi a képesítés nélkülieket azokkal szemben, akik közben megszerezték a szakképesítést.

2. Eufemisztikusan azt lehetne mondani, hogy elkezdődött az átmenet időszaka, amely ma is tart, reálisan nézve viszont ez a fokozódó káosz időszaka a pedagógusképzésben. A tanítóképzésben a korábbi korlátozások ellenhatásaként és a nagy hiány pótlásának szándékával teljesen ellenőrizetlen képzési formák indultak: hétvégi oktatás a legkülönbözőbb helyeken, távoktatás magyarországi intézmények kihelyezett tagozataiként, anyországi képzés és az ott szerzett diplomák honosítása, közben pedig egy olyan intézményesülés, amely jóval több tanítóképzőt eredményezett, mint ahánynak meg lettek volna a szakmai feltételei, és ahányra reálisan szükség volt.

A '90-es évek második felében bekövetkezett az, aminek már korábban be kellett volna következnie, és ami kedvező is lehetett volna: a tanítóképzést is át kellett helyezni a felsőoktatás körébe. Erre már a 84/1995-ös oktatási törvény és annak 1999-es módosított változata is lehetőséget teremtett, de az intézmények tulajdonképpeni átszervezése csak három, 1998-ban kelt miniszteri rendelettel indult el.⁵ Már 1998-ban létesültek ilyen főiskolák, magyar tannyelvűek viszont csak egyéves késéssel, 1999-ben. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az 1998–1999-es tanévben még mindig 20%-nál nagyobb a képesítés nélküli tanítók aránya, az óvónőknél pedig ez az arány közel 30%-os).⁶ A következő kormányzati ciklusban az általános visszarendeződés körülményei között 2001-ben a mi-

³ Murvai 2000. 32, 34, 37, 41. p.

⁴ Murvai 2004. 5. p.

⁵ Murvai 2001. 161. p.

⁶ Murvai 2001. 165. p.

nisztérium újra engedélyezte a középfokú tanítóképzést párhuzamosan a főiskolai szintűvel.⁷ Az oktatási hatóság a képzési struktúrát tette kaotikussá, magát a képzést pedig a kötelező központi tantervvel éppen tartalmi elemeiben centralizálta, holott egy igazi reformtól az lett volna elvárható, hogy ez fordítva történjék.

Ekkor vette szárnyai alá a kolozsvári egyetem is a főiskolai tagozatokként működő képzőket. Sem az országos szabályozásban, sem az egyetemi védnökségben nem volt köszönet, és ez az átszervezés azt sem eredményezte, hogy a korábbi szétszórtságot a minőségi koncentráció váltotta volna föl. A rendszer továbbra is vegyes maradt, a főiskolák kétszakos rendszerbe helyezték a tanítóképzést: idegen nyelvű szakos tanárképzéssel párosították, és ebben a párosításban a lényeg sikkadt el, maga a tanítóképzés. Az egyetem bábkodásának akkor lett volna értelme, ha biztosítja a minőséget és az akkreditálás feltételeit. Egyiket sem biztosította: ezek a főiskolai tagozatok még mindig nincsenek akkreditálva, az oktatói státusok jelentős része nincs betöltve, és most következnek az újabb átszervezés a bolognai elvárások jegyében.

Jelenleg hét városban és legalább tíz intézményben folyik magyar tanítóképzés. A kolozsvári egyetem kihelyezett főiskolai tagozataként működik a marosvásárhelyi és a nagyenyedi tanító- és óvóképzés, a szatmárnémeti, a kézdivásárhelyi, a székelyudvarhelyi és a kolozsvári angol szakos tanárképzéssel párosítva. Ezenkívül Marosvásárhelyen az önálló Református Kántortanító-képző Intézetben folyik tanítóképzés kántor- vagy hitoktató-képzéssel párosítva. Nagyváradon pedig a román állami egyetemen. (A legtöbb magyar tanítóképző főiskolai oklevelet jellemzően valószínűleg az aradi székhelyű, román tannyelvű Goldiş nevű magánegyetem adta ki, ez fogadta ugyanis be jelentős tandíj fejében azokat a hallgatókat, akik az akkreditálás elmaradása miatt a Partium Keresztény Egyetem keretében nem fejezheték be tanulmányaikat). Ezekre az intézményekre általánosan jellemző, hogy főállású tanáraik alig vannak (bedolgozó oktatókkal működnek), hallgatói létszámuk kicsi, az oktatás színvonala alacsony. Noha szakmai körökben általános volt az a vélemény, hogy kihelyezett tagozatokon, távoktatásban, levelező oktatásban tanítókat nem lehet és nem szabad képezni, később és most újra a kolozsvári egyetem és mások is folytatják ezt a gyakorlatot. Ezt a minőségellenes káoszt két tényező élteti és fokozza: az intézmények pénzülsége és helyi csoportok ambíciója, érdeke. A következmények nyilvánvalóak: két-három erős intézmény helyett van most közel egytucatnyi gyenge és perspektíva nélküli intézményünk.⁸

A romániai magyar közoktatás alapja roppant meg az alsó tagozattal, a pályára alkalmatlan, a képzésben nem részesült vagy nagyon gyengén felkészült tanítókkal. Vannak nagy székely falvak, ahonnan jelentős számban viszik az alsó tagozatos tanulókat a közeli városba tanulni (pl. Udvarhelyre) csak azért, mert a helybéli tanító munkáját eredménytelennek érzik. Ezt most azzal próbálják ellensúlyozni – a rosszul értelmezett autonómia nevében –, hogy korlátozzák a szülők iskolaválasztási jogát.

3. A '90-es években tanárképzés indult a Partiumi Keresztény Egyetemen, majd a Sapientia is. Ennek tapasztalatairól és főképpen eredményeiről talán korai volna beszélni.⁹

⁷ Murvai 2001. 167. p.

⁸ Korántsem igazolódott be az az optimizmus, a minisztérium hivatali optimizmusa, amelyet Murvai László vezérigazgató fogalmazott meg: „Az oktatás minősége az óvodákban és az elemi iskolákban ettől mindenképp javulni fog.” (Muruai 2001. 165)

⁹ A végleges akkreditálás megszerzéséig a Partiumi Egyetem és a Sapientia végzősei tanári záróvizsgáikat egyébként szintén a kolozsvári egyetemen teszik le, és innen kapják okleveleiket is.

És arról, a Sapientia indulásakor elhangzott véleményről is, hogy egy esetleges munkamegosztásban a Sapientia lehetett volna „a tudományegyetem”, a Babeş-Bolyai magyar vonala pedig a tanárképző. Az viszont kétségtelen, hogy kolozsvári egyetem megmaradt a romániai magyar pedagógusképzés központjának, sőt a vallástanár-képző karokkal és a tanítóképzéssel fokozottabban azzá vált.

Az egyetem oldaláról nézve az intézmény nevéhez méltóan tudományegyetemmé igyekezett válni, külsőségeiben különösen, és ehhez az is hozzátartozott, hogy periferikussá tette a tanárképzést. Ennek a területnek az intézményi megítélése is teljesen negatívvá vált. Számptalan szöveget lehetne idézni annak igazolására, hogy az egyetem hierarchikus rendjében 1. a tudományos képzés, 2. a tanárképzés és 3. a tanítóképzés. Ez a hamis hierarchia tükröződik a finanszírozásban, az oktatói állások betöltésében. Ez annak ellenére állítható, hogy újra elkezdődött a képzés a pszichológia szakon, márpedig ez a tanárképzésnek fontos szegmentuma; neveléstudományi szak indult jó reménnyel, de a szak több mint tízéves működése után a pedagógus munkaközösség létszámban ma kisebb, mint 1990-ben volt. Noha megletek volna a lehetőségei a tanárképző munkaközösség magyar részlege tanszéki, intézeti önállósulásának, ez a mai napig nem valósult meg. Az egyetem átvette azt az attitűdöt a tanárképzéssel szemben, amely a társadalom egészében jellemző a pedagógusok iránt: ahogy egy székely faluban a pedagógus ma is kevés figyelemben és megbecsülésben részesül (nem beszélve a fizetésről), az egyetemen is úgy kezelik a pedagógusképzést, mint szükséges rosszat.

Strukturálisan a pedagógusképzésnek ilyen lehetőségei vannak: önálló vagy nem önálló intézményekben; akkreditált vagy nem akkreditált állami, egyházi vagy kihelyezett tagozatként működő intézményekben; közép- vagy felső szinten; többcsatornás vagy többlépcsős rendszerben; rendes képzésben, távoktatásban vagy levelezőként. Volt ugyan fluktuáció az elmúlt 15 évben, de ezek a változatok egyszerre mind megtalálhatók, jelentős részük a kolozsvári egyetem keretében is.

1990 óta már egyetlen szakon sem kötelező a párhuzamosan folyó tanárképzés. Az viszont egyáltalán nem tekinthető megnyugtatónak, hogy a beiratkozásnak nincsenek alkalmassági feltételei, teljesen hiányzik a szelekció, és az sem, hogy a többlépcsős struktúrában ez mindössze 85 órás általános pedagógiai és iskolapszichológiai alapképzést jelent.¹⁰ A bolognai folyamattal most induló új rendszer azt kívánta volna meg, hogy a pedagógusképzés megfelelő szakképzés és alkalmassági próba után a 2. szinten, a magszteri képzésben kapjon helyet. Azzal a helyzetet és a pálya megítélését jellemző hamis érvel, hogy „három év után még csak nem is taníthat a végzős?”, a hazai törvény ebben a vonatkozásban meghagyta mellékcatornának a pedagógusképzést, elosztva a megszerzhető krediteket az egyetemi oktatás alsó és középső szintje között. Ez semmi jóval nem biztat a színvonal tekintetében.

Az eredményes és színvonalas pedagógusképzésnek alapvető feltétele volna, hogy maga az egyetem tekintse ezt fontosnak. Elengedhetetlen volna a magyar tanárképzés és tanártovábbképzés önálló intézetté szervezése az egyetemen belül (ez is az autonómia minimumához tartozna).¹¹ Ebben az intézetben lehetne csak megteremteni a személyi, szakmai feltételeket. Az egyetem magyar tagozatán a tanári állások több mint fele nincs betöltve, a tanárképzést biztosító munkaközösségek ennél is rosszabbul állnak. A fejlő-

¹⁰ Birta Székely Noémi 2005. 323. p.

¹¹ A mai *Tanárképző Intézet* gyakorlatilag az egyetem, bizonyos értelemben kiemelt státusú tanszéke, amelyben a magyar tanárképzésnek nincs saját hatásköre.

dés állandó hangoztatása mellett ez a magyar egyetemi „vonallal” leginkább leépült része: mindössze egy főállású tanár van a pedagógián (egy tanársegéd, miközben pedagógia szak is van, és ez így összességében legalább tízfős munkaközösséget igényelne); kevesen vannak a pszichológián (jelentős részükben külső óraadók); hasonlóképpen a módszertanon; nincs pénz a pedagógiai gyakorlatok megszervezésére stb. A tanár-továbbképzésnek van ugyan akkreditált programja, de az oktatók hiánya miatt ezt is nehezen lehet működtetni. Ebben az önálló intézetben kaphatnának helyet olyan fiatal szakemberek, akik a magyar közoktatás szakmai hátterét biztosítanák: tanterveket dolgoznának ki, vizsgaprogramokat, vizsgaanyagokat stb., mindazt, amit jelenleg alkalmi munkában végeznek erre felkért tanárok. (Ez a közoktatás botrányainak fő oka.)

4. A pedagógusképzésnek tudvalóleg jelentős komponensei: a nyelvi felkészültség (abból a nyelvből, amelyen tanítani fog); a szakmai, a szakdidaktikai felkészültség; a pszichológiai, pszicho-pedagógiai tájékozottság speciális területeken is; az általános pedagógiai felkészültség, és mindez elméleti és gyakorlati szinten, sok gyakorlással már a felkészülés idején, amely egyben az alkalmasság próbája is a jelölt számára. Ebből szinte semmi nem valósul meg, illetve semmi nem a kívánt szinten valósul meg. A legújabb, most készülő központi tantervekben is a steril pedagógiai tárgyak dominálnak.

A pedagógusképzéssel szembeni követelmény, hogy kövesse az oktatás általános szocializációs céljait: a képzési, a nevelési, az oktatási célokat. Az 1990 előtti évtizedeket követően, amikor a szocializációs célok az uralkodó ideológiát követték, az új helyzetben a folyamatos feszültségek oka az a nyilvánvaló tény, hogy mások az állam szocializációs igényei, mások a magyar közösség autonóm igényei, és esetleg mások maguknak a fiataloknak, a szülőknél az elvárásai. Ezek a különbségek gyakran áthidalhatatlanok.¹²

Visszatérve a pedagógusképzés előbb említett komponenseire: ha a nyelvi komponenset nézzük, azt, hogy a leendő pedagógusnak (tanítónak, tanárnak) kivételes kompetenciával kellene rendelkeznie abban a nyelvben és annak szaknyelvi regisztereiben, amelyen oktatni fog, azt látjuk, hogy ez a követelmény egyáltalán nem érvényesül. Működik ugyan az egyetem „magyar vonala”, a nyelvi követelmények azonban sem itt nem tisztáztak, sem a tanárképző programban. A következmények ismeretesek: már a pedagógiai gyakorlaton gyakran a tanulók javítják a tanárjelölt nyelvi, helyesírási hibáit. Részben a „nyelvi vonal” tisztázatlan státusával függ össze, hogy sok olyan magyar vagy román anyanyelvű diák, aki a német tagozaton végez, német oktatás nem lévén, magyar vagy román iskolákban helyezkedik el, és ott válik nyilvánvalóvá, hogy németül ugyan valamelyest tud, de az oktatás nyelvén a saját tantárgyáról (pl. történelemről, földrajzról) nem képes kommunikálni. Ezért az utóbbi években a megyei tanfelügyelőségek kénytelenek nyelvvizsgákat szervezni. Ezek azonban általában szintén nem tisztázzák a pedagógusok oktatási nyelvi kompetenciáját. Ezért elengedhetetlen volna a szigorú és kötelező nyelvi képzés minden szakon a tanárképzés keretében, a képzést igazoló diplomán pedig az egyetemnek fel kellene tüntetnie a nyelvre vonatkozó kompetenciát.

Még feltűnőbb jelzik a nyelvi kompetencia hiányát egyes szaktanárok által végzett tankönyvfordítások, a tételfordítások botrányos példái, néha még az eredeti oktatási anya-

¹² Ebben a helyzetben nem tűnik indokoltnak „egy központilag kidolgozott tudománylogikai és pszichopedagógiai szempontból alátámasztott koherens tanárképzési program” igénylése éppen azok részéről, akiknek a magyar tanárképzés sajátos feladataihoz kellene igazodniuk. A korábbi és a jelenlegi tantervek bemutatását és bírálatát ugyanannál a szerzőnél olvashatjuk: Birta Székely Noémi 2005.

gok is. Az 1996–2000 közötti időszak koalíciós politikájának közoktatásra vonatkozó jelentős eredménye volt az 1997/36-os sürgősségi kormányrendelet,¹³ amely az 1999-es törvénymódosítás előzményeként feloldotta a szakképzésre vonatkozó korlátozást. Ennek nyomán viszont nyilvánvalóvá vált, hogy alig vannak olyan szaktanárok, akik kellő magyar szaknyelvi kompetenciával biztosíthatnák az oktatást. Ezt a hiányosságot azóta sem sikerült pótolni, sőt a magyar felsőoktatás kiterjesztésével ott is felszínre kerültek az oktatók szaknyelvi gyarlóságai.

5. Az az ideologikus diskurzusban megnyilvánuló szándék, hogy a pedagóguspályát a nemzeti közösség szempontjából küldetesként, szimbolikusan föltértékelték, nem ellensúlyozhatja a valóságos körülményeket, amelyek tovább rontják a pálya presztízsét. Ilyen mindenekelőtt az alacsony bérezés, ilyen az emberi tartást és a méltóságot biztosító életkörülmények hiánya, az adott közösségekben való megtelepedés elemi feltételeinek hiánya. De önmagát is kompromittálja a szakma a képzés nélküli vagy gyengén képzett pedagógusokkal. Az 1996–2000 közötti kormányzati ciklusban az oktatási hatóság végre belátta, hogy differenciálni kell a béreket a helyi életfeltételek függvényében. Méltányosan jelentős pótlékokat kaphattak azok, akik távolabbi településeken, elmaradt térségekben vállalták a pálya nehézségeit. A következő kormány megvonta ezeket a pótlékokat. Továbbra is erősebb a pálya tasztítása, mint a pálya vonzása. Mindezeket semmiféle missziós elkötelezettség nem ellensúlyozhatja, a szakmai és emberi gyengeségeket különösen nem.

Több bátortalan reformkezdeményezés ellenére az elmúlt másfél évtizedben megőrződött az oktatásirányítás és -felügyelet centralizált rendszere a mindenható minisztériummal, a megyékben a minisztériumot képviselő tanfelügyelőségekkel. Az iskolák vezetésének a legfontosabb kérdésekben nincs jogkörük, ennek ellenére a felelőséget ők viselik. Így az intézménynek nincs beleszólási joga a pedagógusok alkalmazásába sem, és azt sem tehetik meg, hogy felmondjanak az olyan pedagógusnak, akinek nyilvánvaló az alkalmatlansága. 1999–2000-ben azok az intézmények, amelyek a központi intézményértékelés nyomán maximális pontszámot értek el (mintegy 3 000 iskola), kiemelt intézményi státust kaptak, amely feljogosította őket arra, hogy maguk szervezzék meg, és bonyolítsák le a tanárok alkalmazási vizsgáját.¹⁴ 2001-től ez az intézményi jogkör is megszűnt. A meghirdetett állásokat és a tanárok iskolaválasztási opcióit a tanfelügyelőségeken összesítik. Az Országos Felmérési és Értékelési Hivatal koordinálja, a tanfelügyelőségek pedig a felsőfokú intézmények bevonásával bonyolítják le az országosan egységes versenyvizsgákat.¹⁵ Ebben a helyzetben az intézmény és a pedagógus egyaránt kiszolgáltatott helyzetben van, és ez konzerválja a korábbi évtizedek oktatásvezetői és pedagógusi mentalitását is.

A végleges tanári állásoknak a centralizált versenyvizsgán való elosztása a vizsga sok tekintetben formális (és titkos, tehát személytelen) jellege miatt nem garantálja a kinevezett tanár föltétlen alkalmasságát. Azok a pedagógusok pedig, akik alkalmatlanságuk ellenére jutnak véglegesített tanári álláshoz, a jelenlegi munkajogi szabályozás szerint nem mozdíthatók el a katedráról. Emiatt történhetik meg az, hogy osztályok, iskolai tagozatok

¹³ Ordonanță de urgență pentru modificarea și completarea Legii învățământului nr. 84/1995, Monitorul Oficial al României, Anul IX, nr. 152 din 14 iulie 1997.

¹⁴ Kötő 2000. 98–99. p.

¹⁵ Ez alól csak az egyházi iskolák mentesülhetnek, hisz' ezekben az iskolákban csak azok a tanárok taníthatnak, akiknek az alkalmazását az egyházi vezetőség jóváhagyja.

szűnnek meg egy-egy ilyen „szaktanár” munkájának eredménytelensége miatt. Ez a fő oka annak is, hogy a merev rendszerben sok a sikertelen vizsga, és a képesítés nélküliek mellett legalább ugyanolyan arányban dolgoznak a közoktatásban nem véglegesített, ún. „helyettesítő” tanárok, akiknek a sorsa a tanfelügyelőségektől függ.

A helyi közösségek és önkormányzatok szintén tehetetlenséggel szemlélik, viselik el a helyi tanintézmények romló helyzetét. Noha a végzős tanárok korábbi kinevezési kényszere megszűnt, az önkormányzatok a mentalitás és a rendszer konzerválódása miatt gyakorlatilag semmit nem tesznek azért, hogy a kedvező körülmények, feltételek biztosításával maguk is vonzóvá tegyék a helyi pedagógusi állásokat. Saját tehetetlenségüket is palástolva várják, hogy kit „küld” a tanfelügyelőség akár „véglegesített” státusban, akár helyettesként. Sem a központi támogatásokból (pl. az Iskola Alapítvány szociális ösztöndíjaiból), sem az önkormányzatok részéről nem történt például kísérlet arra, hogy szerződéses ösztöndíjjal támogassák és ösztönözzék olyan fiatalok egyetemi tanulmányait, akik erősítenék a helyi tanári közösségeket. Ez a helyzet nem teszi lehetővé az értékalapú szelekciót és a színvonalas oktatást. Kedvezőnek csak a „szakapparátus” szempontjából mondható, mivel gyakorlatilag mindenki más kiszolgáltatott velük szemben.

Ilyen körülmények között nem meglepő sem a kontraszelekció, sem a gyakori pályaelhagyás, sem az állandó fluktuáció. Az is előfordul, hogy tanév közben váltanak helyettesítő vagy képesítés nélküli pedagógusokat, és az is, hogy jól képzett szaktanár megy el tanév közben külföldi munkára.

6. A magyar közoktatásnak nincs biztosítva sem a szakmai intézményi háttere, sem a szakmai felügyelete. A minisztérium kisebbségi főosztályának ugyan magyar vezetője van, az 1996–2000-es kormányzati ciklusban volt és a jelenlegiben újra van magyar államtitkár az oktatási minisztériumban, újabban magyar vezérigazgatója van a román tankönyvkiadónak. Az oktatási hatóság felső szintjein és a megyei tanfelügyelőségeken részben a politikai konjunktúrától függően vezetői funkciókban biztosítva van a magyar képviselet.

A képviselő azonban önmagában nem lehet hatékony, ha a vezetők mögött, a vezetők mellett nincsenek szakemberek, nincsenek szakmai műhelyek. Márpedig a szakmai meg-alapozás, a szakmai felügyelet, a minőségbiztosítás és irányítás legfontosabb intézményei teljesen hiányoznak. A román minisztérium háttérintézményei a magyar oktatással nem foglalkoznak. Helyettük mindezt esetleg rögtönözve végzik a minisztérium magyar tisztviselői által felkért, társadalmi munkában dolgozó bizottságok (tanterv, minőségmérés, teljesítménymérés, tesztek, vizsgatételek kidolgozása, fordítása stb.). Nincs arra szakosodott intézmény, sem arra szakosodott és azért fizetett, azért felelősséggel tartozó szakember, aki tanterveket írjon, adaptáljon, aki teszteseteket, vizsgatételeket dolgozzon ki, aki a minőségmérés szakembere, aki a tankönyvírás, -fordítás szakembere. A Pedagógus Szövetség oktatási központjai fontos feladatot látnak el a továbbképzés szervezésében, tevékenységük egyébként nem kapcsolódik szorosan és célszerűen az oktatás mindennapi feladataihoz.

7. A pedagógusok továbbképzésével hasonló a helyzet, mint a pedagógusképzéssel. Ennek bizonyos szegmentumai (véglegesítő vizsga, első és második tanári fokozat megszerzése) a felsőoktatási intézményekhez, elsősorban a kolozsvári egyetemhez tartoznak. A pedagógusok kötelező, periodikus képzése 1990 után megszűnt. Ennek sokféle új lehetősége kínálkozott Magyarországon és itthon, Romániában is.

Az erőtlennél és nagy késéssel beindult oktatási reform keretében 2000 után a minisztérium kidolgozta a tanártovábbképzés új rendszerét. Ennek lényege, hogy központilag

akkreditált programok keretében történhet. Ilyen programokat felsőoktatási intézmények, szakmai szövetségek és mások is javasolhatnak. Van ilyen akkreditált program a kolozsvári egyetemen is, Marosvásárhelyen a Petru Maior Egyetemen (magyar szakosoknak, magyar szakos oktatók nélkül). Országosan azonban nem akkreditált a Bolyai Nyári Egyetem, nem akkreditált mindaz, ami az ún. módszertani központokban folyik, és nem történt még meg annak elfogadtatása sem, hogy a Magyarországon vagy külföldön máshol akkreditált képzésben szerzett tanegységeket (krediteket) a hazai oktatási hatóság elfogadja. Noha a kreditrendszernek éppen az a lényege, hogy a megszerzett tanegységeket hozni-vinni lehet egyik országból a másikba.

8. Az intézményesüléssel, a tömegesedéssel párhuzamosan folyamatosan romlott a pedagógusképzés színvonala. Különösen a falusi iskolák tanári közössége gyengült meg, beleértve ebbe azokat is, akik alsó tagozaton tanítanak. Ebben egyaránt része van az önkorlátozást, a tervezést, a minőségi fejlesztést és az egybehangolást egyaránt nélkülöző képzésnek és a hatóság által szabályozott, felügyelt pályázati, kinevezési rendszerek. Annak, hogy magukat az iskolákat még mindig kizárják ebből a folyamatból. Az általános igényelt decentralizálás és intézményi autonómia keretében ezt hatóságilag kell rendezni, hasonlóképpen azt is, hogy javuljon a pedagógusok megbecsülése, elismertsége.

Rendszeressé kellene tenni a magyar nyelvű oktatás szakmai, civil felügyeletét. Ehhez ismerni kellene minden évben a megszűnő osztályok, tagozatok, iskolák jegyzékét, ennek alapján lehetne elemezni a megszűnés okait. Hasonlóképpen szükséges volna minden évben elemezni a záróvizsgák és az érettségi eredményeit, iskolánként, tantárgyanként. Az elfogulatlan értékelés azt is eredményezhetné, hogy a hatóságtól függetlenül szakmai alapon lehetne értékelni az egyes intézmények teljesítményét.

Szintén hatósági, államigazgatási feladat, hogy a legkisebb településen, minimális létszámmal is biztosítani lehessen az alsó tagozat (I–IV. osztály) működését. A továbbiakban, 11–12 éves kortól a színvonalas kollégiumok lehetnének a magyar közoktatás kulcsintézményei. Ideális intézménye lehetne mindenütt a tehetséggondozásnak, a nevelésnek és a képzésnek. Járható útnak tűnik megfelelő támogatással az óradnai–ditrói modell, amely szórványdiákok magyar gimnáziumi oktatását szervezte meg a Székelyföldön. Ennek többszörös haszna lehet: románul jól tudó diákok juthatnak el így a székelyföldi iskolákba, akik itt – miközben anyanyelvi tudásukat erősítik – a helybeliek román nyelvtanulását is segítik.

Elodázhatatlan a magyar oktatás szakmai intézményi háttérének megteremtése, a jelenlegi átalakítása. Egy korábbi, az 1999.11.17./4906-os miniszteri rendelet előírta egy oktatási háttérintézmény létrehozását Kolozsváron. Ez elsősorban azért nem valósult meg, mert az egyetem tanárképző részlege ezt megakadályozta, pontosabban az, hogy a magyar tanárképzésnek nem volt, és azóta sincs önálló intézete az egyetemen.

Hivatkozott művek

Birta Székely Noémi 2005. Tanárképzés és reform? Helyzetkép a jelenlegi tanárképzésről. In: Somai József szerk.: *V. Civil Fórum 2003. Együttműködés, érdekvédelem és szakmaiság a civil szférában*. Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, Kolozsvár. 322–329. p.

Kötő József 2000. Reform és kisebbségi oktatás. In: Bodó Barna szerk.: *Romániai magyar évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány, Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár. 97–103. p.

- Murvai László 2000. *A számok hermeneutikája. A romániai magyar oktatás tíz éve 1990–2000*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest
- Murvai László 2001. A romániai magyar tanítóképzés. In: Bodó Barna szerk.: *Romániai magyar évkönyv 2001*. Szórvány Alapítvány, Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár. 155–167. p.
- Murvai László 2004. A romániai magyar közoktatás mennyiségi paramétereiről és az anyanyelvtanítás kérdéseiről. *Közoktatás* XV, 10: 4–6. p.

Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban

Major and Minor Language Use in the Transylvanian Hungarian Literature

The Hungarian speaking minority elit provided the norms of literary language use between the two World Wars (the major Budapest linguistic trend had little impact), after the 2nd World War the codes of Transylvanian Hungarian literature got more and more dependent from the Soviet and Romanian culture policies as well as recently the Hungarian language norms have a growing effect on the Transylvanian Hungarian literature.

Tanulmányomban azt a problémát járom körül, hogy milyen megszólalási lehetőségek közül választhatott és választott az erdélyi magyar irodalom a huszadik század folyamán. Amennyiben ennek a szövegekpusznak az „autonómiáját” próbáljuk mérlegelni, releváns kérdés, hogy milyen hatalmi erőterben helyezhető el ez a nyelvhasználati mód. Ha következetesek akarunk maradni egy olyan gondolatmenetben, amely az erdélyi magyar irodalmat „kisebbségiként” interpretálja (korántsem ez az egyetlen lehetséges megközelítésmód, de e tanulmány erejéig maradjunk ennél), akkor nem csupán egyetlen többségi nyelv és identitás függvényében kell elhelyeznünk az erdélyi magyar irodalom beszédmódját, ahogy erről általában állampolgári-politikai értelemben gondolkodni szoktunk, hanem mindenféle többségi nyelvhez és identitáshoz képest. Az alábbi gondolatkísérletben Gilles Deleuze és Félix Guattari „kisebbségi irodalom”-fogalmát tekintem elméleti kiindulópontnak.

Militarista metaforák

Makkai Sándor egyik esszéjében a hősiesség kategóriáját szembesíti a kisebbségiként való élés tapasztalatával. Azt az elvárásrendszert vetíti rá az általa megélt „valóságra”, amelyet a távolból fogalmaz meg a magyarországi magyarság az erdélyi magyarokkal szemben. Két változatát különbözteti meg az erdélyiekről alkotott képnek, de alapstruktúrájukban, utópikus lényegüket tekintve nincs különbség közöttük, csupán annyi, hogy az optimista verzióban az erdélyi magyarság köznapi létezésében hozzáidomul az utópikus képhez, a kritikus verzióban pedig épp az a hibája, hogy képtelen hozzáidomulni.

Az optimista változatot így mutatja be Makkai: „Az ismerősöm, igaz szépen fejezve ki magát, azt mondta, hogy mi katonasortot vállaltunk és harcmezőn állunk, minden pillanatban készen a halálra is. [...] Mártírság, könny, vér, tűz és vas: nagy szavak, szép szavak. Hiszen igaz, igaz: szenvedni kell is, lehet is, szoktunk is. Előfordul, hogy némelyikünk így, vagy úgy, el is pusztul. De ezek a szenvedések és pusztulások szintén nem görög-tűzben és zenekísérettel történnek meg, ami a hősiességet jelentené, hanem az élet sivár, unalmas módján, lassan felmorzsoló malomkövei és kései között.” (Makkai 1989. 23.) Látható, hogy a kisebbségi magyarokról alkotott utópisztikus kép hangsúlyosan militarista fogalmakhoz kapcsolódik az optimista változatban: a közösség tagjai katonához, hősökhöz méltó módon viselkednek. Makkai kommentárja egy realista diskurzussal

próbálja szembesíteni ezt a reprezentációt. Ugyanez történik a pesszimista verzióban is: a Makkai által idézett másik ismerős ezúttal kritikusan állapítja meg, hogy az erdélyi magyarokban nincs elég hősiesség: „Nem vagyunk elég kemények, ellenállók, harciasak és hősiések. Az volna a felemelő és stilszerű, ha a kisebbségi sorkatoná állandóan hörögve állana történelmi posztján, szétszórt hajával, véres homlokával és naponként meghalna a nemzeti igazságért. [...] Mélyen elszégyeltem magamat, ezúttal éppen ellenkezőleg, a gyávaságunk miatt. Tényleg bosszantó, gondoltam röstelkedve, hogy ez a komisz mindennapi élet nem akar alkalmazkodni a mi nagyszerű hivatásunkhoz. Nem akar alkalmat adni a hősiességre, amit joggal várnak el tőlünk. Rettenetes, hogy a mártírsors osztályosai csak úgy prózában beszélnek, mint akárci fia. Arcpírító elgondolni, hogy minden este lefeküsznek, ágyban alusznak, hadifelszerelés nélkül, reggel felkelnek, közönséges, kicsi dolgaik után látnak, valamit mégis esznek ebédre, éppen úgy születnek, házasodnak, betegeskednek és haláloznak, mint máségyebek. Állítólag – remegve írom le a szót! – néha nevetni és tréfálkozni is merészelnek, jó képet vágnak a rossz játékhoz, időjárásról, vásárról, erről-arról haszontalan beszélgetéseket folytatnak, sőt olyan elvetemültek is akadnak közöttük, akik nem röstellnek színházba, moziba járni, könyveket olvasni, sportolni és egyáltalában élni.” (Makkai 1989. 23–24.) A hosszabb idézés azért fontos ebben az esetben, mert így nyilvánvalóbb az ironia íve a szövegben, másrészt azért, mert (és azért, ahogy) Makkai az élet különböző rétegeit, szerepeit sorolja: ez a további gondolatmenet szempontjából válik majd fontossá.

Az első, önként adódó kérdés itt az, hogy kinek a reprezentációja ez az erdélyi magyarságról? Valóban csupán az őket kívülről szemlélő (magyarországi) ismerősöké? Makkai szabadkozásaival és ironiájával egyértelműen elkülöníti magát tőle. Mégis kérdés, hogy ezt a megfogalmazódó utópiát globális tagadás fogadja/fogadta-e az erdélyi magyarok részéről, és hogy vannak-e ennek a viszonyoknak különböző történelmi korszakokhoz vagy különböző kulturális praxisokhoz kapcsolódó változatai.

Makkai legfontosabb érve az illető reprezentációval kapcsolatban, hogy a hétköznapiakban nem alkalmazható, vagyis, hogy a hétköznapiak nem írhatók le általa. Ilyen értelemben egyértelmű, hogy a kisebbségben élőknek mindenképpen rendelkezniük kell egy olyan énképpel és énelbeszéléssel, amely a hétköznapi tapasztalatait rögzíti, abból vonatkoztatódik el. Ez utóbbi minden bizonnyal olyan reprezentáció, amellyel a közösség minden tagja rendelkezik (mindenkinek van saját, elmesélhető története). Ebből azonban nem következik, hogy az említett utópisztikus elbeszélést ne használnák időnként bizonyos célok eléréséhez vagy bizonyos érdekek érvényesítésekor. Reményik Végvári-verseihez, amelyek a kisebbségként való létezés első interpretációi közé tartoznak, ezt a kommentárt fűzte előszójának írója, Raffay Sándor: „Meggyőződésünk, hogy ezek a versek fel fogják rázni a közönyösöket, kitartásra fogják buzdítani a lelkeseket, s megerősítik az üldözötteket és a csüggedőket.” Ha az erdélyi magyarság reprezentációjaként olvassuk a Végvári-verseket, akkor a leggyakrabban visszatérő képek a felszín alatt rejtőző összetartozásra vonatkoznak, valamiféle inkognitót feltételeznek, egy távoli jövőbe vetítve ki az összetartozás nyíltabb megjelenítését („Egy titkos társaság legyünk”; „Talán szavunk se lesz, jajunk se lesz, / Csak a szívünk fog verni”; „Gallérodról, pajtás, / A csillogot tépd le”; „Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek az alj a felhajtott kupában” stb.). Leginkább a levert forradalmak, szabadságharcok bujdosó katonáinak, vezetőinek történetei aktualizálódnak itt lehetséges analógiaként, a Rákóczi, Kossuth és társaik viselkedésére vetett hit. Helyenként explicit módon is: „Egész Magyarország / Egy roppant Világos!” (*Bujdosó vitések*). Ennek az inkognitónak a kisebb léptékű megjelenése magában a Végvári álnévben, s a választott álnév konnotációiban is felismerhető a végvári vi-

téz egy hadsereg tagja, amelynek a centrumához azonban nincs hozzáférése: önmagára van utalva, végzi a feladatát akkor is, ha a központi sereg vereséget szenvedett, elszigetelődött, kommunikációs lehetőségek nélkül maradt.

Ennyiből is nyilvánvaló talán az a latens militarista retorika, amely a korai Reményik-versekben megnyilvánul: nem csatába szólító, aktivizáló retorikáról van szó természetesen, inkább egy megvert, szétszórt sereg motiválásáról, hogy rendezze sorait, keresse a kapcsolatot a társakkal – ahogy az idézett előszó interpretációja is sugallja. Nem állítható tehát, hogy a hősiességre buzdító katonai metaforák csupán külső elvárásrendszert jelenítenének meg a kisebbségi magyarság kapcsán (nemcsak Reményiktől lehetne hasonló képeket idézni): létezik egy ilyesfajta énképe az erdélyi magyarságnak is. A kérdés ezen a ponton már az, hogy feloldható-e valamilyen módon a skizofrén identitásnak ez a problémája, amely mindkét retorikában önmagára ismer.

„Kisebbségi irodalom”

A probléma körülményéhez érdemes segítségül hívni Gilles Deleuze és Félix Guattari „kisebbségi irodalom”-konceptióját. Ez a koncepció ugyan egy sajátos esetből indul ki, Franz Kafka példájából; abból a helyzetből, amikor a kisebbség a többség nyelvén ír (Deleuze–Guattari 2003. 1.), de logikájuk bizonyos megszorításokkal hasznosíthatónak tűnik az erdélyi magyarok nyelvhasználata kapcsán is, hiszen az erdélyi magyarok is „többségi” nyelven írnak. Csakhogy a többség nem egyértelműen megragadható: korszakokonként újragondolódott és újragondolandó, miképpen értsük e többség-metaforát: az ország román nyelvű többségére gondoljunk, vagy a magyar kulturális „centrum” többségi nyelvére, valamiféle nyelvek feletti hatalmi beszédre, netán éppen az „erdélyi magyar nyelv” hatalmi változatára. Mindegyik változatnak lehet részleges létjogosultsága. Deleuze és Guattari gondolatmenetének sajátossága, hogy lényegében definícióval indul, egy konkrét, Kafka helyzetéből kibontható definícióval, utána azonban lépésről lépésre (és továbbra is Kafka nyomán, ezúttal azonban kimondottan írásmódját követve) dekonstruálja a definíciót. A kiindulópont így hangzik: „A kisebbségi irodalomnak tehát három jellemzője van: a nyelv deterritorializálódása, az individuálisnak a közvetlen-politikaira történő rákapcsolódása, valamint a megnyilatkozás kollektív elrendeződése.” (Deleuze–Guattari 2003. 2.) Ezeket a jegyeket ezen a ponton meglehetősen konkrétan értelmezi a szerzőpáros: a deterritorializálódás a helyszínhez való kötődés problematikusságát jelenti, a távolság érzését, amely (például) a prágai zsidók és az „ösi cseh territórium” között létesül. Az individualitását politikumra való csatlakozását kontrasztívan ragadja meg Deleuze és Guattari: a „nagy” irodalmakban a személyes ügyek más személyes ügyekhez kapcsolódnak, a társadalmi környezet csak „háttért” jelent számukra. A kisebbségi irodalomban ezzel szemben a személyes ügyek azonnal a politikumhoz – kereskedelmi, gazdasági, jogi stb. kérdésekhez – kapcsolódnak. A harmadik jegy, hogy a kisebbségi irodalomban minden kollektív értéket ölt magára. Nem „egyéni megnyilatkozásként”, hanem „kollektív megnyilatkozásként” olvasódnak a megjegyzések, lévén hogy a politikai mező eleve minden kijelentést megfertőz benne – az író szkepticizmusa ellenére is: „ez a helyzet még inkább alkalmassá teszi arra, hogy egy másik, lehetséges közösséget fejezzen ki, hogy egy másfajta tudat, egy másfajta érzékenység eszközeit hozza létre”. (Deleuze–Guattari 2003. 1–2.)

A kisebbségi irodalmak legkonzervatívabb teoretikusai látszólag hasonló dolgokat állítanak, mint fentebb Deleuze és Guattari. A továbbiakban az idézett szerzők mégis olyan nyelvi megoldásokban érik tettei a kisebbségi nyelv működését, mint Kafka „nem-jelöl-

lő, intenzív” nyelvhasználata (Deleuze–Guattari 2003. 6.) vagy az a tény, hogy Kafka „szándékosan megöl minden metaforát, minden szimbolizmust, minden jelentést, csakúgy, mint minden kijelölést” (I. m. 5.). A gondolati törés a konzervatív teóriák és a Deleuze–Guattari verzió között alighanem az értékjelentések fordított használatánál keresendő: azt a latens elvárást, hogy a „kisebbségi” egy bármilyen módon értett „többség” távlatában az organikus „kiegészülésre” vágyik, Deleuze és Guattari a visszajára fordítja, és arról beszél, hogy a (hatalmi, rideg) többségi nyelvből való kiutat a kisebbségi nyelvek sokféleségébe való megérkezés jelentheti. A posztanalízis pozíciójából a kisebbségi nyelv töredékességét, roncsoltságát értékeli fel, ezt is forradalmi, a hatalmi nyelv „megdöntésére” használható eszköznek tekintik: „Soknyelvűnek lenni saját nyelvünkben, kisebbségi vagy intenzív nyelvhasználatot szakítani ki saját nyelvünkől, elnyomó és elnyomott jellegét egymással szembeállítani, megtalálni a nyelvi harmadik világ övezeteit, azokat a nem-kulturális, alulfejlett pontokat, amelyek megszöktetnek egy nyelvet, amelyek állatot oltanak a nyelvbe, amelyekhez egy rendeződés kapcsolódik. Hány és hány stílus, műfaj és irodalmi irányzat, még az egészen kicsi is, álmodozik arról, hogy a többségi nyelv funkcióját töltsse be, hogy államnyelvként, hivatalos nyelvként szolgáljon. Álmódjuk az ellenkezőjét: tudjunk kisebbségivé válni.” (Deleuze–Guattari 2003. 9.) Ebből a meglehetősen „orientalizáló” mondható (a kisebbséget „vad”, „megszelídítetlen” állapotúnak láttató) perspektívából az tűnik fontosnak, hogy a kisebbségi, „minor” nyelvhasználat alternatívát jelenthet a hatalmi beszédhez képest, amennyiben radikálisabbnak, szubverzívebbnek tételeződik annál. Ha innen olvassuk vissza a három alapvető jellemző vonást, akkor a deterritorializációt mint a saját nyelvet idegenként megélt tapasztalatot értelmezhetjük, a „politikai töltetet” a posztstrukturalista elméletek elvontabb, „hatalmi kérdésekkel radikálisan felvető” értelmében, a megnyilatkozás kollektív elrendeződése tekintetében pedig észrevehetjük az elméletirők finom distinkcióját írás és befogadás között, amennyiben a „törékeny, bizonytalan, elnyomott közönség peremére szoruló író” – gondoljunk Kafkára! – voltaképpen éppen másfajta tudatának, másfajta érzékenységének kifejlesztésével válik egy kollektív tapasztalat megszólaltatójává, az irodalom „szkepticizmusa ellenére” (vagy a gondolatmenetben inkább: éppen ezért?) is képes a „cselekvő szolidaritás” létrehozására. (Vö. Deleuze–Guattari 2003. 2.)

Ha csupán két nyelvváltozatban gondolkodnánk tehát, Makkai esszéjének példájánál maradvá azt mondhatnánk, hogy a militarista metaforikát használó nyelv, a „hősiesség” nyelve egyfajta többségi nyelv volna. (Függetlenül attól, hogy milyen mértékben „hatalmi” magának a közösségnek a státusa, hiszen ha a kisebb közönség vonatkozású rendszeren belül mozgunk, akkor ott is megkülönböztethetjük az „elit” hatalmi szerepét és diskurzusát.) A „kisebbségi”, minor nyelvnek viszont alkalmasnak kellene lennie a hatalmi nyelv dekonstruálására, illetve arra, hogy a hétköznapi tapasztalatát hordozza. Ilyen értelemben kétségtelen, hogy a „hétköznapi nyelv” Deleuze és Guattari értelmében kisebbségi nyelv, hiszen töredékes és individuális (ezáltal bomlasztani képes a hatalmi beszéd nagy elbeszéléseit), ugyanakkor a „soknyelvűség” tapasztalatát is hordozza: a hétköznapi léptéke közelebb van az egyénhez, mint a szükségszerűen elvont hatalmi szférához, beleférnek a „kis” történetek és nyelvváltozatok.

Tamási Áron drámáinak nyelvét elemezve Ungvári Zrínyi Ildikó ugyancsak Deleuze nyomán jut arra a következtetésre, hogy kétféle beszédmód van jelen bennük, illetve tágabb érveléssel, hogy az erdélyi szellemi elit egyszerre beszélt a minor és maior nyelvet, s játszottja az ezeknek megfelelő szerepeket. Egyszerre élte meg ugyanis a tényleges politikai hatalomtól való kényszerű megfosztottságot, illetve az önállóságnak a kompenzáló módon, erkölcsi felülemelkedéssel való vállalását. (Ungvári Zrínyi 2004. 18–19.) Az Ungvá-

ri Zrínyinél kellőképpen árnyalt gondolatmenet ugyanakkor könnyen vezethető további applikációk során olyan következtetésekhez, amelyeket az értékek különböző előjeleivel ugyan, de már többször kijátszottak az erdélyi irodalom történetének értelmezői. A kollektivista/individualista és a regionális/egyetemes szembeállítások a huszadik század folyamán gyakorlatilag kikerülhetetlen opozíciókként tűntek fel az erdélyi magyar irodalom értelmezéseiben. Koherens, megvalósult narratívát ugyan csak a „kollektivista” megközelítés eredményezett (ráadásul a kollektív teleológiai változásairól is jelzést adva) Sóni Pál, Pomogáts Béla vagy Görömbei András kísérleteiben, az „individualista” megközelítés potenciális narratívája leginkább Cs. Gyimesi Éva frásai alapján körvonalazható.

Csakhogy Deleuze és Guattari idézett tanulmánya arra nézve is tartalmaz utalást, hogy a nyelvhasználatnak különböző területei vannak – nem csupán két alapvető használati lehetőség van tehát, hanem több. Ilyen értelemben minden egyén „többnyelvű”. Ezeknek a nyelvi praxisoknak a feltérképezése egyrészt a fenti dichotómiák meghaladására is lehetőséget nyújt, másrészt árnyalja Tamási „skizofrén” nyelvének kérdését. Különösen fontos amiatt, hogy a korszakoként változó nyelvhasználatról több információt hordoz. Az Henri Gobard nyomán kialakított négyes nyelvi modell a következőképpen néz ki: „a helyi nyelv, vagyis az anya, a terület, a faluközösség, a nép nyelve; a közvetítő nyelv, vagyis a város, az állam vagy akár a világ, a társadalom, a kereskedelem, a bürokrácia stb. nyelve, az elsődleges deterritorializáció nyelve; referenciater-nyelv, vagyis a jelentés, a kultúra nyelve, amely kulturális reterritorializációt hajt végre; s végül a kultúrák horizontján elhelyezkedő mitikus nyelv, amely a spirituális vagy vallási reterritorializáció nyelve. E nyelvek tér- és időkategóriái röviden a következőkben különböznek: a helyi nyelv *itt* van; a közvetítő nyelv *mindenütt*; a referenciater-nyelv *ott*; a mitikus pedig *azon túl*.” (Deleuze–Guattari 2003. 7.) A szerzők konkrét példákkal is igyekeznek szemléltetni azt, ahogyan az egyes konkrét nyelvek mozgásban lehetnek a kategóriák között a történelem folyamán: a latin például Európában sokáig közvetítő nyelvként működött, később referenciater-nyelvvé, mára pedig leginkább mitikus nyelvvé vált.

Hipotézisem szerint ezzel a négyes nyelvi modellel kimozdítható az erdélyi irodalom dichotóm (vagy „skizofrén”) leírása, és talán szemléletesebben helyezhető el abban a hatalmi térben is, amelyet a (budapesti) centrum magyar nyelve, a román nyelv, illetve az emancipatorikus/utópikus kisebbségi magyar nyelvhasználat és a „köznap” nyelvhasználat határoz meg. (A román nyelvet például a korábbi konstrukciók igazából nem tudták elhelyezni az erdélyi magyar irodalom vonatkozási rendszerében.) Ezekhez korszakról korszakra persze a hatalmi beszéd újabb rétegei, árnyalatai járulnak hozzá.

A nyelvhasználatok rétegei. Interpretációs javaslat

Az egyik alapvető kérdés az tehát, hogy az a militarista retorika, amelyet Makkai Sándor olyannyira kényelmetlennek érez, voltaképpen melyik nyelvi rétegben, melyik nyelvhasználatban van jelen a fentebbi négy közül. Ha ezt körvonalazni tudjuk, akkor az erdélyi irodalom „hatalmi beszéd”-problémájának megoldásához is közelebb kerülhetünk.

Ha rá akarjuk vetíteni tehát a négyes nyelvi modellt a Romániában élő magyar kisebbség nyelvhasználatára, akkor a legegységesebb nyelvhasználati módot alighanem a helyi nyelv jelenti. Ez tipikusan minor nyelvhasználat, voltaképpen azzal a nyelvvel azonos, amelynek segítségével elbeszélhetők azok a történetek, cselekvések, amelyeket Makkai a hétköznapi kisebbségi élet tartozékainak tekint. Helyi jellegénél fogva nem törekszik átfogó magyarázó szerepre, valóban a mindennapi, illetve intim nyelvi szükségleteket elégíti ki.

A „közvetítő”, kettes számú nyelv, az állam, a társadalom, a bürokrácia, a kereskedelem nyelve a magyar kisebbség esetében leginkább a román nyelvvel azonosítható, Erdély esetében némi megszorításokkal, természetesen. A megszorítások egyrészt arra vonatkoznak, hogy az erdélyi magyar társadalom némely vonatkozásokat tekintve már-már „párhuzamos”, kvázi-teljes társadalomként működik. Közvetítő nyelve ebből a szempontból azzal a regionális sztenderd nyelvváltozattal is azonosítható, amelyet többek között néhány olyan regionálisan közismert, de Erdély területén kívül kommunikációs zavarokat okozó szó tartalmaz, mint a „murok” vagy a „borkán”. Másrészt azt is megállapíthatjuk, hogy a bürokrácia vagy az állami hatóságok nyelvének vannak olyasfajta „nyelvek fölötti” állandói, amelyek már-már irrelevánssá teszik, hogy a román vagy a magyar bürokratikus nyelvet használja valaki. A sztálinista korszakban például a bürokratikus nyelvváltozat gyakorlatilag a négyes nyelvi modell teljes skáláját megpróbálja „kolonizálni”. Ezt a nyelvet pedig nem lehet egyszerűen a román, a magyar vagy a részleges forrásnyelvi szerepet játszó orosz nyelvvel azonosítani: számos lexikai elem közössé válik ekkoriban a szocialista országok nemzeti nyelveiben. (Más eszközökkel, de hasonló hatékonysággal terjedt el Romániában a kilencvenes évek folyamán az angol menedzseri, informatikai és fogyasztói terminológia, illetve van terjedőben az „eurobürokrácia” nyelve napjainkban.)

Makkai esszéje nyomán arra következtethetnénk talán, hogy a harmadik nyelvhasználati mód, a referenciater-nyelv az, amelyet a „hősiesség” metaforái uralnak, hogy ez az, amelyet behálóz a (bujdosó) militarista retorika. Saját hipotézisem ezzel kapcsolatban mégis az, hogy a „hősiesség” nyelvért leginkább a negyedik, mitikus nyelvváltozattal azonosíthatnánk. Több értelmező mutatta ki azt a szoros kapcsolatot, amely a kereszténység spirituális és morális normái, illetve a transzszilvanista ideológia között fennáll. Láng Gusztáv például felveti, hogy a nagy irodalmi elődök – Vörösmarty, Arany, Ady stb. – nyelve egyfajta szakrális nyelvváltozattá vált Erdélyben az idők folyamán (Láng 1998. 34.) Cs. Gyimesi Éva pedig többször utal arra a *Gyöngy és homok* című tanulmányában, hogy az „erdélyi gondolat” számos összetevője a keresztény szenvedésükében gyökerezik. (Cs. Gyimesi 1993)

Azt gondolom tehát, a „hősiesség” nyelve olyasfajta utópikus nyelvváltozat Erdélyben, amelyre inkább illik az „azon túl” helymegjelölés, mint az „ott” pozíciója. A transzszilvanizmus ideológiája a fenti értelmezések tanúsága szerint is inkább működik a szakralitás jegyeit magán hordozó metafizikaként, mint egyszerűen kulturális nyelvként. Érdemes egyébként megfigyelni, hogy a Deleuze–Guattari négyes nyelvi modelljében éppen a kulturális nyelvváltozat a legkevésbé konkrét és megragadható: a többiről inkább megállapítható, hogy miképpen, milyen esetekben használódik.

Értelemzési javaslatom az, hogy a kulturális nyelvváltozatot a reflexió lehetősége révén különítsük el a többi háromtól: képzeljük el úgy, mint amelyik magára öltetheti mindhárom másik nyelvváltozat jegyeit, ugyanakkor arra is képes, hogy távolságot tartson tőlük, reflektáljon rájuk. Ily módon magyarázatot kaphatnánk arra, miként lehetséges, hogy az erdélyi magyar kultúra különböző korszakaiban újabb és újabb kísérletek történtek a kulturális nyelv „bekebelezésére”: a húszas évek transzszilvanista irodalma, majd a hetvenes évek irodalmának egy vonulata megkísérelte a szakrális nyelvváltozattal azonosítani a kultúra nyelvért. A negyvenes-ötvenes években a bürokratikus hatalmi nyelv jegyei árasztották el az irodalom nyelvért. A posztmodern töredékesség irodalma vagy a hatvanas-hetvenes évek későmodern irodalma pedig olyan jellegű „minor” nyelvváltozatként olvasható, amelyet Deleuze és Guattari a soknyelvűség jegye alapján értékel fel. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, a kultúra nyelve valóban nyitottnak mutakozhat mindegyik nyelvváltozat felé: ezek kölcsönös használatra és megértésre tarthatnak számot.

Cs. Gyimesi Éva egyik visszatérő kijelentése az erdélyi magyar irodalom kapcsán, hogy a két világháború közötti spontán kritikai egyoldalúság és a második világháború utáni, hatalmi jellegű baloldali elvárásrendszer hasonló eredményekkel járt az erdélyi magyarság kultúrájára nézve: „A kétféle – nemzeti és kommunista – kollektivizmus világnézeti normái ugyanis, bár tartalmukban különbözők, strukturális szempontból végzetesen hasonlítanak. Azonos módon torzítják a kultúrát, amennyiben egyneműsítő, önmagukat kizárólagosnak tételező diskurzusokban jutnak kifejezésre. E monologizáló diskurzusok tagadják az eltérő nézőpontok létjogosultságát.” (Cs. Gyimesi 1998. 170–171.) Láthattuk: a mitikus, majd a bürokratikus nyelvváltozat valóban kísérletet tett arra, különböző történelmi kontextusokban, hogy hatalmi beszédként bekebelezze a kulturális nyelvváltozatot. A kanonizáció mozgásait, az irodalmi értékre néző alakulását vizsgálva Cs. Gyimesi Évának igazat kell adnunk abban, hogy a „helyi”, individuális nyelvváltozatok egyik korszakban sem kerültek kitüntetett pozícióba az irodalmi kánonban. Deleuze és Guattari négyes nyelvi modelljét használva ugyanakkor mégis kimutathatók strukturális különbségek a két világháború közötti, illetőleg a második világháború utáni domináns nyelv működését tekintve. Mindenekelőtt abban a tekintetben, hogy egyáltalán melyek voltak azok a diskurzusok, amelyek jelen voltak, jelen lehettek a nyilvánosságban. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom többszólamúsága tényszerűen igazolható dolog: mindegyik irodalmi irányzat – az allegorikus helyzetértelmező irodalom, az avantgárd, a klasszikus modernség irodalma vagy a mimetikus irodalom különböző változatai – megtalálta vagy létrehozta saját irodalmi intézményeit. A hétköznapi és a bürokratikus nyelvváltozat ugyancsak relatív autonómiát élvezett a többihez képest. A problémát az jelentette, hogy a hangadó kulturális elit lényegében a mitikus nyelvváltozat logikája szerint hozta létre a kulturális kánont, és dominánssá éppen ez a változat vált, minden bizonnyal a magyarországi „hősiesség-elvárásokkal” kölcsönhatásban.

A második világháború utáni nyelvi dominancia viszont valóban a totalitarizmus logikája szerint működött: a hivatali nyelv igyekezett teljesen kisajátítani a nyilvánosságot. Bajor Andor ötvenes évekbeli szatírái például számos esetben tanúskodnak arról, ahogy a magánéleti nyelv rétegében is dominanciára tört. A *Rozinka* című 1954-es szöveg udvarlási jeleneteiben például a félszeg, de egy korábbi kulturális kód szerint egyértelműen interpretálható gesztusokat (virág átadása, szerelmes vers írása), mondatokat a következőkhöz hasonló válaszreakciók kísérik: „– Milyen szépek most a gesztenyefák – mondta Sanyi. – Igen, – válaszolta Rozinka, – de nem szabad elfelejtenünk arról, hogy még sok a tennivaló, mert rengeteg a régi maradvány, amelyeket ki kell küszöbölni.” (L. Bajor Andor *Kerek perec* című 1955-ös kötetében.)

Azok az „egyéni nyelvjáráások”, vagy akár teljes irodalmi hagyományok, amelyek nem voltak beilleszthetők az osztályharc történelmének nagy elbeszélésébe, kiszorultak a nyilvánosságból, és fenntartásuk, „az én kultúrája” tiltás alá esett vagy periferikusként bélyegezte meg a hatalom. A „kanonizáló” hatalom is különbözik természetesen a két esetben: míg a két világháború között kifejezetten a magyarul beszélő kisebbségi elit diktálta a nyelvi trendet, a második világháború után inkább eltűnt a hatalom nemzeti/nemzetiségi meghatározottsága: az erdélyi magyar irodalom kódjai sokkal inkább függvényévé váltak a szovjet vagy a román kultúrpolitikának.

Különbségeket fedezhetünk fel a magyarországi magyar „többségi” diskurzushoz való viszony szempontjából is a két időszakban: a sztálinista időszakban, úgy tűnik, minimális befolyással rendelkezett a budapesti „maior” diskurzus a romániai magyarra nézve. A két világháború között viszont, illetve a hatvanas-hetvenes évektől kezdve mindmáig eléggé erős presztízstényezőként működött egy-egy erdélyi magyar szerző „befoga-

dása” a többségi magyar diskurzus alakító közp. Ugyanakkor az „önállóság” vágya, illúziója és kényszerűsége mindvégig érvényesült ebben a kultúrában, egyfajta alternatív regionális dominancia lehetőségét is fenntartva. Ennek jele többek közt az az időről időre megfogalmazódó elégedetlenség, amely az erdélyi magyar irodalom Magyarországon kialakított értékhierarchiáit érinti: a regionális kánonban többnyire másoknak jut kiemelt szerep, mint ahogy azt a magyarországi kritikai élet jelzései mutatják.

A „bürokratikus nyelv” lebomlása hangsúlyosabban az 1956 táján fellépő fiatal költők és írók – Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Bálint Tibor és mások – életművében kezdődött el, és a hatvanas évek közepére vált érzékelhetőbbé. E fordulat nyomán meg-megújuló hangerővel hangzott el az „intimizmus” vádja, amely egy idő után az „intellektualizmus” címkéjével is váltakozhatott. A fordulat ugyanis lényegileg a „helyi”, köznapi nyelvváltozatra épült, depoetizáló és dekonstrukciós stratégiák révén. (Az „intellektualizmus” megjelölés alighanem ez utóbbi eljárásokra vonatkozott.)

A hatvanas évek második felétől ugyanakkor újra jelentkezik egy erőteljesen metaforizált költészeteszmény is az akkori fiatal magyar irodalomban (nem függetlenül Nagy László és Juhász Ferenc magyarországi törekvéseitől), Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos verseiben, prózában pedig leginkább a saját életművén belül látványos fordulatot végrehajtó Sütő András munkásságában. Ez a fordulat bizonyos értelemben a két világháború közötti szakrális nyelvváltozat újrafelfedezését és részben újragondolását jelenti. A romániai és magyarországi kritikai életben újra ez a fajta nyelv válik dominánssá – valamelyes párhuzam tapasztalható azonban a két világháború közötti helyzettel: az erdélyi magyar irodalom a nyilvánosság szintjén is (újra) többszólamú, de a fiatalabb írók, költők egyre kevésbé jutnak publikációs lehetőséghez, és a lapok, periodikák, könyvkiadók száma is lényegesen kisebb a két világháború közöttinél. A fiatalabb írógenerációk „késleltetése”, hosszú ideig tartó háttérbe szorítása a kilencvenes években hirtelen felfutásukat eredményezi: érett műveik a posztmodern töredezettség poétikájához illeszkedő „minor”, helyi beszédváltásokat képviselik.

(A tanulmány a Sapientia Kutatási Programok Intézete támogatásával készült)

Irodalom

Deleuze, Gilles – Guattari, Félix

2003 Mi a kisebbségi irodalom? *Ex Symposion* 44–45. 1–9. p.

Gyimesi Éva, Cs.

1993 Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban. In: Uő: *Honvágy a hazában*. Budapest, Pesti Szalon, 19–107. p.

1998 Korán jött polgár. Karácsony Benő prózája. In: Uő: *Colloquium Transsylvaniae*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 167–189. p.

Láng Gusztáv

1998 Séta egy definíció körül. In: Uő: *Kivándorló irodalom*. Kolozsvár, Komp-Press, 27–41. p.

Makkai Sándor

1989 Hősiesség. In: Cseke Péter–Molnár Gusztáv (szerk.): *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 23–27. p.

Ungvári Zrínyi Ildikó

2004 A kicsi és nagy: Tamási és Tamási. In: Uő: *Látványolvasás*. Kolozsvár, Komp-Press, 9–45. p.

Képességekre vágyva
(Látélet az erdélyi magyar könyvkiadásról)

Longing for Abilities
(Diagnosis of the Hungarian Publication
in Transylvania)

The Transylvanian book-publication is searching for the past instead of realizing the spiritual good character of the book itself (like Slovakian Hungarian publishers have done) and renewing both technically and spiritually.

Kétféle összefoglaló létezik. Az egyik tényeket, adatokat, számsorokat közöl, s ezekkel próbál elmondani valamit – nevezzük ezt *pozitivist*a összegzésnek. (Ennek színvonalas megvalósítása Dávid Gyula tanulmánya: A romániai magyar könyvkiadás egy új évezred határán. = Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár 2000). A másik nem annyira a tényekre figyel, mint a folyamatokra s a bennük megjelenő, belőlük kihüvelyezhető mentalitásra – ez tehát *hermeneutikai* elemzés. A sarkos fogalmazás (szándéka szerint legalábbis) nem *el*-, hanem *felfedi* a lényegét: nem arról van szó, hogy bármelyik közelítés haszontalan lenne, hanem arról, hogy melyik hasznosabb az adott helyzetben.

Az alábbi látélet nem leplezi, hogy inkább az utóbbi típushoz tartozik, mint az előbbihez. Szerzője úgy véli, adatokról elég szó esett a változás óta eltelt tizenhat esztendőben – éppen ideje arról beszélni, mit takarnak az adatok, s még inkább arról, hogyan bánnak velük, akik mindig velük takaróznak. Hány kiadó van – az erről szóló bármi pontos táblázat nem mutatja meg, *milyenek* ezek a kiadók, azzal foglalkoznak-e, amivel, és úgy, ahogyan foglalkozniuk kellene.

Az erdélyi magyar kultúrára 1989 óta a *panasz retorikája* jellemző. Az a munkaerkölcsre alapozott és *pragmatikus* eszmerendszer, amelyet Kós Károly és társai hirdettek meg, és amely *transzilvanizmus* néven vált közzismertté, közidézetté és közmeghurcolttá, az utódok kezén és főleg száján teljesen elavult. Akinek kételyei lennének efelől, s arra hivatkozna, hogy nem avulhatott el, *hiszen* létezik, annak felidéznék egy anekdotát. Mikor jogfilozófiai előadásai egyikén Hegel arról beszélt, hogy ami valóságos, az ésszerű, előadása végén odasompolygott hozzá egy huncut fiatalember, és megkérdezte, mi a teendő akkor a halódó Poroszországgal, hiszen az valóságos. A német filozófus azt válaszolta Heinének: „A monarchia valóságos, de nem létezik, mert csak az létezik, aminek ésszerűen kell lennie.” Ugyanígy létezik a transzilvanizmus is: eszméire hivatkoznak, ám egyrészt megromlott, másrészt (éppen ezért) kiesett az időből.

Mit értek ezen? Azt, amit nagyon nyersen szólna úgy fogalmaznék meg: ma már egyáltalán nem számít, hogy *kisebbségiek* vagyunk, s hogy, mi több, *erdélyiek* vagyunk. Régebben kihúzhattuk magunkat a bemutatkozás után – ma jobb, ha tényként közöljük csupán, amiért nem jár dicséret. Egyfelől azért, mert így izléses, elegáns és természetes, másfelől azért, mert ma „így működik a világ”. Aki még bízik abban, hogy az „erdélyiség” jelent valamit, az legkésőbb a 2004-es népszavazás során megtapasztalhatta, mit jelent: a siránkozás elutasítását.

Innen kétfelé nyílik út. Az egyik, hogy erdélyiségünket a legmagasabb színvonalon próbáljuk meg képviselni. A másik, hogy nem erdélyiként, hanem egyszerűen magyar-ként határozzuk meg önmagunkat.

A Románia határai között működő magyar könyvkiadás *szellemi* csúcán éppen azok a kiadók állnak, amelyek a fenti stratégiák egyikét választották. A kolozsvári Kalota és a Komp-Press az első kategóriába sorolhatók: szép kivitelezésű köteteket jelentetnek meg, amelyek megfelelnek annak a célnak, amely miatt kiadták őket. Mindkét intézmény ismeri a *szerkesztő* és a *korrektor* fogalmát, a borítót *megtervezi* valaki, és a nyomda tisztességesen dolgozik.

A Kalota gyakorlatilag négy sorozatra, a klasszikus műfajok (vers, próza, dráma, esszé) erdélyi antológiáira, a romániai magyar valóságot elemző tanulmánykötetekre (Szilágyi N. Sándor: *Mi-egy-más*, Egyed Péter: *Látélet* – ezek, mint a zárójelben szereplő kiadványok alább is, természetesen csupán kiragadott példák), a hátrahagyott és/vagy kevésbé ismert műveket újraközlő kötetekre (Vass László Levente: *Üvegmezők*, Bálint Tibor: *Sánta angyalok utcája* – a nagy sikerű *Zokogó majom* dramatizált változata) és a gyermekkönyvekre (Andersen: *A fenyő*, Kiss-Bitay Éva: *Az erdő lakói*, *Állatparádé*) épül. A Komp-Pressnek egyetlen „igazi” sorozata van, az Ariadné Könyvek – tanulmány- és esszégyűjteményeket közöl, a sorozatborítót Deák Ferenc, a grafikusok szakmai doyenje tervezte. Igazán érdekesek még a kiadónak azok a kötetei, melyek egy-egy pályázat vagy körkérdés eredményei, mint a 2001-es *A teremtmények arca*. Ennek anyaga egy „toplista” köré csoportosult, melyet a száznál több válaszból állítottak össze: „Melyik a huszadik század tíz legszebb magyar verse?”

Ide tartozhatnak még a kolozsvári Erdélyi Híradó Előretolt Helyőrség Könyvei, amelyben kortárs írók, költők, kritikusok jelennek meg; a marosvásárhelyi Mentor Művészeti Monográfiák és a csíkszeredai Pro-Print Krónika Könyvek és Múltunk Könyvek sorozata (az előbbiben néprajzi-antropológiai kötetek, az utóbbiban az erdélyi gondolkodás nagyjainak művei látnak napvilágot), a csíkszeredai Pallas-Akadémia Múterem és Erdély hegyei, és a szépen kivitelezett kortárs kötetek (Kányádi Sándor: *Noé bárkája felé*, Kovács András Ferenc: *Szabadvendég*), a kolozsvári Polis Prospero könyvei és Kettős tükörben sorozata (az előbbi színházi emberekkel készült életinterjúkat, az utóbbi írók írókról vagy más jelentős személyiségekről írt esszéit közli). Megjegyzendő, hogy néhány jól induló vállalkozás pillanatnyilag szűnetel, például a Pallas-Akadémia Nobile Officium sorozata (ebben emigrációban élő erdélyi írók írásai jelentek meg, az utolsó opus, Ágoston Vilmos *A Konvenció vendégei* című könyve 2004-es).

E kiadók más könyvein, más kiadók kiadványain nem érződik az átgondoltság. Szinte mindegyiktől lehetne „ütős” címeket, jó vállalkozásokat idézni (mint amilyen például a kolozsvári Tinivár *Un pahar cu lumină – Pohárnyi fény* című kétnyelvű versantológiája vagy a Kriterion Téka sorozatának újrakiadása), az *egész* mégsem nevezhető kiadónak, szellemi műhelynek. A Kriterion Romániai Magyar Írók sorozata nemrég adta ki újra Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regényét: előszava hemzseg a magyartalanságtól és a képzavaroktól. (Egyetlen példa: „A kockázatos feladat egyáltalán nem volt veszélytelen.” 21. oldal. Felháborodtam, érdeklődtem, és kiderült: a Kriterion olykor csak beszkenneli az eredetit, és elé teszi az e-mailen érkezett bevezetőt. Így nyilván minden azon a külső munkatárson múlik, aki vállalta a klasszikusok válogatását... Kétségtelenül nagy teljesítmény ez egy olyan cégtől, amelynek semmi egyebet nem kellett volna tennie, mint használnia 1989-ig kialakult szellemi tőkét és kapcsolatrendszerét.) A csíkszeredai Pallas-Akadémia Bibliotheca Transsylvanica sorozatának borítója olyan jellegtelen, hogy valósággal eltűnnek mögötte az egyébként értékes, Benkő Samu, Dávid Gyula, Egyed Ákos, Magyarai András, Péntek János és mások tollából származó tanulmányok.

A másik utat eddig egyedül a kolozsvári Koinónia választotta. Ez az intézmény nem „jelentette be”, hogy ő *erdélyi* kiadó, amely itteni vagy innen származó szerzők műveit, illetve erdélyi tematikájú köteteket közöl – a *Transylvania Anno Domini MMI* című könyvet éppúgy vállalja, mint a második reformáció alapműveit és mint Szent Ágoston, Nicolae Balotă, Schein Gábor vagy Zalán Tibor alkotásait.

A Visky András vezette műhely amúgy is kakukktójásnak számít a romániai magyar prérin. Itt szerzők és könyvek egyaránt figyelmes bánásmódban részesülnek: a kéziratokat a kiadó nem csupán szerkeszti, hanem javaslatokat is megfogalmaz az íróknak, akik a könyvkészítés folyamatának minden fázisáról értesülnek: a szerkesztés, a tördelés, a levonat, a borító – semmi sem történik/alakul a szerző nélkül; minden egyes fordítást lektor ellenőriz; a szerződés nem a pártállami minta szolgálai átvétele, hanem egyedileg kidolgozott irat; a honorárium nem megalázó; a megjelent kötetet a kiadó terjeszti, a sajtóanyagot gyűjti, a könyvekről a kiadó honlapján információk találhatóak, s internetes úton meg is vásárolhatók; gyakorlatilag *minden egyes* könyv egy jól átgondolt terv részeként lát napvilágot.

Mindennek nem kellene kivételszámba mennie, de sajnos annak számít. Bizonyos helyeken minden fontosabb, mint a szerző, sőt, a készülő kötet: fő a bevétel, amely a tulajdonos szerint nincs összefüggésben sem az író szellemi értékével, sem a könyv mint tárgy paramétereivel; máshol X-nek vagy Y-nak valósággal küszködni kell a kollégáival, hogy megértesse velük, az alkotó öröme a kiadói is, hiszen egyik sem képzelhető el a másik nélkül; megint máshol egyszerűen nincs meg az az infrastruktúra (alkalmazottak, gépek, személygépkocsik), amelynek segítségével a fentiek megoldhatók, elvégezhetőek lennének.

Az egyik legnagyobb probléma természetesen az *elavult mentalitás*. A kultúra ma már nem valamiféle magaslati, szinte vallásos eszmény, amely össze- és megtartja a magyarságot, s amely előtt mindenkinek meg kell hajolnia (jobb is: szobrokat tisztelni lehet, viszonyulni hozzájuk, szeretni őket nem olyan egyszerű) – a kultúra (főleg a könyvkiadás terrénján) egyszerűen *szellemi áru*, amelynek a piacon helyt kell állnia; a piacon kell helyt állnia. Olyan is akad, aki még mindig elvárja vagy elvárná a magyar államtól, hogy (az egységes magyarság, a határon túliak szenvedése és más ilyenek nevében) támogassa egy erdélyi magyar könyvesbolt létrehozását, s nem és nem érti, hogy ez ma már nem így működik.

A másik gond a *minőségek keveredése és keverése*. Az előbbiekből kiderült, hogy Erdélyben a könyv vagy szép, de nem jó, vagy jó, de nem szép, s a kivételek kivételek maradnak. Ez még mindig nem lenne visszás (ez a helyzet, erre vagyunk képesek, ennyit tudunk), sokan azonban szüntelenül Szenci Molnár Albertről, Apáczai Csere Jánosról, Misztótfalusi Kis Miklósról és másokról – „nagy eleinkről” – szónokolnak, nyilván előnyöket remélve és szerezve ezáltal. Aki azzal védekezne, hogy „megértette a piac törvényeit”, annak azt válaszolnám, hogy aki a kolbászt virslinek adja el, nem üzletember, hanem közönséges gazfickó.

Miért van az, hogy a pozsonyi Kalligram Mészölyt, Thomas Bernhardot, Céline-t, Kukorellyt ad ki, az erdélyi magyar kiadók pedig örülnek, ha egy kortárs magyar író meg tudnak jelentetni? Miért van a Kalligramnak fiókszerkesztősége Budapesten, és miért nincs egyetlen erdélyi kiadónak sem?

„A korona...” – kezdődik azok mondata, akik nem értettek meg semmit, s akik bár látószólag benne vannak az időben, valójában rég kihulltak belőle (lásd Hegel). A korona ennyi meg ennyi forintot ér; a korona aranyból van... Nincs igazuk. Például a kapcsolatok elegáns, nagyvonalú, tapintatos és mégis eredményes „mozgatásának”, kezelésének módja olyan tudomány, amelyet az erdélyi kiadók még alig ismernek. Pénzt szerezni – ez

nálunk vagy olyan szemérmetlen koldulás, hogy az ember legszívesebben vakaródzni kezdene, vagy rangon aluli foglalkozás (mintha még volna rangunk!), nem olyanszerű *képesség*, mint a focistának a labdakezelés, a karmesternek a vezénylés.

Mi lehetne a megoldás? Hogyan lehetne életképes és színvonalas kiadói rendszert létrehozni? A gyanú eloszlatása kedvéért olyan érdekszervezetet kellene létrehozni, amely a kiadókért létezik, egyetlen kiadóhoz sem áll közelebb, mint a többihez, amely minden könyves eseményre figyel, és közvetít a romániai magyar kiadók és a szervezők között. Ki kellene zárni a pályázatásból azokat a kiadókat, amelyek megszerkesztetlen kéziratokat adnak le (Felvidéken ez is sikerült! – lásd „korona”). Jobb lektorálási kritériumokat és körülményeket kellene kidolgozni, illetve biztosítani. (Például. A kiadónak minden kézírathoz csatolnia kell egy rövid ajánlást, amely összefoglalja a mű tartalmát, értékeli a stílusát, ismerteti a célját stb. Nemrég tudtam meg, hogy ezt az ismertetőt a művet elbíráló két lektor *nem* kapja meg – így nyilván fennáll a „pontozott” mű „félrehallásának” veszélye.) És főleg: tekintetünket a *mára* kell függeszteniünk, nem a tegnapi. Végző soron nem Apáczai kortársai vagyunk, hanem az Alexandra könyvesházé. Ezen lehet siránkozni, lehet örvendezni rajta, lehet közömbös maradni iránta – eltekinteni tőle semmi képpen sem szabad.

Megkérdőjelezhető sajtószabadság

Questionable Liberty of Press

Freedom House described the Romanian press to be partially free in its 2005 report. This statement concerns the Hungarian press in Romania too since all groups in social life have an opportunity to publish but economic recession makes book publishing and press release more and more dependent on the government.

A pontos helyzet

Részlegesen szabadnak minősítette a román sajtót a 2005-ös évről készült, idén április 28-án közzétett jelentésében a *Freedom House* New York-i székhelyű független amerikai szervezet. A *Freedom House* a jogi háttérrel, a politikai befolyásolás és a gazdasági nyomás lehetőségeit pontokban mérlegeli: 0–30 pont között minősül szabadnak, 31–60 pont között részben szabadnak, 61–100 pont között nem szabadnak a sajtó. Románia pontjainak az összege 44.

Cenzúráról, mivel nincs...

A hetvenes évek végén Romániában hivatalosan eltörölték a cenzúrát. Az ötlet a pártfőtitkártól származott, aki úgy vélte, belpolitikájában is eredményesen alkalmazhatja a külföldi kapcsolataiban oly sikeres ambivalenciát. Elnöki rendelettel megszüntették a Sajtóigazgatóságot.

Cenzúráról, mivel nincs, több szó ne essék – üzent meg a diktátor a Nyugatnak és saját országa értelmiségi rétegének. A hatalom biztos volt benne, hogy a három évtizede tartó diktatúra, az öncenzúra és a kölcsönös megfigyelés kitűnően helyettesíti majd az intézményt. És valóban! A kommunista önkény egyik legfélelmetesebb eszköze a hetvenes évek végétől a hivatalosan megszüntetett cenzúra lett. A cenzorok kezdetben szűk látókörű bürokraták voltak – írja Norman Manea –, később azonban egyre több művelt, intelligens, ám cinikus, privilégiumokra vágyó értelmiségi szegődött a szellemi inkvizíció szolgálatába.

A Szocialista Kultúra és Oktatás Tanácsa Olvasói Szolgálatának jóváhagyása nélkül a nyolcvanas években gyakorlatilag egy gyászjelentőt sem lehetett kinyomtatni. A félreérthető sajtóhiba főbenjáró bűnnek számított. A „tisztafej”, a szerkesztő, bizonyos esetekben a főszerkesztő újságírói karrierjének végét jelentette. Ez kiszámítható volt.

A társadalmi viszonyok átrendeződése közepette azonban az egyéni életsorsok és életpályák alakulása kiszámíthatatlan. Megszűnt ugyanis az a központi hatalom, amely előírta, kinek és meddig tart a szólásszabadság.

A diktatúrában az újságírónak nem lehetett és nem is kellett állást foglalnia egy-egy helyességének tekintetében. Az abszolút igazság birtokosa a hatalom volt, az attól eltérő vélemény nem kaphatott nyilvánosságot.

A nyugati típusú demokráciában mindez másként van. Főszerephez jut a sajtó – amelyet sokan tömegtájékoztatásnak is neveznek, azonban megfelelőbbnek találok a sajtó kifejezést, amely a komoly médiát megkülönbözteti a szórakoztató sajtóipartól. A sajtó

felelős azért, hogy a közérdekű információk eljussanak az állampolgárokhoz, akik ezáltal részeseivé válhatnak a demokratikus rendszereknek.

Mennyire szabad a sajtó? Ez az a kérdés, amely az erdélyi magyar újságíró és média-fogyasztó társadalmat is élénken foglalkoztatja. A sajtó szabadságát firtató kételyek a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megerősödésével, kormányzati tényezővé válásával erősödtek fel.

Veszedelemes viszonyok

A romániai magyar sajtó szabadságát kétségbe vonók mindenekelőtt a sajtó és a politikai osztály viszonyát boncolgatják. Jóllehet a romániai magyar média szólásszabadságának foka jóval összetettebb kérdés. Egyrészt nem vonatkoztatható el a román nyelvű sajtó állapotától, a politikai, gazdasági és jogi keretektől, illetve a kisebbségi létből fakadó feloldhatatlan dilemmák meglététől sem.

Fogalmazzuk meg két irányból megközelítve a kérdést: Van-e sajtószabadság Romániában? Szabad-e az erdélyi magyar média?

Az első kérdésre a válasz – ha nem is egyértelműen – igen. Van sajtószabadság Romániában, ha elfogadjuk, hogy a sajtószabadság az igazság tudósítási szabadságának összegzett eredménye, és nem azt jelenti, hogy az igazság minden egyes beszámolóban azonnal és tökéletes hűségben jelenik meg.

A romániai magyar média ma jól differenciált, így gyakorlatilag a politikai életben, illetve a közéletben szereplő valamennyi érdekcsoport közlési lehetőséghez jut. Az erdélyi magyar médiafogyasztó hozzáférhet a rivális politikai csoportok álláspontjához is. Jelenleg két országos napilap jelenik meg. A Kolozsvárt szerkesztett *Krónika* a magyarországi jobboldallal is szorosan együttműködő ellenzék, a Bukarestben szerkesztett *Új Magyar Szó* az RMDSZ álláspontját jeleníti meg anélkül, hogy elzárkózna a másik fél véleményének közlésétől.

A közvéleményt leginkább befolyásoló megyei napilapok pártszimpátiái is kitapinthatók. A marosvásárhelyi *Népújság*, a Szatmári Magyar Hírlap, az aradi *Nyugati Jelen* és a csíkszeredai *Hargita Népe* inkább az RMDSZ szövetségese, míg a sepsiszentgyörgyi *Háromszék* és a nagyváradi *Reggeli Újság* a Magyar Polgári Szövetség eszméit tartja elfogadhatóbbnak. A kolozsvári *Szabadság* a liberális újságírás hagyományait követi, nem tapintható ki elkötelezettsége, azonban minden véleménynek nyilvánosságát biztosít. (Emiatt el is bizonytalanodhat az olvasó.)

A hetilapok közül a Kolozsvárt szerkesztett *Erdélyi Napló*, az udvarhelyi *Polgári Élet* az RMDSZ bírálója, akárcsak a *Kézdivásárhelyi Székely Hirmondó*. A Brassói Lapok az érdekvédelmi szövetség konstruktív ellenzékének szerepét kívánja betölteni. A Nagyváradon szerkesztett *Erdélyi Rapor*t RMDSZ iránti elkötelezettségét nem tudja letagadni. A fiatal, nonkonformista értelmiségiek folyóiratának szánt *A Hét* pedig az Erdélyben még nem számottevő, de Magyarországon jelentős befolyással bíró balliberális eszmék propagálója.

A nyomtatott sajtóban tehát nem úgy valósul meg a sajtószabadság, hogy egy-egy lapban minden esetben minden vélemény napvilágot lát, hanem úgy, hogy gyakorlatilag minden álláspont nyomdafestéket láthat.

A sajtószabadság gátja, hogy egyik országos napilap sem piacvezető, s a közvélemény-kutatások is azt mutatják, kevesen vásárolják mindkét újságot. A megyei napilapokat nem terjesztik a megyehatárokon túl. Az erdélyi magyar sajtó sokszínűsége így azok számára válik elérhetővé, akik a világhálón naponta több lapot is olvasnak.

Arra a kérdésre, hogy szabad-e az erdélyi magyar média, nem lehet és nem szabad egyértelműen igennel vagy nemmel válaszolni. A válasz ugyanis rendkívül bonyolult. Számos gazdasági, jogi és társadalmi kánon szab ugyanis határt a romániai sajtószabadságának.

Az Európai Unió Emberjogi Bizottsága az emberi jogokba foglalt, a sajtószabadságra vonatkozó XIX. paragrafust kommentálva leszögezte: a sajtópluralizmus biztosítása érdekében a kormányoknak olyan gazdasági, logisztikai és jogi kereteket kell létrehozniuk, amelyek szükségesek a média zavartalan működéséhez. Ezek a keretek Romániában egyelőre nem teret, hanem gátat szabnak a sajtópluralizmusnak.

A lapkiadók zöme korlátozott felelősségű társaságokként működik, ugyanazok a gazdasági megszorítások, kötelezettségek vonatkoznak rájuk, mint bármilyen más termelő- vagy kereskedelmi egységre. Az adóterhek miatt egyre növekvő, állam iránti adósság a kilencvenes évek közepén kiszolgáltatta a lapkiadókat az adóhivatal által képviselt kormánynak. Hozzájárult a gazdasági kiszolgáltatottsághoz az ÁFA bevezetése. A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete több ízben kérte az RMDSZ képviselőit, hogy a sajtókiadványok esetében alkalmazzanak 19% helyett 0%-os ÁFA-t. Kérését azzal indokolta, hogy Romániában a nyomtatott sajtó a lakosság 82%-a számára az egyetlen iskola utáni alfabetizációs tényező. Felmérések szerint ugyanis a romániai lakosság 82%-a iskoláinak elvégzése után könyvet nem, csupán újságot, folyóiratot olvas. 2004-ben fogadta el a törvényhozás a sajtókiadványok esetében a 9%-os ÁFA-kulcsot, ami könnyített a lapkiadók helyzetén.

Szeress, hisz' úgy szeretlek

Az Adrian Năstase vezette szociáldemokrata kormány a megvásárlás taktikáját alkalmazta. Kormányhirdetések preferenciális odaítélésével juttatta jelentős összegekhez a kormány politikáját támogató napilapokat, illetve azok megvonásával büntette a kormányt bíráló újságokat.

Az egyik tekintélyes médiabirodalom, az Axel and Springer arra kényszerült, hogy leváltta az erősen Năstase- és kormányellenes *Evenimentul Zilei* című napilap főszerkesztőjét és a szerkesztőség több jeles publicistáját, mert bevallása szerint nem jutott kormányhirdetéshez, és bevételei drámaian csökkentek.

A romániai magyar lapok egyike sem részesült kormányhirdetések nyomán befolyó összegekből, miközben egy olyan piacon kellett megélnie, amely a nem is olyan burkolt állami támogatásokra épült.

A romániai magyar sajtó támogatása gyakori témája a közbeszédnek, az internetes fórumoknak, illetve alapja azoknak a feltételezéseknek, miszerint a hatalmon lévő RMDSZ eltartja a szócsövének tekintett újságokat, illetve ellehetetleníti az ellenzéki lapok megjelenését.

Jelenleg a közéleti-politikai lapok három alapból pályázhatnak támogatási összegeket: az Illyés Közalapítvány évente körülbelül 20 millió forintot fordít a romániai magyar nyomtatott és sugárzott média támogatására. A megpályázható összeg a napilapok és hetilapok számára 50 000 és 500 000 HUF. A *Brassói Lapok* esetében például ez az összeg a lapot kiadó káéfté éves költségvetésének 0,4%-a.

Hasonló összeggel támogatja az írott sajtót a Communitas Alapítvány, amely a román kormány által az RMDSZ mint a romániai magyarság törvényes képviselője számára kiutalt összegeket osztja. Valamivel nagyobb támogatást nyújthat a Szülőföld Alap, amely-

nek kuratóriuma helyesen ítélte meg úgy, hogy a Magyarország határain kívül megjelenő sajtó támogatása prioritás. A sajtó által valósulhat meg ugyanis a magyar nyelv és műveltség (a műszaki kultúrát is beleértve) integrációja, összefejlődése.

A három alpból megpályázható összegek sem haladják meg a lapkiadó cégek éves költségvetésének 1-1,5%-át. Belátható tehát, hogy ezek az összegek nem biztosítják a kiadók megélhetését, illetve ezeknek az összegeknek a megvonása sem eredményezi a lapok megszűnését.

A bátortalanság és a szervilizmus alapján ennél nagyobbak tűnik a lapok politikai kiszolgáltatottsága, függősége – hangzik el az ellenvetés. A függőség azonban nem pénzügyi, hanem ideológiai – elv-társi –, örökölt reflexeken alapszik (a kommunista sajtó reminiscenciája), illetve azokon a tabukon, amelyeket a romániai magyar sajtó felállított a kilencvenes években néhány esetben túllépve a szükséges mértéktartás és körültekintés szintjét, káros öncenzúrát alkalmazva.

Természetesen a romániai és magyarországi adományozók az elmúlt 15 évben külön-alapokból a látható összegeknél jóval nagyobb summákkal segítettek egyik-másik kiadványon. Ezek a kiadványok azonban ma is a lét és nemlét határán egyensúlyoznak. Az ajándékba kapott hal ugyanis eltántorította a kiadók vezetőit attól, hogy megtanuljanak halászni.

A logisztikai keret hiánya elsősorban az infrastruktúra szétzilálásában érhető tetten. Noha az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága már több mint száz éve megállapította: a terjesztés szabadsága épp olyan fontos, mint a kinyomtatás szabadsága, a terjesztési szabadság hiányában a sajtószabadság értelmét veszti.

A *Brassói Lapok*, amely a két világháború közötti időszakban megjelenésének napján olvasható volt Budapesten, Bukarestben és Prágában is, ma megjelenését követően két-négy nappal érkezne csak meg Kolozsvárra, ezért a lap lemondott ottani és partiumi piacáról. Ráadásul a magánosított sajtóterjesztő, a Rodipet, az eladásból származó bevételeket féléves késéssel utalja át a kiadóknak.

A lapterjesztők sok esetben nem vállalják a kisebbségi lapok terjesztését. arra hivatkoznak, hogy az nem gazdaságos, azonban joggal sejtethető, hogy „nemzeti” alapon is nehezítik a magyar sajtó terjesztését.

Sztálin visszaköszön

A jogi keretek is sok esetben gátat szabnak a sajtószabadságnak. Az udvarhelyi Székely Nagygyűlés előtt a marosvásárhelyi rendőrség lefoglalta az *Európai Idő* című bulvárlap lapszámait, mivel az közölt egy lehetséges programtervet, amelyet az autonomisták képviselhetnek. A rendőrség a terjesztőket is zaklatta. A marosvásárhelyi rendőrpáncsnak azzal indokolta a brutális fellépést, hogy tájékozódni kívántak a cikk tartalmát illetően...

A véletlen folytán katonai titkokhoz hozzáférő, ám azokat nem közlő román újságírók ellen indított ügyészségi eljárás is bizonyítja, hogy noha jelentős változásokon ment át, a román jogrendszer még mindig sztálinista előírásokkal korlátozza a sajtószabadságot.

Összegzésként elmondható, hogy noha számos tényező gátolja a teljes sajtószabadság megnyilvánulását, a romániai magyar sajtó igyekszik kiszélesíteni a nyilvánosság terét. Megszabadult a közvetlen politikai nyomástól, a gazdasági korlátok lebontása a lapkiadók menedzseri képességeitől is függ. A jogi korlátok remélhetőleg EU-konformok lesznek, a keretet biztosítják és nem a korlátot a szabad véleménynyilvánítás számára. A sztálinista reminiscenciák pedig végképp eltűnnek a jogalkotók fejéből.

Ami rendkívül fontos: a romániai magyar újságíró társadalom tagjai, elsősorban a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének tagjai a szakmaiságot, az etikai alapelvek betartását a sajtószabadság fontos feltételének tartják. A megyei napilapok kiárusítása leállt, legalábbis szünetel. Így a közszolgálatiból bulvárlappá alakult *Bihari Napló* és a *Szatmári Friss Újság* elrettentő példával szolgált a belső erdélyi magyar napilapoknak. A külföldi tőke beáramlása nem feltétlenül jelenti a sajtószabadság kiteljesedését, illetve a nyilvánosság kiszélesedését. A megyei napilapok, hetilapok élén megjelentek a menedzser típusú főszerkesztők, akik Papp Z. Attila médiakutató szerint technokraták, újfajta szellemiséget, racionalizációt, szakmai etikát képviselnek. Papp Z. Attila tanulmányának (A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években) a következtetései ma már annyiban kiegészíthetők, hogy a menedzser típusú főszerkesztőket nem csupán a fiatalok közt találjuk, az idősebb nemzedék képviselői is felismerték, a piaci realitások alakítják az üzleti politikát. A bennük kibontakozó szakmai öntudat arra készteti a menedzser főszerkesztőket, hogy a politikával szembeni távolságtartással a demokrácia házórozó kutyájának a szerepét vállalják.

Az elmúlt romániai választási kampányban fontos kérdés volt, hogy vállaljon-e romániai magyar újságíró politikai szerepet. Noha az újságíró társadalmi aktivizmusa, a funkcióhalmaz a kisebbségi társadalmakban elfogadott tény, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete ajánlást fogadott el, amelyben arra kérte tagjait, válasszanak az újságírói és a politikusi szerep között, a két szerep együttes megélése ugyanis negatívan érinti az újságíró-politikusi és az újságírói szakma társadalmi megítélését.

Fontos kérdés ennek a helyzetnek a fordítottja: jó-e az, hogy politikusok tulajdonosi, minőségben (is) befolyásolják a sajtót? A válasz egyértelműen nem. (Kivéve talán, ha a politikus bevallottan pártlapot ad ki. Ám a bevallottan pártlapoknak nincs piacuk. Ezért álcázzák a pártlapokat független újságoknak. Amelyeknek – mivel az olvasó ember gondolkodó ember – szintén nincs piacuk.)

A romániai magyar sajtó szabadságának szempontjából rendkívül fontos, hogy a tulajdonosnak vagy a tulajdonosi társulásnak ne legyenek politikai szándékai. A tulajdonosnak egyetlen célja lehet a lapkiadással: a profitszerzés. A profitot pedig ebben az esetben csak pénzben lehet mérni. A sajtószabadság feltételeit a kormányzásnak, a társadalomnak és az újságíró-szakmának kell megteremtenie. Romániában ma mindhárom szereplő részéről történnek erre kísérletek.

Szabad csupán az a sajtó lehet, amely folyton megkérdőjelezi tényleges szabadságát. A romániai magyar sajtó 1989-ben nyerte vissza függetlenségét. Ma meg kell találnia azt a módot, ahogyan megőrizheti ezt a szabadságát. A szabadság védelmének egyik bevált módszere a felelősség vállalása. A felelősség és a szabadság viszonya pedig igen bonyolult és továbbgondolandó kérdés.

Kiss Jenő

A romániai magyar könyvtárügy napjainkban

Recent Hungarian Library Affairs in Romania

Though there are major Hungarian libraries in Transylvania with extensive traditions, school and public libraries are seriously drawn back in developing their assets which could only partially be balanced by the system of institutional Hungarian support following the collapse of communist regime.

A könyvtár évezredek óta az emberiség megszerzett, írásban rögzített tudásának megőrzője volt. Ezt a tudást bocsátotta a lassan, majd egyre gyorsabb ütemben növekvő számú érdeklődő rendelkezésére.

A 20. század végén a könyvtár összeházasodott a számítógéppel, és a felgyorsult információáramlás egyik erős láncszemévé alakult. Ez az új szerep egyre erősödik az új század hajnalán, s egyelőre biztosnak tűnik az az út, amit a könyvtárak számára a 2000-ben. Lisszabonban elfogadott, EU-irányelvek kijelöltek: hozzáférhetővé tenni a közösség számára az írott kulturális örökséget digitalizált formában, a gyors információszolgáltatással hozzájárulni az EU tagállamainak a Föld legdinamikusabban fejlődő régiójává válásához, hogy csak a legfontosabb irányelveket emeljük ki.

A legfrissebb EU-dokumentum a Brüsszelben 2005 szeptemberében a digitális könyvtárakról az EU Parlamentje elé terjesztett javaslat, amelyet minden jel szerint az EU minden vezető szerve elfogad 2006-ban. Ezt a dokumentumot hat állam és kormányfő terjesztette elő. Benne elkötelezték országaikat egy virtuális európai könyvtár létrehozására, azzal a céllal, hogy mindenki számára elérhetővé tegyék Európa kulturális és tudományos örökségét, a csak digitális formában előállított információkat. Cél továbbá az on-line hozzáférhetőség mellett az analóg gyűjtemények digitalizálása, és a digitalizált anyagok megőrzése és tárolása. Jelentős a Google kezdeményezése is, hogy az Egyesült Államok négy, illetve Európa egy fő könyvtárának 15 millió könyvét digitalizálja. Ez biztosítaná, hogy idegen nyelveken jóformán minden szükséges könyv elérhető legyen.

Az erdélyi magyar érdekeltségű könyvtárak ebben az európai környezetben kell teljesítsék feladataikat, ami nem is ígérkezik könnyűnek. Míg a hagyományos könyvtári mezőnyben szép régi gyűjteményeink: a Baththaneum, a Teleki Téka, a nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtára, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára és mások, tisztes helyet biztosítottak számunkra, addig Trianon után a köz- és iskolai könyvtárak súlyosan lemaradt állománygyarapítása miatt a korszerű ismereteket már nem tudták, nem tudják megfelelő szinten nyújtani, bár, különösen a jelenben, komoly és eredményes erőfeszítéseket tesznek a helyzet javítására.

Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni a romániai magyar könyvtári helyzetet – egy kevés történeti visszapillantást is nyújtva –, és javaslatot teszünk a legégetőbb problémák megoldására.

A romániai magyar könyvtárosok száma jelenleg 300-400-ra tehető. A főállású könyvtárosok nyilvántartása viszonylag pontos. A bizonytalan meghatározás abból következik, hogy nehéz eldönteni mennyire tekinthető könyvtárosnak a nyugedállású, a jutalékért dolgozó vagy a hetente pár órát könyvtároskodó lelkes önkéntes.

A magyar könyvtárosokat az 1990 nyarán megalakuló EMKE könyvtári szakosztály, amely a későbbiekben Romániai Magyar Könyvtáros Egyesület néven önállósult, kísérte meg szakmai szervezetbe tömöríteni. Az Egyesület, bár főleg a könyvtárosok szakképzésében, a szakmai információcserében ért el eredményeket, nem tudott hatékony infrastruktúrát kialakítani, ma is csak önkéntesekkel dolgozik. A *Művelődés* folyóirat mellékleteként évente egyszer-kétszer megjelenő folyóirata, a *Könyvesház* szakmai színvonalra egyenlőtlen. Néhány évfolyama évente négyszeri megjelenést ért el. Talán abban az időszakban közelítette meg leginkább az elvárható szakmai színvonalat is.

Az erdélyi magyar könyvtárosok nagyon különböző feltételek között dolgoznak, hisz' munkahelyeik is nagyon különböznek egymástól. A romániai magyar érdekltségű könyvtárakat nemcsak a feladatkörük és olvasóik szerint osztályozzuk szakkönyvtárakra, oktatási intézmények könyvtáira és közkönyvtárakra (a szakszervezeti könyvtárhálózat megszűnt, állománya többnyire zár alatt, mert a szakszervezetek vagyonáról rendelkező törvény a mai napig nem született meg). A könyvtárakat tulajdonosaik szerint is felosztjuk: állami és magánkönyvtárakra, valamint nemzetiségi környezetük szerint magyartöbbségű-, illetve szórványterületen működő könyvtárakra. A többségében magyarok lakta vidékeken működő könyvtárak magyar jellege a munkatársak és a vezetés nemzetiségi összetételében és az állománygyarapításban nyilvánul meg.

A kiegyezés utáni korszerűsödő Magyarországon a könyvtárügy is látványos fejlődésnek indult. Erdélyben ezt leginkább a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár megalapítása és Marosvásárhely városi könyvtárának létrehozása jelzi, bár a Partium és Bánság nagy városai, valamint a főgimnáziumok könyvtárai szintén szépen gyarapodtak. Szerencsés szakasza volt ez a könyvtáraknak is, hisz' fejlődésüket nemcsak a módosodó ország gazdasági viszonyai, hanem az épp robbanásszerűen növekvő könyvkiadás kínálata is elősegítette.

A két világháború között nyilvánvalóan a könyvtári területen is bekövetkezett a romlás. Míg például a mezőgazdaságban, ebben az időszakban is be tudták szerezni a korszerű nyugati gépeket, addig a könyvtárak gyarapodása nagyon visszaesett, esetlegessé vált. Észak-Erdély négy magyar évében főleg a kötelezpéldány-megőrzővé vált Kolozsvári Egyetemi Könyvtár pótolta be sokat a kiesésekből, de a többi könyvtár is jelentősen gyarapodott. Külön ki kell emelnünk a falvakban létrehozott gazdakönyvtárakat, amelyeket elláttak a gazdálkodáshoz szükséges, tartalmilag korszerű, szinte elnyúlhatetlenül erős kötésű, jó papírra nyomtatott könyvekkel.

A berendezkedő kommunista hatalom könyvtári területen is gyorsan és hatékonyan érvényesítette a szovjet gyakorlatot, s különösen a tanügyi reform után, az ötvenes évek első felének hazai kulturális forradalmában a legváltakozatosabb módon pusztította a könyvállományt. A falvak gazdakönyvtárainak állományát a nagyobb adminisztratív központokba gyűjtötték össze, ahonnan útjuk a papírmalmokba vezetett. A kényszerlakhelyekre kitelepített földbirtokosok könyvtárát szerencsés esetben széthordták, de sokfelé napokig égették. A közgyűjtemények állományát tisztogatási hullámok gyérítették, jobb esetben zárt állományba került a könyvek károsnak minősített része. Az iskolák egyesítésével megszűnő magyar irányítással is összefüggésben sok főgimnázium könyvállománya a Nemzeti Könyvtár fölépéldány raktárába került. A berendezkedő szocialista államrend más oldalon viszont kiépítette az állami közkönyvtár-hálózatot. Az eddig csak egyesületi könyvtárakkal rendelkező kisvárosok, községek az '50-es évek végétől kezdődően néhány év alatt megfelelő épületet, könyvtári bútorzatot, személyzetet kaptak, tehát létrejött egy átfogó közkönyvtári hálózat, miközben az iskolai könyvtár-hálózatot is újraalakították. Létrehoztak továbbá egy eddig jóformán nem ismert könyvtártípust: a szakszervezeti könyvtárhálózatot, amely főleg az ipari munkásság és az intézmények dolgozóit kívánta könyvvel ellát-

ni. Az '50–'60-as években soha nem látott gyorsütemű állománygyarapítás folyt, ami a '70-es években lanyhult, majd teljesen lehangolt. 1974-ben rendeletileg azonnali hatállyal megszüntették a községi könyvtárosi állást. A tanügyeket kötelezték, hogy szerény jutalékért lássák el a gazdátlanul maradt munkakört. A '70-es évek végén, és a '80-as években három nagy leépítési hullám apasztotta minimálisra a nagyobb könyvtárak munkatársainak számát. Ugyanebben az időben szűntek meg a könyvtáros-képző technikumok, ezek az érettségi utáni kétéves könyvtáros-iskolák, amelyek Romániában a legmagasabb szintű könyvtáros képzést jelentették. A képzést a továbbiakban a Művelődési Minisztérium egyik intézménye a „kultúra kádereinek továbbképző intézete” kisérelte meg pótolni, amely mai napig képez könyvtárosokat, kétszer kéthetes kurzusok keretében.

Visszatérve az intézvii állomány-alapozásra és gyarapításra meg kell állapítanunk, hogy a községi könyvtárak, valamint a kisvárosok közkönyvtárai állományainak gerincét az említett időszakban beszerzett könyvek alkotják. Megfelelő példányszámban megtalálhatók a magyar irodalom klasszikusai, a világirodalom sok fontos alkotása, hisz' abban a közel huszonöt éves időszakban a magyarországi könyvimport igen jelentős volt, no meg a hazai kiadók is szívesen nyomtatták ki a problémamentes, haladó hagyományokként kezelhető klasszikus műveket, természetesen a ma már kiselejtezésre került hajdani új hazai és szovjet irodalom remekei mellett.

Az 1989-es változás a könyvtárakat – akárcsak a romániai társadalom egészét – lepusztult, korszerűtlen, vegetáló állapotban találta. A Román Művelődési Minisztérium gyors, határozott változásokat eszközölt. Jobbitó szándékkal azonnal visszaállította a teljes munkaidéjű községi könyvtárosi állásokat, a megyei közkönyvtárak személyzete néhány év alatt kétszeresére, a kisebbeké akár háromszorosára duzzadt. Az iskolai könyvtárakban, szakkönyvtárakban is nőtt az alkalmazottak száma.

A viharos változások nyilván sok hibát is magukkal hoztak. Jó szándékú intézkedések a későbbi években okoztak nehézségeket. A könyvtári állások számának látványos megrugása párhuzamosan történt a tanügyi állások megszorodásával. A könyvtárak közben elvesztették legjobb munkatársaikat: kutatóintézetek, egyetemi katedrák sok, a könyvtárak viszonylagos védettségekben meghúzódó, szakembernek kínáltak vonzó munkakört. Még a középiskolák is elszívták a tanári végzettséggel rendelkező könyvtárosok egy részét, hisz' a nyári vakáció és a valamivel jobb kereseti lehetőség komoly vonzerőt jelentett. Ezért, az első tíz évben inkább a szerényebb képzettségűek választották munkahelyül a könyvtárat, és ugyanakkor nagymérvű fluktuáció jellemezte a személyi állományt. A 2000-es évek elejére stabilizálódott a helyzet. Az értelmiségi munkaerő-felesleg következtében a könyvtári munkahelyek felértékelődtek, bár a bérszint ma is jelentősen elmarad a tanügyi kereseti lehetőségekhez képest. Ennek az a negatív következménye, hogy a könyvtárosok a legkülönbözőbb munkákkal kísérelik meg kiegészíteni keresetüket, ez viszont eltéríti őket a könyvtári kutatómunkától. A hazai jogszabályok és az intézmények anyagi helyzete sem teszi lehetővé, hogy a kutatómunka szerény pluszjövedelmet biztosítson. Az utóbbi időben egy keveset nőtt a magyarországi kutatási ösztöndíjakat igénybe vevő könyvtárosok száma.

A községi könyvtárosok helyzete is visszásan alakult. Az első egy-két évben jóformán valamennyi községben sikerült visszaállítani a teljes főfoglalkozású könyvtárosi állást. Ezeket az állásokat érettségizett, szakképesítés nélküli fiatalok foglalták el. A megyei könyvtárak és az országos továbbképző központ megkezdte képzésüket, könyvtárassá alakításukat, hisz' ismeretek és elkötelezettség nélkül nem végezhetek volna eredményes könyvtárosi munkát. 1996-ban a Művelődési Minisztérium fenntartásából a közkönyvtárak a tanácsok fenntartásába és alárendeltségébe kerültek. 2002-ben ugyan megjelent a

rég várt romániai könyvtári törvény, amely – többek között – előírja, hogy minden községben egész munkaidős könyvtárost kell alkalmazni, de a polgármesterek, az alakuló, de még távolról sem kialakult demokratikus körülmények között, ők vannak döntési helyzetben, egyre kevésbé tartják be a törvényt. A könyvtárosokat a polgármesteri hivatalban dolgoztatják, az adminisztrációs feladatok állandó növekedését hozva fel indokul, vagy anyagi nehézségekre hivatkozva félállásra csökkentik az egész állást, a valamilyen okból megürülő könyvtárosi állást éveikig nem töltik be. A megyei könyvtárak szakirányítói, vezetői hatásköre csak tanácsadásra korlátozódik. Az RMDSZ színeiben megválasztott polgármesterekre csak a pártvezetés tudna nyomást gyakorolni, hogy legalább a törvényes előírásokat betartsák, de egyelőre erre sem került sor, bár a gondok nem ismeretlenek az ő számukra sem. Sok községi könyvtáros szolgálati feladatként a művelődési ház „igazgatói” állását is betölti. Talán ezt még el lehetne fogadni, hisz’ az aktívabb könyvtárosok amúgy is részt vesznek a települések művelődési rendezvényeinek szervezésében. Súlyosbítja a helyzetet, hogy sok polgármester nem küldi szakképesítői tanfolyamra könyvtárosát, mert annak költségeit a hivatal kell térítse, és erre nem akarnak költeni.

Az állománygyarapítás alakulása még annyira sem volt szerencsés, mint a könyvtárosok létszámának és szakképesítésének alakulása. A költségvetésből könyvvásárlásra fordítható összegek a fordulat első néhány éve után nem követték az infláció növekvő ütemét. A magyar többségű vidékek könyvtárai, a szórványvidékek iskolái és egyházai is jelentős mennyiségű könyvhöz jutottak a *Könyvet Romániának* elnevezésű magyarországi adományozási mozgalom révén. Számszerűen nem tudjuk megbecsülni a bejövő könyvmennyiséget, de a *jelentős* kifejezés használata mindenképp jogos. A könyvek többsége közkönyvtárakba jutott el, de a kialakulatlan fogadói környezet miatt magánszemélyekhez is sok könyv került, ami ez esetben talán nem olyan nagy baj, ahogy az sem, hogy mintegy negyede az ajándék-könyveknek tartalmilag elavult, használhatatlan volt.

A *Könyvet Romániának* mozgalom elapadása után, a testvértelepülési, testvérkönyvtári kapcsolatok kialakulása révén létrejövő hajszalérrendszeren folytatódott, és folytatódik a mai napig is, Magyarországról a könyvek Romániába áramlása, mostanában inkább szivárgása. Ezek a kapcsolatok csak részben feltérképezettek, ami nem baj. Pozitív kihatása nemcsak a könyvtárra, hanem a helyi közösségek kapcsolatrendszerére is előnyös. Tény, hogy Magyarországon még mindig jelentős elfekvő könyvmennyiség található, ami az erdélyi könyvtárakban használható lenne. A RMKE évek óta szorgalmazza, és nem is eredménytelenül, hogy a magyarországi könyvtárak könyvtárosi levelező listán tegyék közzé könyvtáraik főlős példányait.

A hazai magyar érdekeltségű könyvtárak legszegényesebb állományrésze épp a legfontosabb: a gyermekkönyvek. Ha egy községi könyvtárba bepillantunk, akkor rögtön látjuk, hol találhatóak a gyermekkönyvek: azon az egy-két polcon, amelyen a legrományosabb könyvek vannak, amelyeken jóformán egy ép gerincű könyv sem található. Főlősleges hangsúlyoznunk, hogy mennyire aggasztó ez a helyzet.

Vizonylag jól alakult a nagyobb székelyföldi városok állományainak gyarapodása. Saját vásárlásaikkal megközelítőleg azonos mennyiségű könyvet kaptak ajándékba évente Magyarországról. Rendkívül egyedien alakultak az erdélyi könyvtárak állományai, hisz’ az ajándékba kapott könyvek nagyon is különböztek. Ezért szükséges, hogy legalább az egymáshoz közel levő székelyföldi könyvtárak tájékozódhassanak egymás állományaiban. Egyelőre Romániában a könyvtárközi kölcsönzés alig működik, anyagi okok miatt is, de a román posta iránti bizalom hiánya miatt is. A magánposták, bár megbízhatók, de nagyon költségesek, így Magyarország felől sem alakult ki a könyvtárközi kölcsönzés. Erdélyi könyvtárnak egyelőre nem sikerült belépni az Országos Dokumentum-

ellátási Rendszerbe, márpedig e nélkül marad az eddigi helyzet: a keresett könyvet hamarabb meg lehet találni Magyarországra utazva, mert kölcsönözni nem lehet.

Hazai könyvtárosi tapasztalatcserék, néhány felmérési kísérlet alapján, megfogalmazzuk azt a véleményt, hogy bár a magyar érdekltségű vidéki könyvtárak tudnak olvasnivalót ajánlani olvasóiknak, az iskolai ajánlott olvasmányok is többnyire megtalálhatók bennük, sőt, a székelyföldi megyei könyvtárak a humán szakos egyetemi hallgatók kéréseinek jelentős részét is ki tudják elégíteni, az állományok mégis nagyon hiányosak. Megfelelő kiegészítésükre nem sok az esély, ezért a helyzet megoldását csak a virtuális könyvtárak létrejött jelentheti. Egyelőre a Magyar Elektronikus Könyvtár és a Neumann-ház digitalizált könyvei érhetőek el magyar nyelven, s bár ezeknek száma még nem túl nagy, már is segítik az olvasói igények kielégítését.

Természetesen a hazai magyar könyvkiadás termékeit is digitalizálni kellene, annál is inkább, mert ezek nehezebben szerezhetőek be, mint a Magyarországon kiadott könyvek. A könyvkereskedőknek nagyon kicsi hasznot hoz forgalmazásuk, ezért inkább magyarországi könyveket forgalmazznak, a hazai kiadók meg szívesebben exportálják könyveiket Magyarországra, ahol a jóval nagyobb könyvpiac gyorsabban felveszi a kis példányszámú erdélyi könyveket.

Az RMKE kísérlete, hogy a *Könyvesházban* közzétegye a hazai magyar könyvek jegyzékét, ugyan folyamatos, de rendkívül hiányos, mert az önkéntes munkára alapozott adatgyűjtés nem eredményes.

A közkönyvtárak, főleg a Pro Hungaris Értékközvetítő Alapítvány, a Kölcsey Alapítvány, az Illyés Alapítvány révén jutottak könyvekhez. Külön kiemeljük a NKÖM szerepét, de rendszeres támogatását, amely meghívásos pályázat formájában új könyvek vásárlására biztosított anyagi fedezetet néhány fontosnak ítélt erdélyi könyvtárnak. Köz- és iskolai, valamint EMKE könyvtárak sokasága kapott és kap könyvajándékot alkalmisság magánszemélyektől és intézményektől is Magyarországról.

A szakkönyvtárak esetében a Magyar Tudományos Akadémia és az egyetemek könyv-adományai jelentősek, amelyekkel az EME, a Sapientia, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem kari vagy alapítványi könyvtárait támogatják.

A HTMH és a Magyar Informatikai Minisztérium támogatásával digitalizálási központot hoztak létre Kolozsváron, ami az első komoly kísérlet arra, hogy az erdélyi magyar érdekltségű könyvtárak igazán korszerűsödjének. Szintén Kolozsváron indult be az Erdélyi Közös Katalógus (EKKA) létrehozása a Progress Alapítvány és a magyarországi Puskás Tivadar Közalapítvány támogatásával, amelyben – egyelőre – tizenhárom kisebb kolozsvári könyvtár vesz részt. A székelyföldi megyei könyvtárak állományai is majdnem teljesen számítógépen vannak, rövidesen honlapjainkon is megjelennek, elvileg kacsolódhatnak majd az EKKA-hoz.

Az EKKA megvalósításával párhuzamosan korszerű könyvtár-informatikai rendszert helyezett üzembe a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az Erdélyi Protestáns Egyházak a Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának vezetésével, és a Szatmári Római Katolikus Püspökség könyvtára. Állományaik kereshetőek lesznek az EKKA-ban. Jelenleg konverzió alatt van a Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet könyvtárának közel 50 000-es bibliográfiai rekord állománya.

A községi könyvtárak mintegy negyedében van már számítógép, sőt, az RMKE könyvtári programot is beszerzett számukra, internet-hozzáférése azonban nagyon kevés könyvtárnak van. A megyei és municipiumi könyvtárakban a számítógépesítés jelentősen jobb szintet ért el, akárcsak az iskolai könyvtárakban, főleg azokban, amelyekben a Sulinet-program Erdélyre való kiterjesztése révén felszerelést, internet-hozzáférést kaptak.

A székelyföldi magyar érdekeltségű szakkönyvtárak, a Sapientia és néhány nagyobb egyházi könyvtár, a civil szervezetek tulajdonában levő szakkönyvtárak számítógépesítése szintén folyamatban van.

A romániai magyar könyvtárügy gondjainak megoldására az RMKE-nek kidolgozott elképzelése van. Egymagában azonban még akkor sem tudná megvalósítani elképzeléseit, ha fejlettebb infrastruktúrával rendelkezne, bár nyilván eredményesebb lenne. Ezért is ragaszkodik hozzá, hogy megfelelő normatív támogatást kapjon, mind a Communitas Alapítványtól, mind a magyarországi támogatóktól.

Az RMDSZ Művelődési Főosztálya mintha nem érezne felelősséget a könyvtárügyet illetően, pedig sem az RMKE, sem a magyarországi támogatók nélküle nem tudják megoldani a problémákat. Ennek fő oka az, hogy a magyarországi támogatás nem összehangolt, nem átlátható.

A NKÖM Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya (és nem a Könyvtári Főosztály) tett rá kísérletet, hogy az OSZK Könyvtári Intézetével közösen összehangolja a határon túliak főbb támogatóinak munkáját, de sok eredményt nem ért el.

A NKÖM Közművelődési Főosztálya által magyarországi szakemberekből létrehozott szakértői csoport a NKÖM támogatási összegeit célszerűen és koncepciózusan osztja el. Bizonyára sok más támogatást nyújtó intézménynek is van távlati elképzelése, de ezek nem pótolják az összehangolt fejlesztési koncepciót.

Az RMKE javaslatai meghaladják a NKÖM Közművelődési Főosztályának kompetenciáját, így marad a kiutkeresés.

Az RMKE számára egyértelmű, hogy a székelyföldi közkönyvtárakat már be kellett volna kapcsolni az ODR-be, a városi és községi könyvtárakat pedig a Sulinet-hez hasonló informatikai programba. Szükség van továbbá arra, hogy az RMKE révén a könyvtári kutatómunkára szerény, de biztos támogatási összeg jusson, máskülönben saját helyzetünket sem tudjuk megfelelően felmérni, sem pedig azokat a kutatásokat elvégezni, amelyek nélkül bizonyos magyarországi kutatások sem lesznek eredményesek. A magyarországi bibliobusz-program részeként egy bibliobuszt kellene juttatni egy székelyföldi megyei könyvtárnak, amely ezzel (kölcsonösségi alapon) ellátná a Brassó megyei falun elő magyarságot, továbbá havonta eljutna Szeben, Fehér, Krassósözörény szóránymagyarságához. Kölcsonzés mellett könyveket, folyóiratokat és audiovizuális hordozókat is árulhatna. A határközeli magyarországi megyék bibliobuszaikkal átjárhatnának a Bánságba és Partiumba, ahol a könyvtárak zömében új magyar könyvet alig vesznek.

A Székelyföld számára és néhány magyar többségű település számára külön támogatási programot kellene kidolgozni.

Az ODR-be való bekapcsolódásra és a két ország közötti könyvtárközi kölcsonzésre, valamint a bibliobuszos könyvtári tevékenységre az RMKE által már két évvel ezelőtt benyújtott javaslatok válasz nélkül maradtak.

Úgy véljük, ha a fenti javaslataink megvalósulnának a többi gondot saját erőnkől, hazai lehetőségekre, forrásokra támaszkodva megoldhatnánk.

Lehet, hogy javaslataink, kéréseink követelésnek, netán követelözéseknek tünnek, de jogosultnak tartjuk azokat, hisz' a nemzet részének tartjuk magunkat, és jövönk egyre inkább összefonódik Magyarország népességének jövójével. Nem mindegy a magyar nemzetgazdaságnak, hogy milyen képzettségű munkaerő dolgozik ideiglenesen vagy véglegesen Magyarországon. A támogatásunkra fordított kiadásoknál vendégmunkán dolgozó erdélyiek vagy a véglegesen áttelepültek bizonyára jelentözsebb értéket hoznak létre. Ha úgy tetszik, vérrel fizetünk a támogatásért.

Pillich László

A Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány

The Heltai Gáspár Library Foundation

The Heltai Gáspár Library Foundation, the library itself and the language studio as well as the language exam center is a rare exception of the cultural selforganising, living and working cultural autonomy in Transylvania following 1990. The institution is succesfull in building relationships with Hungary and Europe and its effect consens Transylvania as a whole. It became a center of sporadic groups, language and dance is taught in its summer camps. It also has cooperated with the relevant university departments and faculties in librarian-education for a decade now.

A Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány, maga a könyvtár, a hozzá kapcsolódó nyelviskola és nyelvvizsgaközpont ritka kivétele az 1990 utáni erdélyi kulturális önszerveződésnek, az élő és működő kulturális autonómiának. Az intézmény sikeresen építette ki magyarországi és európai kapcsolatait, hatása pedig kiterjed egész Erdélyre. Igazi központjává vált a régióban szétszórta működő együtteseknek, nyári táboraiban tánc- és nyelvoktatás folyik. A könyvtárosképzésben egy évtizede működik együtt az egyetem szaktanszékeivel, újabban pedig a szórványban dolgozó pedagógusok felkészítését, valamint a magyar mint idegen nyelv oktatásának módszertani megalapozását vállalta föl a Szabó T. Attila Nyelvi Intézettel és a Budapest Nyelviskolával. Modellnek is tekinthető a Heltai Központ története és mai működése, ezért gondoltuk tanulságosnak két szövegben: egy leírásban és egy, a Központ vezetőjétől származó beszámolóban az intézmény részletesebb bemutatását.

Alapítványunk 1992. február 15-én kezdte meg tevékenységét, az EMKE Könyvtári Szakosztályának intézményeként. Tevékenységének első percétől a könyvtárépítés és könyvtárhálózati fejlesztés alapfeladataihoz kapcsolódó, de azokon túlmutató, a (kis)közösségi polgári önszerveződést, ezen belül is mindenekelőtt a közművelődési autonóm intézményépítést ösztönző feladatokat is felvállalt. Azt is mondhatnánk, hogy a magyar szórványközösségek nem-állami (civil szervezeti, illetve egyházi keretek közötti) könyvtáralapításának, majd/vagy könyvtári állományfejlesztésének támogatásával mindenekelőtt ezen polgári intézményi kezdemények megszületését, megerősödését, működtetési kultúrájának gyarapítását igyekeztünk szolgálni.

Abból a korszerű felfogásból kiindulva, hogy a mai könyvtár nem csupán könyvek tára, hanem a helyi közösségek kulturális önszerveződésének, valamint a minőségi tájékoztatásnak és tudásátadásnak is hajléka, mi a könyvtárépítést és a könyvtárosképzést – korszerű európai kisebbségi önszerveződési mintákat követve – tulajdonképpen az erdélyi magyar polgári önszerveződés szolgálatába kívántuk és kívánjuk állítani.

Alapítványunk kolozsvári saját tulajdonú székházában mára mintegy 60 000 kötetes, egyetemi oktatást is kiszolgáló könyvtár működik (gr. Mikó Imre Könyvtár), amelynek 4300 olvasójából 3000 Kolozsvárott tanuló magyar egyetemi hallgató és középiskolás diák. Pitman és ECL Nemzetközi Nyelvvizsgahelyként működő nyelviskolai programot fejlesztettünk ki, amelynek – öt berendezett oktatóteremben – működtetője a Bridge Language Study House, s amely az évi 1200–1400 fiatalnak tizenhárom nyelv tanulási és

eurokonform vizsgálhatóságát kínálja. A Heltai Klub és Heltai Irodalmi Kávéház – éttermi kiszolgálással – közösségi csoportos rendezvények folyamatos szervezésének nyújt keretet. A Heltai KFT dolga pedig, gazdasági tevékenységgel biztosítani részleges hozzájárulást az infrastrukturális költségek fedezéséhez.

A közösségszervezés terén négy alapfunkció ellátására kellett vállalkoznunk az évek során, magának életünkben egyre hangsúlyosabb helyet és érvényesülést követelő négy alapvető magyar kisebbségi közösségi igény mentén:

- a) Az egyik az erdélyi megyeszékhelyeken, kistérségi központokban, illetve kistelepülési keretek között működő közösségi szervezetek, egyesületek könyvtáralapítása és rendszeres állományfejlesztése. Mára nem kevesebb, mint 55-60 magyar közművelődési egyesülettel vagyunk e tekintetben rendszeres kapcsolatban, Aknasugatagától Csernakeresztúrig és Bihardioszegtől Hétfaluig.
- b) A másik könyvtár- és intézményműködtetési, rendezvény- és közösségszervezési útmutatás, információellátás, pályázati tanácsadás, folyamatos szakemberképzés. Egyre nyilvánvalóbb kihívás számunkra, hogy ezeknek a partnerintézményeknek a tevékenységét olyan szakember-képzési alapprogram kifejlesztésével és működtetésével segítsük, amely hozzáértő munkatársakat nevelhet ki számukra, főleg az intézményműködtetés (NGO-menedzsment), a könyvtár-informatika és közösségszervezés, a helyi önkormányzati munka és településfejlesztés, népi kulturális hagyományápolás, magyar nyelvi és kulturális rehabilitáció területén. Ilyen képzési programjainkon évente 60-70 fő vesz részt, a tavalyi anyanyelvi táborainknak már mintegy 200 résztvevője volt.
- c) A harmadik a népi hagyományok megőrzésének és identitásmeghatározó funkciójuk teljesítésének segítése. E tekintetben mindenekelőtt a népzene és néptánc jellegzetes erdélyi tájegységi hagyományainak megőrzése a cél, hiszen ezek a kisközösségek belső nyelvi és szellemi kommunikációjának, az önszerveződés gerjesztésének is fontos eszközei. A néptáncoktató-képzés, amelyet a Hagymányok Háza szakmai programja szerint végzünk, pont a hagyományos zenei és táncvilág identitást meghatározó fontosságát kívánja tudatosítani.
- d) A negyedik, a kulturális cserekapcsolatok és rendezvényszervezés, amely az előzőekhez szorosan kapcsolódóan épp a kulturális kommunikáció kereteinek kialakításához és rendszeresítéséhez igyekszik szerény lehetőségeinkhez mérten hozzájárulni. Ez a tevékenység fokozatosan Kolozsváron és Erdélyen messze túlmutató magyar és nem magyar cserekapcsolatokat rendszeresített. Az összmagyar kapcsolatok építésének köszönhetően a Heltai Alapítvány egyik erdélyi résztvevője lett a kárpát-medencei magyar közösségi nagyrendezvények koordinációs tanácsának, a nem magyar európai kisebbségközi kulturális cserekapcsolatok kiépítésének köszönhetően pedig intézményünk tagja lett a FUEV-nek (ti. az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójának). Ebben a vonatkozásban esemény számba menő rendezvényeink a nemzetközi kisebbségi konferenciák és az idén 8. alkalommal megrendezendő nemzetközi kisebbségi fesztivál, a Szent István-napi Néptánctalálkozó, melynek programjában 10-12 erdélyi településen évente 5-8 ország több mint 300 magyar és más kisebbségi hagyományápolója, valamint a vendéglátó erdélyi települések további 350-400 fiatalja vesz részt.

Könyvtári és könyvtár-informatikai alapállásunkból olyan sokrétű tevékenység bomlott ki alig több mint egy évtized alatt, hogy intézményünk fokozatosan regionális civil szervezeti tájékoztató és képzési koordinációs központtá nőtte ki magát, a koordinációs

feladatteljesítéshez szükséges anyagi feltételek megteremtésének igen nehéz körülményei között.

2000-ben képzési központunk számára egy speciális, 18–20 fős elszállásolási kapacitás kialakítását is sikerült megkezdeni. Ez az (egyhetes, kéthetes speciális tanfolyamok, vagy pedig úgynevezett hétvégi 4x5 vagy 5x4 órás blokkokban szervezett oktatóképző vagy hallgatók számára szervezett) képzési programjaink résztvevőinek szálláshelyeként kíván működni.

Képzéseink három fő iránya: az oktatóképzés, folyamatos szakmai felkészítés és nyelvi, illetve kulturális szórvány-rehabilitáció. Célcsoportja a mi képzéseinknek is a magyar közösségnek mindenekelőtt azon egyedeiből áll, akiknek szórványhelyzetük miatt egyáltalán nem, vagy csak részben adatott meg az anyanyelven való tanulás lehetősége. Valamint olyan oktatókat kívánunk minisztériumilag akkreditált tananyag alapján felkészíteni, akik a velünk partneri kapcsolatban lévő közművelődési egyesületekben ugyanilyennek képzését fogják végezni. Jelenleg, a kolozsvári egyetemi tudományos és szakmai grémium partnerségét élvezve, öt tanteremben folynak képzési programjaink, amelyek – kihelyezett programjainkkal együtt – évente összesen közel 3500 fiatal magyar nyelvi és kulturális gyarapodását, anyanyelvén történő versenyképes tudásszerzését igyekeznek biztosítani, nemcsak a szó legszorosabb értelmében vett szórványban, hanem Erdély valamennyi régiójára kiterjedően. Elmondhatjuk, hogy 55-60 olyan vidéki magyar polgári szervezet munkatársai számára szerveztünk immár 8. éve folyamatosan könyvtár-informatikai, számítástechnikai és internethasználati és más támogatott képzési programokat, amelyeknek 85%-a fokozottan hátrányos helyzetben tevékenykedik.

Havi önköltséges tevékenységünk összértéke 75–100 millió lej, azaz mintegy 2000–2600 euró, 500–660 000 HUF. Belső munkatársaink száma 15, az együttműködő külső önkéntesek száma havi 15–20 fő.

Könyvtár és autonóm önszerveződés*

Totális önszerveződés

Mindnyájan emlékszünk rá, hiszen átéltük, a határon innen és túl egyaránt, egész Közép-Európában, a Kárpát-medencében, hogy 1989 decemberében szinte varázstsütre jött létre az erdélyi magyarság mamutszervezete, amit RMDSZ-nek neveztek el, Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek. Több kezdeményezés előzte meg, helyi és regionális, közöttük például a Kolozsvári Magyar Demokraták Tanácsa, de valamennyi, végeredményben hasonló céllal, az erdélyi magyar közösség egésze újjászervezésének, teljes érdekképviseletének szándékával.

Mindnyájan átéltük, a román többség a legnagyobb döbbenettel élte át, hogy alig néhány hét alatt az RMDSZ-nek mintegy 600 ezres taglétszámú óriásszervezete alakult ki Erdélyben, egész Romániában, amely *felvállalta az erdélyi magyarság közösségi újjászervezésének, politikai és közösségi érdekképviseletének valamennyi feladatát*. Az önszerveződési folyamatnak erre a kezdeti, eufórikus állapotára a totális és globális elvek, célok, megoldások megfogalmazása volt a jellemző. Az „együtt egymásért” elvét meg-

* Elhangzott a Heltai Alapítvány – erdélyi magyar közösségünk legnagyobb közművelődési civil szervezete – 10 éves évfordulója alkalmából szervezett kárpát-medencei szakmai konferencián (Kolozsvár, 2002. február 14–17.)

hirdetve, mindent átfogó totalitásban képzeltek el a magyar közösség megújulását, megújítását, mert a kommunizmus totalitásából szabaduló közösség miként is tudta volna másképp elképzelni jövőjének szervezését? Ez a totális RMDSZ az elmúlt tíz évben nagyon sok szempontból differenciálódott az igények, emberi és közösségi elképzelések artikulálódása szerint. Természetes folyamatként ez a differenciálódás az első hónapokban – már akkor is figyelmeztetőleg – a regionális másságokat hozta felszínre.

Akik átérték, tudják, de akik nem élték át, azok is elképzelhetik, hogy az erdélyi magyar közösség képviselőinek már az első „szabad” találkozásán milyen hangsúlyosan megfogalmazódtak a közös dolgok mellett a Partium, Közép-Erdély, Székelyföld vagy Bánság, a dél-erdélyi szórvány magyar élethelyzetének történelmi különbözőségei, sajátos *regionális problémái*. Ezeket nagyon nehéz volt egy szintre emelve, közös nevezőre hozva értelmezni, kezelni, egyszerre képviselni. Ugyanakkor más szinten is megjelent a hangok különbözősége. Kiderült ugyanis, hogy a *tömbmagyarság, a szórvány vagy az önmagáért kétségbeesetten küzdő diaszpóra más és más problémákkal küzd* más és más célokat fogalmaz meg, vagy ugyanazon célok más és más hangsúlyt nyernek a differenciálódás első jeleiként.

Aztán következett az a pillanat, amikor az RMDSZ-nek, röviddel megalakulását követően, meg kellett küzdenie azzal a nagy problémával is, hogy politikai szerepet vállal, vagy megmarad egy közösségi, polgári érdekképviselési ernyőként. Nyilván a '89-es decemberi eseményeket alig öt hónapra követő parlamenti választások, majd az önkormányzati választások eljöttével az RMDSZ-nek mint totális szervezetnek hangsúlyozottabban fel kellett vállalnia a politikai képviseletet. Ez megszülette a másik nagy, még mindig felső szintű ellentmondást, amelyből a mai napig is nehéz kikecmeregni, ti. a *politikai és nem politikai képviselet közötti ellentmondást*. Állandósuló problémája ilyen totális szervezeteknek, hogy hogyan találják meg a kettő közötti arányokat.

Egy harmadik dimenzióként utalnék arra, hogy a politikai szerepvállaláson belül a differenciálódás érthető és természetes módon juttatja felszínre az *ideológiai másságokat*. Megjelentek a platformok, amelyek az RMDSZ-t egyre inkább egy kisebbségi parlamentarizmus működési elve felé terelték. Ezekkel együtt, a belső politikai konfrontáció, platformok szerinti és azokon kívül álló oligarchikus érdekek konfrontációja ugyancsak megosztó tényező.

Az önkormányzati funkció révén egyre hangsúlyozottabban jelentek meg az előbbiekkel párhuzamosan azok a helyi és regionális érdekek, amelyeket a helyi és regionális (megyei) önkormányzatokban kellett képviselni, és ahogy ezek megfogalmazódtak, úgy fogalmazódott meg ezek képviseleti felvállalása is.

Mélységében ez az artikulálódás azt hozta, hogy az országos, a nagypolitikai ambíciók és érdekek mellett egyre hangsúlyozottabban jelentek meg és épültek be a közösségünk életébe a regionális és helyi érdekek is, amelyek nyilvánvalóan a sajátos útkeresésünket is elindították, és legkülönbözőbb szintű értelmiségi és nem értelmiségi körök kezdtek el keletkezni, ezeknek a különböző szükségleteknek a megjelenítésére és érvényesítésére.

Országos szintű polgári önszerveződés

A politikaival párhuzamosan a polgári önszerveződés is beindult, érthető módon ahogy az RMDSZ a kényszer és bizonyos csoportérdekek hatása és sodrása alatt a politikai szerepvállalás túlhangsúlyozódásának irányába sodródott, ezzel párhuzamosan a nem politikai érdekek képviseletében hiátus keletkezett, amire a közösség rögtön megadta első válaszait

is. Érdekes módon, még mindig a totális megoldások a fontosak, az első szervezetek (Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, RMKT, MMT, EMKE, stb.), amelyek 1990 és 1992 között megjelentek, országos szintűek, az egész magyarlakta régióban gondolkodók voltak, értelemszerűen nagyrégiós célokat maguk elé tűzve. Ennek magyarázata az, hogy először a csúcsertelmiség szintjén azok a nagyközösségi szándékok, összközösségi célok fogalmazódtak meg, amelyek az egész erdélyi régióra vonatkoztak.

Az első nem politikai képviselői intézményesülés kezdeményezői a csúcsertelmiség karizmatikus személyiségei voltak, akik egész Erdélyben, egész régióban gondolkodva megpróbálták saját szakterületükön egy polgári keretet kialakítani és megalapozni, amely azután felülről lefelé kísérelte meg fokozatosan saját erdélyi hálózatát kiépíteni, létrehozva a megyei, települési főkegyesületeket, többnyire az országos célok, törekvések helyi érvényesítésének céljával. Ezen szervezetek többnyire a Trianon előtt vagy a két világháború között alakult, majd '45-ben, az államosításkor megszüntetett magyar intézmények újjáélesztését jelentik, tehát valamikor létezett, történelmi időkből életünkbe visszaemelhető NGO-król van szó.

A Heltai Alapítvány e tekintetben azért rendhagyó, mert egy polgárházban, mindenféle előzmény nélkül, egyszer csak létrejött. Olyan formában, hogy nem függött saját történelmi előéletétől és nem függött attól sem, hogy kik azok, akik érzelmileg vagy történelmi-szakmai értelemben azonosulni tudnak egy valamikori intézményi elődnek az emlékével, hagyatékával. Rendhagyó volt olyan szempontból is, hogy nem rendelkezett egy historikus hitelesítésnek az eszközével és ajándékával, hiszen őt nem hitelesítette még a működése megkezdése előtt az, hogy valamikor létezett, milyen személyiségek voltak a vezetői, kik írtak róla. A Heltai Alapítványt egy „előzmények nélküli” intézményi példaként tartjuk fontosnak, mert a *másolhatóság* polgári elvét képes kikinálni a magyar polgároknak. Példája annak, hogy ott, ahol semmi nem volt, ahol hírmagja sem maradt egykori magyar közéletnek, kultúrának, önszerveződésnek, ott is elindítható, hozzánk hasonlóan, ugyanolyan lépésekben, ugyanaz az építő-építkező folyamat. Tehát a másolhatóság elvét érvényesíti közéletünkben, és azok a partnereink, akikkel Erdély-szerte, Nagybányától Csermake-resztúrig vagy Érmihályfalvától Görgényüvegcsúrig összehozott a sors az elmúlt tíz év alatt, pontosan ebben látták a velünk való együttműködés eredményességének nagyobb esélyét, mert könnyebben tudták hozzánk mérni magukat, könnyebben váltunk másolhatóvá a számukra. Az *előzmény-nélküliség* a másolhatóság polgári elvének szabadabb érvényesülési lehetőségét biztosította, a Heltai Alapítvány működésének eredményeként.

Helyi önszerveződés

Miközben a Bukarest-központúság helyett a közösség-központúságban gondolkodók, a jövő nagyobb esélyét a politikai és államhatalomba beépülés helyett inkább az autonóm önszerveződésben látók, vagy egyszerűen a központi RMDSZ-irányultságból kiszoruló a fentről lefelé szerveződő szakmai vagy kulturális szervezetek sorát hozták létre, ezzel párhuzamosan és ettől viszonylag függetlenül elindult egy „alulról” szerveződő magyar polgári intézményesülés is. Ez utóbbit mindenekelőtt a helyi és kisregiói közösségi érdekek, gondok, igények tudatosulása gerjesztette. Továbbá az a felismerés, hogy ezek csak nehezen, a törekvések lényegét érintő kompromisszumok árán vagy még úgy sem építhetők be az „erdélyi” nagyszervezetek cselekvési programjába. A „szabad(abb)” cselekvés első nehéz esztendeje elég volt ahhoz, hogy kiderüljön, mennyire igaz az a polgári elv, hogy helyi kérdések, igények, törekvések megoldásában csakis helyi önálló intézményi keretek, polgári szervezetek képesek igazán hatékonyan tenni. A „nagyok” dolga, ha va-

lóban közösségre és nem csupán „oligarchikusan” elkötelezettek, hogy „megtalálhatók” legyenek, fejlettebb és magasabb szintű információ-áramlásban integrált apparátusukkal a tájékozódásban, kapcsolatépítésben, forrásképzésben és lebonyolításban segítsenek. Ne rátelepedjenek, hanem lehetőségeik szerint segítsenek! Mert tíz év alatt „fent” is megtanulható lett volna, ami „lent” nyilvánvaló, az ugyanis, hogy *helyi motiváció nélkül nincs hatékony, hosszú távú helyi megoldás.*

Volt még egy (kis)közösségi tapasztalat, amely főleg szórványban és főleg az első önkormányzati ciklust követően kristályosodott ki, a helyi polgári intézményalapítást ösztönözve. Rá kellett döbennie a magyar kisközösségnek, hogy a minél több tanácsos bejuttatása a helyi önkormányzatokba jelenthet ugyan statisztikailag nagyközösségi, ha úgy tetszik politikai sikert, de (főleg a számszerű kisebbség helyzetében) még nem garanciája a helyi magyar közösségi törekvések érvényesítésének. Ilyen helyzetekben a létrehívandó polgári intézményi kereteknek nemcsak a „hivatalos” oktatási, kulturális, szociális, stb. intézményeket kiegészítő, hanem azokat helyettesítő funkciókat is fel kell vállalniuk, ha a magyar kisközösség életképességét meg kívánják őrizni az örökölt életterben. E kisközösségi polgári szervezetek igénye és szükségyszerűsége egyre szélesebb körben vált nyilvánvalóvá. Létrejöttük segítése, működőképességük fejlesztése azonban gyakran a források „lefölözésébe”, értelmük és fontosságuk túlhangsúlyozásába felejtkező „fenti”, az úgynevezett „erősszervezetek” támogatása nélkül nehezen elképzelhető. A „nagy” szervezeteknek a szükségszerűen koordinációs funkciókat kell felvállalniuk, saját „holdudvarukba” vonva a helyi intézményeket. A „lentie” dolga pedig, hogy ne engedjenek bármilyen hamis értelmiségi varázsnak, hanem mindenekelőtt egymással szövetkezve, egymástól tanulva keressék meg azokat a fenti partnerségeket, amelyek őket őszintén szolgálják. Magyarán, „lentről felfelé” szerveződjenek, akár egymással szövetkezve céljaik megvalósítását szolgáló ernyőszervezetek, koordinációs szintek kialakításában. Ami egyben azt is jelenti, hogy válogassanak kritikusan a „fenti” kínálatból. Noha EMKE-szakosztályból szerveződöttünk, és már indulásunkkor regionális célt is fogalmazzunk meg akkor, amikor a gr. Mikó Imre Könyvtárhoz hasonló könyvtárak hálózatának kialakítására tettünk vállalat, mégis úgy gondolom, hogy a Heltai Alapítvány az alulról szerveződő intézmény példája is, hiszen két bérelt szobából vált tevékenységének keretétől szolgáló ingatlan birtokosává, ötezer kötettről növelte 60 000-re könyvtárának könyvállományát, a semmiből fejlesztette ki infrastruktúráját. Nem valahonnan ide, a kolozsvári Mikó utcába ejtőernyővel lepottyantott intézmény, nem minden oldalról hitelesített rendszerként indult, hanem a minimumszintről, lépésről lépésre bővítette infrastruktúráját, állományát, tevékenységi körét, kapcsolatrendszerét, alulról szerveződve, önmagát mint polgári mintát, munkáján és kapcsolatain keresztül akarván hitelesíteni. Persze nyilván van, aki többet ér el, van aki kevesebbet. Nos a mi „soktevésünk” titka, hogy *befogadó rendszer* vagyunk, a *nyitott hely* polgári elvét igyekszünk érvényesíteni. Egy polgári intézménynek ugyanis, meggyőződésem, hogy nem a polgárok helyett kell cselekedni, hanem a polgárok ötletei iránt kell érzékenynek lennie. Mi elsősorban annak adunk teret, amit a polgárok maguk találnak ki, amit ők tartanak fontosnak, amit ők igényelnek. Ez a fajta szabad hozzáférhetőségi elv az, ami ide annyiféle programot becserkéztet, hiszen százfős apparátus sem lett volna elég ahhoz, hogy mindazt, amit tíz év alatt megszerveztünk, önerőből elérhettük volna. Igazából mi befogadói, helyadói lettünk egy sor emberi törekvésnek. Nyitott helyként kívánunk működni, s a szabad hozzáférhetőség elvének érvényesítését szolgálta az is, hogy arra törekedtünk, minél szélesebb körben tudjanak a létezésünkről és a bennünk rejlő lehetőségről az emberek, hogy horizontálisan közvetlenül minél könnyebben találjanak meg azon intézmények, amelyek velünk együtt kívánnak működni. Ebből az is következik, hogy mi nem általában vagyunk a magyarság

egyik intézménye, hanem azok partnere vagyunk, akik megkeresnek. Nem messianisztikus módon kívánjuk önmaga helyett (és úgy általában) megváltani az „erdélyi magyarságot”, hanem azokat igyekszünk segíteni, akik önmagukat akarják „megváltani”.

Amiről talán a legkellemetlenebb szólni, az az önfenntartási elv. Az a „itt a piros, hol a piros” játék, amely a munkaidőnknek szinte 80–90 százalékát tölti ki, s ami bennünk, akik ezt csináljuk, a legnagyobb kétélyeket támasztja azzal kapcsolatban, hogy vajon most önmagunk fenntartásával foglalkozzunk, vagy céljaink megvalósítása az elsődrendű szempont. Hogyha az ember ilyen nagy mértékben az anyagiak megszerzésével van elfoglalva, önkéntelenül lelkiismeret-furdalása lesz azzal kapcsolatban, hogy vajon az alapvállalással hogy állunk, a polgárokért valósággal hogyan is állunk? Vajon nem csupán az anyagiak hajhászása fontos, nem csak azért fontos a beíratkozó olvasók vagy a nyelviskolába beíratkozó diákok száma, mert ettől (is) függ, mennyire lesz biztosított a gáz-, víz-, villanyszámla kifizetéséhez az anyagi háttér, hanem azért is örülünk, vagy elsősorban azért örülünk számuk növekedésének, mert ez egyben azt is jelenti, hogy több polgárt tudtunk megszólítani. Ez végül is egy belső skizofrénia, mindenki, aki polgári szervezetet működtet, vagy ilyen működtetését álmodja, annak számolnia kell ezzel. Mindemellett én azt gondolom, hogy itt, erdélyi körülményeink között, de lehet, hogy nem csak itt és nem csak erdélyi körülményeink között ennek a fajta önszerveződő intézménynek a saját tevékenysége fejlesztésében, bővítésében felső korláttal kell számolni. Miközben a mások partnerségének ajándékaként egy viszonylag jelentős, immár európai kisebbségek felé is jelzéseket kibocsátani tudó központjává fejlődöttünk a magyar kultúrának, én azt hiszem, tudomásul kell vennünk, hogy a jelenlegi gazdasági, forrásképzési lehetőségeink között az erdélyi magyar közösség polgári mentalitásának szintjén az anyaországi támogatások mértékének és az azokat elosztók szubjektív minősítésének közönség-, illetve intézménystratégiájának, politikai érdekeltségének szintjén vannak olyan anyagi korlátai a működtetésnek, amelyek már egyáltalán nem a teljesítménytől vagy teljesítőképességtől függenek. Ezeket a korlátokat nem léphetjük túl, mert akkor szükségszerűen önmagunkba bonyolódunk, és egzisztenciálisan ellehetetlenül a tevékenységünk.

Mindez persze felveti azt a gondolatot, amelyet a normatív támogatás elveként szokás emlegetni. Ez a határon túli magyar közösségi intézményeket, szerepük, fontosságuk szerint juttatná bizonyos állandó költségvetési finanszírozás lehetőségéhez. Annak tudatában, hogy objektív elbírálási szempontok a világon szinte sehol, a kommunizmus által elkorcsosított lelkületű, fertőzött Kelet-Közép-Európában, magyar nagy- és kisközösségi életünkben pedig annál kevésbé működnek, persze ez a normatív támogatási gondolat is felemás formát ölthet a gyakorlatban. Én most nem támogatást sóvárgóként, hanem civil intézményt építőként mondom, hogy ez egyfelől nyugodtabb, eredményesebb munkavégzési lehetőséget biztosítana számunkra. Bizonyos százalékban levenné a vállunkról egy ilyen adomány a költségek fedezésének gondját, s közvetve hozzájárulhatna ahhoz is, hogy szakmailag fejlettebb, elkötelezettebb munkatársi körrel számolhassunk. Másfelől ugyanazon polgári elvvel szemben szólna ez a fajta vágyakozás, ami éltet minket. A szabad cselekvés esélyét adnánk föl azáltal, hogy valakitől hangsúlyos támogatásként fogadnánk el normatív összegeket. Mindamellett, hogy nagyon jól jönnének azok, de egyben a külső befolyásolás lehetőségét teremtenék meg. Fennáll a veszélye annak, hogy politikai szervezetek, nagyvállalatok felé, bármilyen állami vagy nem állami nagygazdálkodóval szembeni túlzott elköteleződés kényszerű függősége alakuljon ki.

A szabad cselekvés pénzügyi gondja és a normatív támogatással járó függőség veszélye az a két véglet, amely között, faltól falig ütközve, vergődik egy magunkfajta civil szervezet. Nagyon szeretne anyagilag biztonságosabb helyzetet, viszont félt, hogy ez le-

merevítheti, fejlődésében lelassíthatja, ötleteiben szegényítheti a rendszert. Ugyanakkor olyan irányból is fenyegethet a túlzott elkötelezés veszélye, amilyen irányban nem szeretne túlzottan elköteleződni.

Végül néhány gondolat az utolsó témaköréről. Számunkra elvvé vált az, hogy a könyv nem azért fontos elsősorban, hogy azt valahol is hányan olvassák. Egy fantasztikus felismerés az, amelyre ez az évtized vezetett minket, hogy a könyvnek mint anyanyelvi kultúra és identitás hordozójának van egy olyan fétis-értéke, amely a könyvet szinte predesztinálja arra, hogy a kulturális intézményépítés, a civil önszerveződés gerjesztőjévé váljon. A Heltai Alapítvány számára ez volt az elmúlt tíz év legnagyobb tapasztalása, ha tetszik, élménye. Bármely lelkes vidéki könyvtár, könyvigénylő számára az a válaszung, hogy amennyiben a fogadókészség minimálisan adva van, van egy megfelelő helyiség, van egy könyvtárosnak kiképezhető személy, van egy civil szervezeti (egyházi vagy világi) helyi jogi keret, akkor rövid időn belül ott lehetnek a könyvek. És akkor a feltételek az esetek nagy többségében kialakulnak. Lesz helyiség, könyvespolc, könyvtáros, intézményi keret, és lesz mindezek előteremtésére helyi polgári adakozókodv, vállalás. Anélkül, hogy ez tudatosult volna, elindult csíráiban egy önszerveződés. És amikor megérkezett a könyvtári szállítmány, a falu vagy bármely kisközösség ezáltal is hitelesítve láthatta a lelkes kezdeményezők törekvését. A könyvtári adomány hitelesítette a kultúraszervezés törekvését. Másfelől, ugyancsak anélkül, hogy ez alapfokon tudatosult volna, beállította, beállítja a lelkes kezdeményezőket egy olyan mókuserékbe, amelyből aztán nincs kiszállás. Mert a polgári önszerveződés egy ilyen mókuserék! Egy idő után pályázni kell a költségek fedezésére, a könyvtáros javadalmazására, infrastrukturális fejlesztésre, közösségi rendezvényszervezésre és kapcsolattartásra. Általában mindarra, amit gyűjtőszóval kultúraszervezésnek szokás nevezni. A könyv révén lesz egy telefonszám, faxvonal, e-mail-hozáférhetőség, amelyen keresztül nyitni lehet a világra, s amelyen keresztül az addig legnagyobb elszigeteltségben élőkhez is egyre közelebb hozható a külvilág.

A könyvnek ezt a funkcióját láttuk és látjuk fontosnak, s abban a partneri körben, abban a „holdudvarban”, amelyben az alapítvány dolgozik, alapvetően ezt a funkciót is szánjuk a könyvnek. Nem arról kérünk elsősorban beszámolót, hogy hány olvasója van a kihelyezett könyvvállománynak. Vitatható talán, de én látom itt és most a jelenlegi erdélyi (és nemcsak erdélyi, hanem általában határokon kívüli) magyar közművelődési önszerveződésben a könyvnek ezt a közösségszervező és intézménygerjesztő funkcióját, mert lehet, hogy az olvasás, a kultúráközvetítés, információtovábbítás szempontjából jelentős mértékben funkcióját veszítette, vagy veszíti, de a közösségépítés szempontjából megmaradt egy olyan erős szimbolikája, ami igazából az intézményépítés egyik legfontosabb eszközévé avathatja. Ez alakította sorsunkat is olyan formán, hogy több mint tíz év után nehezen tudnánk eldönteni, hogy intézményünk belső életében a könyvtári, könyvtár-támogatási alaptevékenység hordozza az intézményépítés, közösségépítés feladatát, vagy pedig az intézmény- és közösségépítés fontosságának egyre szélesebb körű felismerése gerjeszti könyvtárépítő munkánkat. Ma már, ahogy mondani szokták, nehéz lenne eldönteni, hogy a kalap hordja a fejet vagy a fej a kalapot. És persze szétválasztani is fölöttébb nehéz volna, hiszen tíz év alatt a vállalt kisebbségi közösségszolgálatban a „Heltai-fej” és a „Heltai-kalap” se több, se kevesebb, összenőtt!! A nyelviskola, rendezvényszervezés, irodalmi kávéház, cégműködtetés a könyvtárszervező munka támasza, miközben a könyv, könyvtár, könyvadomány dolga, hogy a sokféle közösségi (és egyéni) program, életlehetőség kikínáltathassék. Ezek egymás közti aránya időben és (földrajzi) térben változó. Az alapvető egyensúlyt az adja meg, hogy itt minden, ami történik, az erdélyi magyar és közép-európai identitás megőrzésének és a közművelődésnek a szolgálatában történik.

Keszeg Vilmos

XX. századi betelepítések (Detrehemtelep)¹

20th Century Re-settlements (Detrehem Settlement)

The Re-settlement law – ratified in 1894 – was executed by the direction of minister Ignác Darányi in Transylvania at the beginning of the 20th century, in the course of which land distribution was rationalised and the population of overpopulated areas was directed towards densely populated ones and formerly un-, or difficultly cultivatable areas were made farmable.

A telepítés

1894. március 17-én „szentesítést nyert” az az V. számú törvénycikk, amely a magyar állami telepítések hullámát szabályozta.² Kezdeményezője a földművelésügyi miniszter, dr. Darányi Ignác, aki a magyarországi gazdálkodás reformját léptette érvénybe. Néhány év alatt, a minisztersége idején törvénybe iktatott rendelkezések által országszerte kiépült a gazdasági oktatás, gazdasági könyvtárak jöttek létre, tejszővetkezetek, mintagazdaságok létesültek, felvirágzott a szőlőművelés, a gyümölcsstermesztés, agrárszakemberek irányításával történt meg a vetőmagvak kicserélése, a fajállatok elterjesztése, sor került a vizek szabályozására, a folyók hajózhatóvá tételére. Az említett törvény első paragrafusa szerint „az állam, magánbirtokosok és földbirtokot tulajdonjoggal bíró községek a jelen törvény rendeletei szerint telepeket alapíthatnak, akár új községek alakítása, akár már létező községeknek hozzátelepítés által leendő megnagyobbítása céljából.”

Az új telepeknek egyenként 150 telepes befogadására, a hozzátelepítéseknek pedig – a meglévő lakosság mellett – legalább 10 telepes család befogadására kellett alkalmasnak lenniük. Egy telepes család rendelkezésére bocsátott terület 10 holdnál kisebb, 80 holdnál nagyobb nem lehetett. Kivételt képeztek azok az iparos családok, amelyek „iparuk vagy foglalkozásuk folytán a község anyagi megerősödésére vagy közegészségügyi viszonyaik javulására (mint orvosok, állatorvosok, iparosok, munkások stb.) közreműködni vannak hivatva”. Ezek a családok 4-5 holdnál kisebb területet is igényelhettek, mint-hogy megélhetésüket nem a föld biztosította. A gazdaságok vételára a területtől, az épületektől függően eltérő volt.

E szabályozás mögött kettős megfontolás húzódott. A megművelhető földek biztosításával egyrészt a telepesek elszegényedését kívánta megakadályozni. Másrészt pedig népes lakosság beköltöztetésével annak beolvadását, szétszóródását akadályozta meg.

A törvény szerint a telepítő a betelepülők számára ingyen volt köteles átengedni a közintézeteket (templom, iskola), valamint a hatósági személyek (jegyző, pap, tanító, kis-

¹ Elhangzott Detrehemtelepen, 2004. június 27-én, a telepítés évfordulóján szervezett emlékülnepeken.

² A telepítésre vonatkozó adatok Lovas Sándor könyvéből származnak: Lovas Sándor: *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Darányi Ignác M. Kir. Földművelésügyi miniszter megbízásából írta ~. Budapest, 1908.

dedőv) lakásához szükséges beltelkeket. Az új települések esetében a betelepedés előtt kötelező volt az iskola, a templom vagy imaház előkészítése. Továbbá pedig a telepítési terület legalább 5%-át szintén ingyen, közcélra kellett átengedni a lakosság számára: középületek, hatósági személyek lakása építésére, temető, faiskola, vályogvető gödör, piac-tér, vásártér, dőgtér számára. Amennyiben a házat a telepes építette meg, a telepítő köteles volt az építőanyag beszerzésére kölcsönt biztosítani.

A törvényt követően M. Kir. Telepítési Felügyelőség jött létre (többek között kolozsvári székhellyel) a telepítés ügyeinek intézése végett. A földek felvásárlása, a területek feljavítása és a gazdaságok felépítése országos telepítési alapból történt. Az említett törvényt 1897-ben újabb rendelet követte, amely a pénzüntézetek által a telepítők és a telepesek rendelkezésére bocsátott hiteleket szabályozta.

Mért született meg e nagyméretű terv? Miért fogott össze a magyar minisztérium, az állami intézetek sokasága, a nagybirtokos réteg? Száz év távlatából a rendelkezésünkre álló dokumentumokat olvasva a következő országos szándékokat tudjuk azonosítani, felfedezni.

1. A megművelhető, lakhatóvá tehető földterületek racionális, a vásárlóerő alapján történő újraelosztása. A 19. század közepétől kezdődően egymást követték a föld-reformok, a gazdálkodási reformok. A zárt, a túlnépesedett települések korlátozták a vásárlóerővel rendelkező fiatal családok kirajzását. Emiatt következett be a család megélhetési alapját képező földek öröklés általi felaprózódása, a falusi munkaerő városra való áramlása, a szezonmunkára való eltávozás, valamint a 19. század végétől az Amerikába való tömeges kivándorlás.

Elsősorban tehát azok a családok vállalták a telepekre való költözést, akik pénzzel rendelkeztek ahhoz, hogy a gazdaság ellenértékét törlesszék, vagy pedig akik biztak munkaerejükben, hogy az évek során kitermelik az állami kölcsön törlesztéséhez szükséges összeget.

2. A túlnépesedett települések lakosságának átirányítása lakatlan vagy gyéren benépesült területekre. Ez a szándék tehát egyszerre szolgálta a sűrű lakosságú települések „megcsapolását”, valamint a szórványosodó települések felerősítését, a lakatlan területek benépesítését. Amint azt az alábbiakban is látni fogjuk, Dtrehemtelepre is elsősorban olyan, környékbeli vagy távoli helységekből érkeztek a telepesek, ahol a népsűrűség nagy volt (pl. Aranyosegerbegy, Aranyosgyéres, Marcelháza). Egy korabeli tordai újság ez szavakkal adott hírt a telepítési törvényről: „Az alföld síkján lévő fajmagyar nép föltslegektől duzzadó falvának és városainak viszonyait volt hivatva javítani, s egyúttal a végek nemzeti megizmosítása problémájára gondol.”³

3. A mezőgazdaság számára előnytelen földek feljavítása, megművelhetővé tétele. A 19. századi gazdálkodás is tudatában volt annak, hogy a természettől kapott körülményeket változtatni lehet. Az extenzív gazdálkodás, a megművelhető földterületek növelése az erdők, bozótok kiirtása, a folyóvizek medrének szabályozása, a vizenyős területek kiszáritása, a meredek lejtők, a földcsuszamlások teraszosítása által lehetséges.

Bácskában, Temes és Krassó-Szörény megyében több ezer hold erdőt számoltak fel a telepítés érdekében. Kolozskara határát a Mezőségre általában jellemző agyagpallán nyugvó vékony termőréteg alkotta. A nyári záporok mindegyre lemosták ezt a humuszréteget. A terület lakhatóvá tétele érdekében a vízmosásos, palás részeket fásítani kellett, a kaszálókat kiszáritani, a vizenyős foltokat alagszóvezni, a kopár legelőket árnyékosítani. A dombok járhatóvá tétele érdekében kerengőutakat kel-

³ *Aranyosvidék XIII. (1903) 45. sz. 3.*

lett megépíteni, s ezeket kavicszalapozással szelvényezték. Hasonló talajjavítási munkálatok előzték meg Detreheuntelep létesítését is. Az országos telepítési alapról vett pénzen a nedves földterületeket kiszárították, 115 hold szántóföldet alagszöveztek, a patakok medrét szabályozták, a földcsuszamlással fenyegető dombokra 64 hold erdőt telepítettek a talaj megkötése céljából, a dűlőutakat szabályozták, megépítették az Alsódetreheembe vezető, a meredek dombot járhatóvá tevő kerengőutat, a legelők szelvéit körülárkolták, és akácfákkal ültették be.

4. A nemzetiségi, etnikai arányok szabályozása, kiigazítása. A mezőségi magyar őslakosság megfogyatkozására évszázadokkal korábban került sor. A kopár dombok közé, a sűrűn lakott helységekre települt lakosság teljes mértékben védtelen volt mind az ellenséggel (törökök, tatárok, labancok), mind a járványokkal szemben. A megcsappant lakosságú, többszáz holdas birtokaikra a magyar arisztokrata családok Moldovából hoztak román anyanyelvű olcsó, igényekben szerény munkaeerőt. A román lakosság számbeli gyarapodása, a magyar nyelvű lakosság visszaszorulása szörványállapotot eredményezett. Ezen állapot jellemzői a vegyes házasság, a nyelvcseré, az intézmények (iskola, templom) fenntartására való képtelenség, tanító, lelkész eltartásának, foglalkoztatásának nehézsége vagy lehetetlensége, a tömbmagyarsággal tartott kapcsolatok megszakadása.⁴

A telepítés évtizedeiben a vezető politikusok, üzletemberek kétségbeesve tapasztalták az erdélyi magyarság gazdasági erejének, vásárlóerejének csökkenését, gazdasági befolyásának visszaszorulását. E következtetésnek a tordai *Aranyosvidék* 1905. április 8-án ilyenképpen adott hangot: „Évek óta újból és újból hangzik föl a panasz, hogy az erdélyi szász és román pénzintézetek összevásárolják a szabad kézből és árverésen eladásra kerülő birtokokat... Ezáltal a magyarság birtokállománya Erdélyben folyton apad és a magyar népelem is anyagilag és számban is csökken.” Ezt látva a magyar pénzintézetek összefogásával 1904-ben megalakult a Magyar Telepítő és Parcellázó Bank, amely (egyéb bankok mellett) kedvezményes feltételek mellett kölcsönt biztosított földvásárlás céljából.

Az említett telepítési törvény kizárólagosan magyar anyanyelvű lakosságot mozgott meg. A célpontját főleg három régió képezte: Bácska, Temesvár környéke és Erdély, ezen belül pedig elsősorban a Mezőség. Temesvár környékén a telepések kizárólagosan német ajkú lakosokkal osztoztak a településeken. Amint említettük, a betelepítettek száma minden esetben olyan nagy volt, hogy iskolát és templomot tudjanak a maguk számára fenntartani.

Mínthogy a telepek környékének őslakosai protestáns vallásúak voltak, az állam csupán református vallású lakosság betelepítését támogatta. Egyedüli kivételt Marosludas képezett, ahova 36, a történelem vihara által Bukovinából elsodort római katolikus család telepedett le.

Az állam a betelepedés befejeződése után is gondot viselt a településekre. A visszatelepülő, továbbköltöző vagy anyagi csödbe jutott családok esetében az államkincstár vásárolta meg a gazdaságot, s maga döntött az újraeladásáról.

⁴ Az erdélyi Mezőség magyar anyanyelvű lakosságának veszélyeztetettsége az utóbbi száz évben folytonosan gondot jelentett. Az irodalomból: Tagányi Károly–Dr. Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Deés, 1901; Györfly István: *Torda vármegye néprajzi viszonyai a XIV–XV. században*. Budapest, 1925; Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932; Balázs Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Budapest, 1939. Legutóbb: (Kövesdi) Kiss Ferenc: *Még szőlőnk a harangok!* Budapest, 1995.

1899–1903 között a következő települések megépítésére vagy kiegészítésére került sor.⁵

	Megye	Járás	A telep neve	A telep elkészültének éve	A gazdaságok terv szerinti száma	A benépesített gazdaságok száma	Üresen álló gazdaságok	Ki nem jelölt gazdaságok
1.	Bács-Bodrog	Apatini	Szilágyi telep	1899	260	188	–	72
2.	Bács-Bodrog	Apatini	Gombosi hozzátelepítés	1899	96	96	–	–
3.	Krassó-Szörény	Facseti	Igazfalva	1893/ 1899	251	251	–	–
4.	Krassó-Szörény	Facseti	Facseti hozzátelepítés	1900	90	90	–	–
5.	Krassó-Szörény	Bégai	Bálincai hozzátelepítés	1903	30	30	–	–
6.	Krassó-Szörény	Bégai	Monostori hozzátelepítés	1903	23	23	–	–
7.	Temes	Temesrékási	Temesrékási hozzátelepítés	1899	100	100	–	–
8.	Temes	Temesrékási	Stancsófalvai hozzátelepítés	1903	107	103	4	–
9.	Temes	Központi	Mosniczai hozzátelepítés	1903	110	58	–	52
10.	Beszterce-Naszód	Naszódi	Magyarmemeyei hozzátelepítés	1896	25	5	20	–
11.	Szolnok-Doboka	Kékesi	Vicei hozzátelepítés	1899	20	10	10	–
12.	Nagy-Küküllő	Segesvári	Fehéregyházi hozzátelepítés	1903	33	33	–	–
13.	Kolozs	Nagysármási	Nagysármási hozzátelepítés	1894	190	190	–	–
14.	Kolozs	Kolozsvári	Karai hozzátelepítés	1903	31	19	12	–
15.	Torda-Aranyos	Marosludas	Marosludasi hozzátelepítés	1903	141	141	–	–
16.	Torda-Aranyos	Tordai	Felsődetreheimi hozzátelepítés	1903	83	53	–	30
Összesen:					1590	1390	46	154

Néhány év leforgása alatt tehát 1390 család mozdult el eredeti lakóhelyéről, s települt át újdonsült gazdaságba.

⁵ Az adatok Lovas Sándor könyvéből származnak. A szerző 1906-ban fejezte be adatainak összegyűjtését.

Detrehemtelep telepítésének előzményei, a szomszéd települések

A névadó települések, Alsó- és Felsődetreheem nevét Orbán Balázs a pápai dézsmák 1332–1335-ből származó jegyzékében találta meg, *Tetruch* formában. A tordai Ferenc-rendi szerzetesek *Mindszent* néven emlékeztek meg a településekről, s feljegyezték, hogy kizárólagosan magyar ajkú lakossággal rendelkeztek. Felsődetreheemben virágzó unitárius egyház működött az 1500-as évek második felében, az 1700-as években pedig római katolikus templom állt a faluban.⁶ Lovas Sándor tudomása szerint Felsődetreheem korábbi neve *Mindszent*, Alsódetreheemé pedig *Detre* volt. 1368-ban Detre Gerendi Miklós tulajdonába került. 1468-ban Mátyás király Pykre Andrásnak adományozta. A 16. század során a vidéken magyar családok (Véres János és Benedek, Ketsefi Mihály, Nádasdi Tamás, Bornemissza János, Szemere Sebestyén, Kornis Gáspár) birtokai terültek el. 1610-ben Báthory Gábor fejedelem a harcok következtében elnéptelenedett vidéket (Gyéres, Oláhtóhát, Detre, Oláhszentjakab, Mindszent, Kók, Beölk) 55 nemesi rangra emelt testőrének adományozta. Detre és Mindszent lakói e nemesi családok és a 17. században betelepült román pásztorcsaládok leszármazottai. A 18. században az ortodox vallás terjedésével Mezőség-szerzte elszaporodtak a vallás templomai. A kisebbségbe került magyar lakosság is e vallást kezdte követni. Ekkor került sor a két Detreheem magyar lakosságának elrománosodására. Nevük még emlékeztet hajdani magyar voltokra (Sárosi, Németi, Szegedi, Nagy, Tót, Sütő, Szűcs, Szentpáli).

Alsó- és Felsődetreheem, valamint az utólag létesült Detrehemtelep lakossága összetételének változását a következő oldalon látható táblázat szemlélteti:⁷

* * *

Miklós Miklós egyházmegyei jegyző kézírásában rendelkezésünkre áll az az Alapkönyv, amely az egyházközség megalakulásának szívet megdobogtató eseményeit követi végig.⁸

Br. Kemény Lajos alsódetreheimi földbirtokos kezdeményezte az alsó-, felsődetreheimi és mezőköki reformált hívek tömörülését. A gyülekezetet úrasztali kellékekkel látta el, s kis harangot öntetett. Az ő közbenjárására 1808–1848 között minden sátoros ünnepen legátus hirdette az ígét. Az 1848-tól szünetelő egyházi élet újjászervezésére 1854-ben Alsódetreheemben került sor, Gyárfás István földbirtokos lakásán. Az egybegyűltek eldöntötték az egyesült leányegháznak a polyáni lelkészséghez való csatlakozását. A istentiszteletek számára Gyárfás István a maga hajlékát ajánlotta fel. A lelkész elfoglaltsága, távolsága, a papi bér hiányos folyósítása, valamint a leányegház anyagi alapjainak hiánya miatt a lelkes szervezkedés csakhamar lehanyatlott. 1858-ban azonban újrászerveződött a nagycsáni református egyház, s 1859. húsvét másodnapján Alsódetreheemben született meg újra a döntés: „Csatlakozzunk vissza ősi anyaegházunkhoz, a közelség biztosít minket kifejlődésünkben, és a mi egyesített segítségünk biztosítja az anyaegház megalapulását és fennállhatását a jövőben; azonban hogy az erőket szerzte ne forgácsoljuk – mint eddig –, a három egyház, Felsődetreheem, Alsódetreheem és Mezőkök képezzen egyetlen leánylelkésziát Felsődetreheem gyülekezetéhezlyel.”

⁶ Az adatok forrása: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi és népismei szempontból*. V. kötet. Pest, 1871. 151. p.

⁷ Az adatok lelőhelye: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda, 2001.

⁸ Az egyházi dokumentumok a detrehemtelepi egyházközségi levéltárban találhatóak.

Település	Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb, összesen	Ebből zsidó	Cigány
Alsódetrehem	1850	852	747	62	–	43	–	41
	1900	1316	1091	175	–	50	–	50
	1920	1450	1339	111	–	–	–	–
	1941	1977	1880	97	–	–	–	–
	1966	1521	1497	24	–	–	–	–
	1992	1645	1610	23	–	12	–	12
Felsődetrehem	1850	629	489	61	–	79	–	79
	1900	829	639	100	–	90	–	90
	1920	1182	750	432	–	–	–	–
	1941	1439	1032	396	–	11	–	–
	1966	1353	1239	95	–	19	–	19
	1992	1272	1213	59	–	–	–	–
Detrehem-telep	1910	318	9	309	–	–	–	–
	1966	477	81	396	–	–	–	–
	1992	519	134	385	–	–	–	–

A leányegyház Nagycsánhoz való kapcsolására 1861-ben került sor. A hívek összeírásában Felsődetrehemből 78, Alsódetrehemből 95, Mezőkökből 48 személy szerepel. A megállapodás szerint Sebestyén Áron lelkész minden hónap első vasárnapján, a három sátoros ünnep második napján, valamint újnyerő ünnepén úrvacsorát szolgáltatott. 1877-ben Szentkirályi Gábor Alsódetrehemben belsőséget ajánlott fel templom építésére. Az imaház megépítésének kérdése 1884-ben került újra napirendre. Ugyanekkor halaszthatatlannak minősült a tanítói állás létesítése. Az imaház megépítésére 1884–1886 között kerül sor. 1891–1896 között a körlelkész (és tanító) Baló Bálint, 1896–1898 között Fehér István. Fehér István 1899-ben az egészségtelen mezőségi körülményekre (levegő, víz) hivatkozva más parókiát pályázott meg. Ennek következtében a detreheimi körlelkésznek 1900-ban nincs lelkésze. 1901-től Decsy István pályázta meg az állást, aki 1896–1899 között a kecskeméti egyházmegyében, Szabadkán és Szankán volt lelkész. Kinevezésére 1900. július 21-én került sor. 1900–1904 között az iskolai oktatás mostoha körülményeit Komáromy Elek, utána pedig Gábor Ödön vállalta.

Ilyen körülmények között érkezett meg a vidékre az 53 telepes család. A frissen létesült telepes gyülekezet első képviselőit 1905. január 8-án választották be a presbitériumban, Szabó Sándor és Nyitrai István személyében.

A református templomnak Felsődetrehemben történő megépítése 1907-ben került terítékre. A telepesek nevében Szabó Sándor folyamodott Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez, emlékeztetve őt a templomépítéssel kapcsolatos ígéretre. A telepesek egyhangúlag a templom Felsődetrehembe építése mellett döntöttek. A miniszter 21627/1907. számú rendeletében szövegezte fel a telepítési felügyelőséget az építkezés előkészítésére. Esperesi felterjesztés szerint „a hívek nagy örömmel és hálával fogadják a nagyméltóságú Miniszter Úr kegyes elhatározását.”⁹

⁹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára. Felsődetreheimi Egyházközség. I. 127.905.

1908-ban elkészült a templom terve, amit a nagyenyedi református egyházmegye műszaki előadója elfogadásra javasolt. A telepítési felügyelőség 1911 márciusában 19 500 koronát utalt ki az építkezés befejezésére. Szász József vállalkozó járandóságainak kifizetésére.¹⁰ Az egyházközség 1913. október 5-i. az alsódetrehemi parókián megtartott presbiteri ülés jegyzőkönyve további fejleményekről, a felsódetrehemi parókia elkészültéről is beszámol: „Miután a földművelésügyi miniszter úr a telepesek, valamint a régi egyház tagjai részére egy új templom felépítését Felsődetrehemben mint a telepesek központjában engedélyezte, s ez idő szerint készen is van, valamint a régi papilak helyett ugyancsak Felsődetrehemben egy papilak céljaira szolgáló régi báró Kemény Ignác féle kastélyt kijavíttatott.”¹¹

A körlelkészség népszerűtlenségének egyik magyarázata a hatáskörébe tartozó leányegyházak (Felsődetrehem, Mezőkók, Mezőőrke, később Detrehemtelep) szétosztása. A körlelkészi jelentések fáradságos, áldozatos lelkészi munkát örkítettek meg. E heroikus munkát látva br. Kemény Domokos 1910-ben 10 hold földet adományoz az alsódetrehemi egyháznak, amelynek jövedelme a lelkészti illeti meg. Az ezzel egy időben az egyháznak átengedett 2 hold belsőségre templom, papilak és iskola épült.

Időközben papilak készül Felsődetrehemben is, báró Kemény Ignác kastélyában, aho-va a lelkészcsalád 1913-ban át is költözött. Története a mostoha körülmények között nagyon viszontagságosan alakult.

A papilak 1920 novemberében a többségi román lakosság szélsőséges indulatainak áldozatául esett. A lelkész távollétében ismeretlen tettesek a parókia ablakait bezúrták, a gabonás ajtaját feltörték, s a magtárat kifosztották. A lelkész tudni vélte, hogy a település ortodox hívei mind a református templomot, mind a parókiát a maguk számára szerették volna birtokba venni.

1927-ben az egyházközségnek újabb megerőltető áldozatot kellett hoznia. Szükségessé vált mind a lelkészi lakás, mind az alig 16 éves templom feljavítása. A templom tetőzetének és vakolatának javítása 1930-ban kezdődött el, az Aranyosegerbegről ájtott Tökés András lelkész idejében, s az építőanyagok és munkadíjak hiányában két évet vett igénybe. Az 1930. március 30-i presbitériumi ülés jegyzőkönyve szerint „a presbiterium egyhangúlag elhatározza, hogy mindazok az egyháztagok, akik azért nem hoznak vagy hozhatnak porondot, mert szekerök és marhájok nincs, 100 leit, akiknek pedig marhájuk és szekerök van és mégsem hozzák el április 24-ig a 7 véka porondot, 250 leit fizessenek a templomjavítás céljára az egyház pénztárába.”¹² A munkálatok befejezése érdekében az önkéntes hozzájárulás mellett a hívekre rendkívüli egyházadót kellett kivetni. „A presbiterium beható tanácskozás után egyhangúlag elhatározza, hogy az egyháztagok páronként 200 lej, félpárok pedig 100 lej rendkívüli egyházi adót fizessenek ebben az 1930. évben a templomjavítás céljára.”¹³ A templomban legutóbb 1985-ben belső javítások történtek, 1989-ben pedig a torony fedélzetének felújítására került sor.

1937–1938 fordulóján az ortodox lakosság újabb kísérletet tett az egyházi javak kisajtítására. Valamivel később, a felsódetrehemi községháza a 309/1941-es átiratban értesítette Jakab György lelkészt, hogy a paplak egy szobáját oktatás céljára rekvirálják. A lelkész a lelkészi hivatal 58/1941-es folyamodványával kéri az intézőbizottság közbelépését. A lelkészi lakás egyik szobájában az egyházi földet művelő református család la-

¹⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára. Felsődetrehemi Egyházközség. I. 127/905.

¹¹ A jegyzőkönyv a detrehemtelepi parókia levéltárában található.

¹² A detrehemtelepi református parókia irattára.

¹³ 1930. június 22. A detrehemtelepi református parókia.

kik, a másik szoba pedig nem alkalmas iskolai célokra. És egyébként is – érvel a lelkipásztor – a községi iskola tetőzetének renoválásával az épület használhatóvá tehető. A Nagyenyeden székelő református egyházi intézőbizottság a 2126/1941 számú levélben türelemre inti a lelkészt: „A papi lakások a törvényes rendelkezések alapján még katonai rekvirálások alól is mentesek – az ügyben felterjesztéssel fogunk élni illetékes helyen a papi lakás ezen szobájának rekvirálás alól való feloldása tárgyában. Addig, míg az eljárás folyik, nem lehetséges más, mint az, hogy úgy az egyházközség, mint Tiszteleted, kálvinista evangéliumi türelemmel tűrjék a rekvirálás tényét.” A községháza 1941. szeptember 13-án értesíti a lelkészt, hogy eláll a rekvirálástól.

1947-ben szükségessé válik a templom és a papi lakás csatornájának kicserélése. 1948 őszén Balogh Jenő elsomorító jelentést ad a parókia állapotáról: „Északi oldalfala veszedelmessé vált, (...) a fundamentum a fal vastagságával majdnem fele arányában, körülbelül 2 méter magasságban kidőlt, a fal majdnem 10 centimétert roskadt, az északi oldal-falon található ablaktokok is elferdültek, s az egész kidőléssel fenyeget. Emiatt komoly veszedelem fenyegeti a fedelet is.” A presbitérium konstatálja a kárt és a veszélyt. Ettől kezdve felgyorsulnak az események az épület körül, de nem változtatják meg a sorsát. A Magyar Népi Szövetség kiküldötte az épület egyik szobáját tanteremnek, másik szobáját irodahelyiségnek „foglalta le”. Nem sokkal később a helyi munkáspárt titkára a községi bíróval és két esküdtel a kettő közül az egyik szobát kultúrotthonná nevezte ki. Miközben a lelkész gabonája az ebédlöben van felhalmozva a gabonás állapota miatt. Idézzük a református egyházközség 1848. szeptember 8-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvét: „Közgyűlés elnök előterjesztését tudomásul veszi, a maga részéről is látja azt a váratlan bekövetkezett nagy romlást, ami miatt a két szoba, a lelkész konyhája és az eredetileg iskolahelyiségnek kiszemelt szobája lakhatatlan, sőt veszélyes. Sajnálatlall állapotja meg, hogy így a magyar gyermekek elhelyezése a papilakáson lehetetlen.”¹⁴

Az 1949-es egyházi leltár szerint a református egyház tulajdonát képezte 8 egyházi jellegű és 4 gazdasági épület. A kollektivizálás idején a felsődetreheimi egyházi földeket kizsajátították, a lelkészi lakás azonban továbbra is egyházi tulajdon maradt. Az akkor beszolgáló teológiai hallgató, Geréb Dániel megdöbbenve értesült arról, hogy 1951. május 7-én az istállót és a parókiát minden előzetes értesítés nélkül lebontják, az építőanyagot eltüntetik. A lelkész jelentést küld az esperesi hivatalnak. Az igazgatótanács a hivatalos fórumokhoz fordul az ügy tisztázása végett. Az építőanyagot az Alsódetreheemben építendő református templom számára igénylik vissza. A templom a még meglévő református paplak udvarán épülne fel. A folyamodásnak azonban nincs eredménye.

Az egyházközség református lélekszáma az évek során a következőképpen alakult:¹⁵

Év	Alsódetreheim	Felsődetreheim	Mezőkók	Bezöbő	Mezőőrke	Detreheimtelep	Összesen
1858	10	32	28	–	–	–	70
1859	12	37	28	–	–	–	77
1860	50	50	38	–	–	–	88

A táblázat folytatódik!

¹⁴ A detreheimtelepi református parókia irattára.

¹⁵ Forrás: Az Erdélyi Református Anyaszentegyház Névkönyve. Kolozsvár. 1858–1912.

Év	Alsó- detréhem	Felső- detréhem	Mezőkók	Bezöbő	Mezőörke	Detréhem- telep	Összesen
1861	52	52	38	–	–	–	90
1862	52	52	38	–	–	–	90
1863	23	24	30	–	–	–	77
1864	23	24	30	–	–	–	77
1865	23	25	30	–	–	–	78
1866	25	25	30	–	–	–	80
1867	16	26	30	–	–	–	72
1868	16	26	30	–	–	–	72
1869	16	26	30	–	–	–	72
1870	16	26	30	–	–	–	72
1871	16	25	30	–	–	–	71
1872	40	16	25	–	–	–	81
1873	40	16	25	–	–	–	81
1874	41	15	24	–	–	–	80
1875	40	16	22	–	–	–	78
1876	hiányzik						
1877	39	13	21	–	–	–	73
1878	38	12	22	–	–	–	72
1879	38	12	22	–	–	–	72
1880	38	12	22	–	–	–	72
1881	100	100	100	100	–	–	100
1882	96	96	96	96	–	–	96
1883	137	137	137	137	–	–	137
1884	207	207	207	207	–	–	207
1885	203	203	203	203	–	–	203
1886	201	201	201	201	–	–	201
1887	215	215	215	215	–	–	215
1888	105	103	22	15	–	–	245
1889	105	103	22	15	–	–	245
1890	250	250	250	250	–	–	250
1891	250	250	250	250	–	–	250
1892	250	250	250	250	–	–	250

Év	Alsó- detrehem	Felső- detrehem	Mezőkók	Bezöbő	Mezőőrke	Detrehem- telep	Összesen
1893	246	246	246	246	–	–	246
1894	246	246	246	246	–	–	246
1895	69	88	21	7	15	–	200
1896	69	90	21	7	26	–	213
1897	70	90	19	14	52	–	245
1898	69	91	17	11	47	–	235
1900	68	93	13	6	44	–	224
1901	68	93	13	6	44	–	224
1902	68	92	13	6	44	–	223
1903	157	79	34	6	57	–	333
1904	161	81	34	6	57	–	339
1905	148	69	35	6	57	–	315
1906	151	60	34	6	54	100	405
1909	154	63	34	12	59	272	594
1911	132	76	44	23	60	hiányzik	
1912	132	76	44	23	60	hiányzik	

Ezekből az időkből szórványosan betekintésünk van a magyar nyelvű oktatás állapotába is. Baló Bálint lelkésztanító 1892-ben 38 tanköteles fiatal jelentett. 1892-ben az 52 tanköteles gyerekből 45, 1893-ban az 50 tankötelesből 31 látogatta az iskolát. Az iskola 1894-ben Alsódetrehebben nyílt meg. Ebben az évben a 31 tanköteles fiatalból 18-an voltak beiskolázva. A tanköteles és beiskolázott fiatalok száma a továbbiakban ily módon alakult (tk. = tanköteles, bi. = beiskolázott):

Év	Alsódetrehem		Felsődetrehem		Mezőkók		Mezőbő		Mezőőrke	
	tk.	bi.	tk.	bi.	tk.	bi.	tk.	bi.	tk.	bi.
1895	12	3	11	9	1	–			5	–
1897	35	33	17	15	2	1			11	–
1898	26	17	16	11	hiányzik					
1903	19	17	22	16	hiányzik					
1904	17	17	17	17	6	–	4	–	6	–
1906	15	15	9	9	5	–	4	–	6	–

Az alsó- és felsődetreheми gyerekek iskoláztatása továbbra is gond maradt. Egy 1920. augusztus 15-ről származó, az igazgatótanácshoz intézett kérés 39 tanköteles, analfabéta

gyerek számára kért tanítót. A folyamat idején a lelkész a paplak egy szobáját engedte át az oktatás számára, s a tanítást is maga végezte. Az 1925. december 1-jei felsődetrehemi presbiteri gyűlés továbbra is szükségesnek tartotta a felekezeti iskola felállítását.

A telep születése

A telepítési felügyelőség 1900-ban báró Kemény Domokostól, báró Kemény Páltól, Bornemissza Gyulától és Bornemissza Gyuláné Kimpel Vilmától összesen 2665 hold 743 négyszögöl területet vásárolt. A terület kisebb része Alsődetrehemen, nagyobb része pedig Felsődetrehemen terült el.

Erre az – akkori nevén *sóvári dűlőnek* nevezett – területre, annak közepére épült fel 1903-ra az 53 ház. Egy gazdaság a következő hozzávalókból állt:

belsőség	0,5 hold
szántó	14 hold
szőlő	0,5 hold
rét	2 hold
legelő	3 hold 500 négyszögöl
erdő	1 hold 1100 négyszögöl.

A telepes házak hármasszorosak voltak. Középen helyezkedett el a kamra (pitvar). Elöl, az utca felől feküdt a szoba. A hátsó helyiséget családonként szobának vagy kamrának használták. A házakkal egy időben készült el az egy tanteremből álló iskola és a tanítói lakás.

A gazdaságokon kívül a faluhoz tartozott még

az iskolához tartozó	0,5 hold	belsőség
az iskolához tartozó	10 hold	külsőség
a lelkész számára	10 hold	külsőség
faiskola	1 hold	
agyaggödör	3 hold	
dőgtér	0,5 hold	
epreskert, fűztelep	6 hold	
temetőkert	2 hold	735 négyszögöl
jegyzői illetményföld	10 hold	
községi föld	27 hold	
utak, utcák	65 hold	858 négyszögöl.

A telepítési felügyelőség egy telephely (ház, belsőség, külsőség) árát 7410 koronában alapította meg. Ezt az összeget minden telepes családnak 50 év alatt kellett törlesztenie. A törlesztést *Teleptörlesztési könyvecskének* nevezett nyomtatott füzetbe vezették be. A megbízott kincstári birtokkezelő Páll Károly volt.

A felépült telepet, a beköltözés, a telekvásárlás lehetőségét a telepítési felügyelőség az akkorra már sűrűn megjelenő hírlapokban tette közzé.¹⁶ A lakosság a következő hullámokban települt be:

¹⁶ Torda hetilapja, az *Aranyosvidék* az 1903. évfolyamának 28-as számában az 1894-es telepítési törvényt mutatja be. Ugyanebben az évben *Telepítési hirdetmény*, majd *Telepítés Kolozskarán* címmel közöl felhívást a marosludasi és a kolozskari beköltözéssel kapcsolatban. A felsődetrehemi betelepítésről az újságban nem esik szó.

1903-ban	1 család,
1904-ben	17 család,
1905-ben	9 család,
1906-ban	26 család.
Összesen	53 család

A lakosságot kibocsátó települések a következők voltak:

Település	A kibocsátott családok száma
Aranyosegerbegy	30 család
Aranyosgyéres	6 család
Felsődetrehem	4 család
Alsódetrehem	2 család
Nyárádszentmárton	1 család
Marcelháza (Komárom megye, jelenleg Szlovákia)	5 család
Szentpéter (Komárom megye, jelenleg Szlovákia)	1 család
Vadászerdő (Temes megye)	3 család
Jászberény	1 család

A betelepülők olykor rokonságon belüli megegyezés alapján indultak el. Közöttük volt egy apa és családos fia, valamint öt esetben felnőtt testvérek. Foglalkozás tekintetében a telepések zöme földműves volt. Egy család vegyeskereskedésből biztosította megélhetését. Két személy a kovács, egy a kőműves-, egy a csizmadia-mesterséget is gyakorolta.

Az 53 családból 42 rendelkezett a megkövetelt vagyonnal. 11 családjért az otthon maradt szülők kezkeskedtek.

Az állam kedvezményes áron 35 erdélyi fajta magyar tehenet adott el a telepéseknek, 30 000 szőlőoltványt ingyen osztott szét, 27 000 szőlőkarót pedig féláron árusított. 1905-ben a telepések holdanként 10,8 mázsa búzát, 10 mázsa rozstot, 8,1 mázsa árpát, 8,9 mázsa zabot, 14,8 mázsa kukoricát takarítottak be. Az 1906-os évben 309 hold kukoricát, 166 hold búzát, 82 hold árpát, 79 hold zabot, 21 hold rozstot, 29 hold bükkönnyt, 16 hold lucernát, 12 hold lóherét, 10 hold takarmányrúpát és kevés kendert termesztettek. Minden gazdasághoz negyed hold szőlőültetvény is tartozott. A szőlősbe összesen 60 000 korán érő szőlőtöke volt ültetve. Szintén az állam gondoskodott a háziipari tanfolyam megszervezéséről, amely keretében a telepések a kosárfonást gyakorolhatták be.

A telepések terményeiket a tordai piacon és az aranyosegerbegyi és marosludasi vásárral kezdték értékesíteni. Az első években többen folyamodtak kölcsönökhöz aranyosegerbegyi, aranyosgyéresi és tordai pénzintézetekhez, bankokhoz.

A történelem azonban sanyarú sorsot készített elő a telepések számára. Erdélynek Romániával való egyesülése (1918), a trianoni békeszerződés (1920) után, az első világháború befejezését követően, az új földreform (1921) nyomán az új román hatalom nem ismerete el a telepes családoknak a magyar állammal kötött szerződésben lefektetett jogait. 1923-ban megfosztotta őket szántóföldjeik nagy részétől, a 14 holdból mindössze 4 holdat hagyva meg. A kolozsvári református egyházi levéltárban található felsődetreheimi presbiteri gyűlési jegyzőkönyvben 1925. december 1-jén fogalmazódott meg a híveknek az a kérése, hogy az egyházadó kifizetése alól a detrehemtelepi hívek felmentést kapjanak. Az indok-

lás a következő: „Az egyetemes egyházi adóra vonatkozólag megkéri a lelkeszt, hogy a Méltóságos Igazgatótanácshoz, annak elengedése érdekében s jegyzőkönyvben felsorolt indokok mellett egy kérelmet küldjön fel. Nevezetesen köztudomású dolog, hogy az egyházköztség híveinek kétharmad része telepes, kik évek óta hihetetlen pénz-áldozatokat hoztak földjeik megmentésére. Csak a közelmúltban a nyár folyamán több mint hatvanezer lei készpénzt kellett fizessenek ügyvédjöknek, ki a népliga előtt képviselte őket. Az azelőtti években sem maradt sokkal hátrább az összeg. Jelenleg meghagyott földecske, melyből csupán a négy hold szántó képezhet élet-alapot, alig hoz annyit, hogy a legszükségesebb mindennapira elég legyen, de a múltak áldozatát már helyre/hozni/ nem, legkevésbé kipótolni is alig képes.”¹⁷ Egy, ebből az időből származó, a püspökségnek címzett beadvány szerint a telepeseket azzal kecsegtették, hogy amennyiben ortodox hitre iratkoznak, földjeik érintetlenül maradnak. S habár a beadvány szerint többen töprengtek az ortodox hitre térésen, a falu emlékezete szerint erre nem került sor.

Az új település szabályos utcái elűntek a természet megalkotta völgyekhez, kanyarulatokhoz, emelkedőkhöz igazodó mezőségi településektől. A Mezőség bélyegét azonban nem tudja – s remélhetőleg nem is akarja – letörlni magáról. A falu bármely pontjáról széttekintve az ember a *Holttenger* közepén érzi magát: az erdőtlen dombhátak bárkinék egy megmerevedett őstenger hullámain idézik, akárcsak hajdan Makkai Sándor püspöknek, s a Mezőség szülöttének, Sütő Andrásnak. Detrechemtelep utcáit mérnöki ceruza húzta egyenesre. A falut körbekerítő utcái a telepítést irányító földművelésügyi miniszterről *Darányi Ignác körútnak* nevezték el. Az utcanév azonban nem bizonyult tartósnak. Hosszú időn keresztül ingadozott a falu megnevezése is. Általában *Felsődetreheimi hozzátelepítés*, *Felsődetreheimi kincstári telep*, *Felsődetreheimi telep*, *Felsődetreheimtelep* néven emlegetik. A helyi emlékezet máig számon tartja, hogy a két világháború között a telepések *Gyöngyfalvának* szerették volna elnevezni településüket. E név azonban nem állandósult. A *Detreheimtelep* falunevet 1934-ben Tökés András lelkipásztor használja először, amikor a helybéli nőszövetség műsoros estélyének megtartásához engedélyért folyamodik. Okiratokon, a sajtóban a falu neve az 1970-es évekig *Detreheim-telep*, *Detreheim-telep*, *Detreheimi-telep* formában is feltűnik. Ettől kezdve viszont mind a faluban, mind a környékén a *Detreheimtelep* forma bizonyult egyedül helyesnek. Hasonlóképpen ingadozott 1919 után a román megnevezés is. Kezdetben *Tritenii de Sus Colonie*, *Colonia* hangalakok voltak használatban. Szintén az 1970-es években állandósult a *Triteni Colonie* név.¹⁸

A detreheimtelepi református hívekkel való foglalkozás fejében a földművelésügyi miniszter a telepítési felügyelőség tulajdonát képező, s továbbra is a tulajdonában maradó 25 hold terület haszonélvezeti jogát engedte át Decsy István körlelkésznek. A telepes családok az első években nem fizettek sem egyházadót, sem hozzájárulást az országos alaphoz. Az igazgatótanács az 1906-os évtől tette kötelezővé számukra is az egyházközösség többi tagjára érvényes járulékok fizetését.

A lelkesz a telepésekkel egyetértésben havi egy (az iskola épületében tartott) istentiszteletet vállalt. A többi vasárnapokon a telepes lakosoknak kellett bejárniuk Felsődetreheimre. A igazgatótanács sűrűbb, heti egy lelki gondozást igényelt volna.

¹⁷ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára. Felsődetreheimi Egyházköztség. I. 256/96/23.

¹⁸ Megjegyezzük, hogy a Szabó M. Attila–Szabó M. Erzsébet *Dicționar de localități din Transilvania. Erdélyi helységnévszótár* (Bukarest, Kriterion, 1990) című kötet továbbra is *Kincstáritelep* néven szerepelteti a települést. Az 1990-es években több kiadásban megjelentetett Erdély-térkép a falut csupán *Colonia* néven tünteti fel.

Az egyházközségi jegyzőkönyvekben 1914-ben tűnik fel a telepes lakosság szektásodása miatti panasz. A gondot a telepi gyülekezet presbiterei 1914. július 12-én tették szóvá az esperes, az egyházmegyei gondnok és számvevő jelenlétében. A telepen felépítendő imaház feltételezésük szerint a híveket visszatérlné az anyaegyház keretébe. A presbiteri tanácskozás az alsódetreheimi templom építőanyagából való építkezés mellett döntött. Anyagi gondok miatt azonban az imaház ügye lekerült napirendről. Már csak több mint egy évtized múltán, 1928-ban bukkan fel újra, amikor a detrehemtelepi nőszövetség sürgeti az építkezések elkezdését. Megvalósulására azonban közel fél évszázadig kellett várni.

1951. június 24-én a beszolgáló lelkész jegyzi fel az egyházközség jegyzőkönyvébe: „Elnök jelenti, hogy Geréb Dániel lelkigondozó neki átadta a detrehemtelepi új református templom tervrajzát, melyet Kós Károly építész mérnök készített, az építendő templom rajzát ismerteti presbiteriummal. Előbb azonban bejelenti, hogy most a presbiterium mondja ki határozatilag az új templom építésének szükségességét és kéri a kultuszminisztériumot, hogy engedélyezze a Detrehemtelepen egy új református templom építését a Kós Károly által készített tervrajz alapján.”¹⁹ Az 1954-ben Detrehemtelepre érkező Kövendi József lelkész – miközben egy csürben tartja az istentiszteleteket – a falut újra a templomépítésre buzdította. Az elkészült rajzokkal felkereste a tervező Kós Károlyt, aki új, a helyhez adaptált terveket készített.

Az események azonban elterelték a figyelmet az építkezésről. Amikor a jegyzőkönyvben újra szemünk elé tűnik az építési szándék, újra a papi lakásról van szó. Kövendi József mondja és írja a következőket 1957. július 21-én: „Elnök a gyűlés egyetlen pontjának előterjesztése során a következőket mondja. Sokszor gondolkoztam már azon, hogy mikor lenne alkalmas a lelkipásztori lakás felépítéséről beszélni. Meg is állapodtam egy délutánban, azonban az időpont elérése előtt szóvá tette előttünk Horváth Jenő teológiai tanár úr, aki sokat fáradozott és áldozott ezért a gyülekezetért, s aki ma is szívén viseli a gyülekezet gondját, baját. Sokan a gyülekezet tagjai közül megértéssel fogadták Tanár úrnak azt az indítványát, tanácsát, hogy amíg a gyülekezet várja a templomépítési engedélyt, addig építse fel a lelkipásztori lakást.” A faluba érkező következő lelkész, Domahidi Ernő, Béres Gábor és Kövecsi Imre tovább dédelgette a parókiaépítés és -befejezés tervét. Erre 1969-ben, Juhász András lelkész szolgálata idején került sor. Juhász Tamás lelkész idején a gyülekezet kerítést épít a parókia köré, tornyot emel az imateremre, s ide költözteti át a megkorhadt harangláb harangját, s ugyanekkor kerül lebontásra a harangláb. Amely – az 1958-as évi leltár szerint – 1929-ben épült fel fából, s 2×2 m-es alapja volt.

A Felsődetrehem és Detrehemtelep közötti, 100 m magas dombháton nyitott református temető 1600 m² területet foglalt el. Ennek bezárására 1942-ben került sor. A fejfák lassan elkorhadtak, a sírhantokat gyeptakarta be. A temető legeltetőhellyé vált, ahol a sírhantok ma már felismerhetetlenek. Detrehemtelepen 1940-ben nyílt temető az Albert Lajos és neje által a célből adományozott területen. Az adománylevél szerint e területre temetői lakásnak is épülnie kellett volna, amire azonban nem került sor. A temetkezésre kijelölt terület 1965-re szűkösnak bizonyult. A Detreheimi Református Egyházi Lelkészi Hivatal az 1965/317-es számú kéressel fordult az alsódetreheimi néptanács végrehajtó bizottságához a temető bővítése végett. A termelőszövetkezetbe bevont területekből 1967-ben sikerült megszerezni az igényelt parcellát.

¹⁹ A detrehemtelepi református parókia levéltára.

Detrehemtelep a szomszédos két Detrehemmel máig egyazon egyházközséget és közigazgatási egységet alkot. Ennek ellenére a gyülekezet sorsa, lélekszáma, életfeltételei eltérően alakultak. A magyar nyelvű iskolai oktatás lassú elsorvadása, a vegyes házasságok száma okozta azt, hogy Alsó- és Felsődetreheim magyar anyanyelvű, református vallású lakossága megcsappant. Már a két világháború közötti korszakban enyhe nézeteltérések támadtak a települések magyar lakossága között. A vidékre költöző telepesek adókötelezettség alóli felmentését a helybéliek enyhe gyanakvással figyelték. 1927-ben felháborodva teszik szóvá, hogy a telepesek nem szállítják a templomjavításhoz szükséges homokfejadagot. Az eltérő gyülekezeti gondokat látva 1955-től a presbitériumon belül külön-külön presbitérium vezeti a telepi és az alsó- és felsődetreheimi gyülekezetet.

Detrehemtelepen a Csongvai Ferenc kántortanítóval beinduló iskolába 1906-ban mind a 22 tanköteles rendszeresen járt. 1909-ben az iskolának már 52 tanulója volt. 1914-től a tanítói feladatokat Balogh Dénes látta el. Az iskolai oktatás lendületét az 1919-es impériumváltkozás törte meg. Decsy István lelkész 1920 augusztusában panaszolja, hogy a román hatóságok által elmozdított tanító helyébe egy hűségesküt tett református tanítónő lépett. Munkáját azonban a leggyengébb eredmények követték. Az 1930-as évek végén az oktatás terén olyan áldatlan állapotok uralkodtak, hogy a szülők attól tartottak, iskolát végzett gyermekeik írástudatlanok maradnak. A hívek az igazgatótanács segítségét kérték az ortodox hiten lévő tanító eltávolítására.

1944 őszén a falut súlyos megpróbáltatás érte. A II. világháború tordai frontját tartó magyar honvédő katonák szálláshelye volt. Ugyanitt lelt menedéket a vidéknek (Aranyosegerbegy) a front elől menekülő lakossága.

Az 1945-ben újrainduló oktatásnak a korábban épült iskolaépület nyújtott hajlékot. Az óvodai oktatás magánházban kapott helyet. Az oktatási intézmény bővítése, mai formába való felfejlesztése 1957-ben kezdődött el. 1952-ben érkezett a faluba Szabóné Lassel Ilona, aki 36 éven keresztül volt a kisgyerekek óvónénije. E hosszú pedagógusi pályához volt hasonló a Vighné Halmágyi Elléné is, aki 1957–1988 között volt az elemi tagozat vezetője. Az 1960-as években az iskolában gimnáziumi tagozat működött, 1970-ig. (Tanárrok: Babos Rozália, Csobot Irma, Ekárt Judit, Fehér János és Márta, Kerekes Vilmos, Patoki Katalin, Simon László és Rozália, Szakolcziné Papp Erzsébet, Zsigmond Levente.) Az oktatás eredményességének egyik bizonyítéka a falu sok szülőjének értelmiségi pályán való elhelyezkedése. Ezekben az években a detreheimtelepi iskola a környék szórányszórványhelyzetben élő magyar ajkú gyerekeinek is tanulási lehetőségeket biztosított.

Detrehemtelepen 1928-ban nőszövetség alakult. A 75 évvel ezelőtt indult lelkes munkájukat az eltelt idő eltakarja szemünk elől. Mindössze arról van tudomásunk, hogy ugyanebben az évben ők kezdeményezték imaháznak a telepen való felépítését. 1934-ben pedig műsoros estélyük megtartásáért kértek engedélyt.

A református egyháznak Albert Lajos és felesége által 1940-ben adományozott lakás hosszú időn keresztül művelődési otthonként működött. Ez volt hajléka a helyi amatőr színjátszó mozgalomnak, a környékbeli falvak vendégszereplésének, a bálóknak, valamint a filmvetítéseknél. Az 1960-as évek első felében épült tekepálya a helybéliek másik szórakozási helye volt. E közművelődési épületek 1990 után szomorú sorsra jutottak.

A magángazdálkodás országos felszámolása Detrehemtelep életét is érzékenyen érintette meg. Felborult az az értékrend és hagyomány, amely a falu életét évtizedeken keresztül szabályozta. A hamisnak bizonyult jelszavak csatlósai törtek élre, gazdapályák siklottak vakvágányra, anyagi, szellemi és morális értékek pazarlódtak el. A faluban 1952-ben alakult meg a Dózsa György kollektív gazdaság, amely 1962-ben az alsódetreheimi gazdasággal egyesülve a Március 8 nevet vette fel. A földművelés népszerűtlenné

válásával Detrehemtelepen is megkezdődött az ipari pályák irányába való tájékozódás, a városra való elvándorlás.

Korábbi, megfontolatlan, pazarló döntésekhez hasonlóan (gyümölcsös, szőlős telepítése, halastó létesítése) 1990-ben szinte nyomtalanul tűnt el a közös gazdálkodás minden tárgyi dokumentuma. Örvedetes a magtár kultúrotthonná való átalakítása, berendezése.

A földgáz bevezetésére 1954-ben, a villanyáraméra 1964-ben került sor. A súlyos vízgondot az 1996-ban lefektetett vízvezeték, az előbb az utcákba, majd az udvarokba bevezetett forrásvíz oldotta meg.

2003-ban a református templomban a holland testvérgyülekezet által adományozott orgona felszentelésére került sor.

A falu szervesen integrálódott a környék társadalmába. Élénk kereskedelemi és művelődési kapcsolatok állandósultak Aranyosgyéressel, Tordával, Kolozsvárral és Marosludassal. Az 1960-as évektől felerősödött ingázás, 1968-tól az aranyosgyéresi magyar tannyelvű gimnáziumi osztályban való továbbtanulás megszüntette a falu zártságát. Ennek az orientációnak is tulajdonítható a párválasztásban tapasztalható exogámia. Az 1950–1970 közötti korszakban a detreheimi református fiatalok a következő településen találtak házastársra: Aranyosegerbegy, Aranyosgerend, Aranyosgyéres, Aranyospolyán, Bágyon, Csíkszereda, Gyulatelke, Kolozsvár, Magyarfenes, Marosbogát, Nagycsán, Nagyvárad, Radnót, Szászfenes, Szentgothárd. Ugyanebben az időszakban tűntek fel az első vegyes házasságok is. 1990 után a külföldi (Olaszország, Spanyolország, Magyarország) munkaerőpiac vonta el a falu fiatal lakóit.

A falu Alsódetrehem községekörpontonhoz tartozik. A 2002-ben a népszámlálás adatai szerint a község 5066 lakosa a következőképpen oszlott meg: nemzetiség szerint 4610 román, 417 magyar, anyanyelv szerint 4656 román, 406 magyar, 3 cigány, 1 ukrán, vallás szerint 4146 ortodox, 11 római katolikus, 398 református, 285 pünkösdista, 22 görög katolikus, 2 baptista, 42 adventista, 1 unitárius, 156 más vallású, 2 felekezet nélküli.

Felhasznált források

Jelen összefoglalás Lovas Sándor említett könyvét vette alapul. A szerző 1906-ban zárta le munkáját, amikor Detrehemtelep betelepítése teljes mértékben lezárult. Könyvének megírásához miniszteri jelentéseket, hivatalos ügyiratokat vett alapul, valamint a kincstári telepkezelők szóbeli tájékoztatását.

Sajnálatos módon a telepítésre vonatkozó állami levéltári anyagokhoz nem jutottunk hozzá. A kolozsvári Állami Levéltár mutatójában nem sikerült a telepítésre vonatkozó anyagot azonosítani. A budapesti Magyar Országos Levéltárban, a Földművelésügyi Minisztérium iratanyagában található mutatókönyvekben szerepelnek a detreheimi kincstári telepre vonatkozó adatok (építkezés, a telepések névsora), azonban a mutatókönyvek által megjelölt iratok elpusztultak.²⁰ Eredményesnek bizonyult az Erdélyi Református Egyházkerület központi Gyűjtőlevéltárában végzett tájékozódás.²¹ Gazdag forrásanyag áll rendelkezésre a Detrehemtelepi Református Egyházközség levéltárában.

Átlapoztam az *Aranyosvidék* című, Tordán 1891–1940 között megjelent hetilap évfolyamait, a településre vonatkozó adatok összegyűjtése végett.

²⁰ Ez alkalommal köszönöm meg dr. Soós László főosztályvezető készséges támogatását.

²¹ Itt köszönöm meg Dáné Veronka levéltáros készséges segítségét.

A faluban élve, később vissza-visszatérve a helybeliekkel folytatott beszélgetésekről az 1970-es évektől kezdődően folyamatosan feljegyzést készítettem.²²

A tanulmány megírásakor figyelembe vettem a nagysármási, a marosludasi, a dévatelepi és a bánási telepítésről készült írásokat.²³

²² Itt jegyzem meg, hogy több néprajzi témájú írást közöltem Detrehemtelepről: *A mezősi Detrehemtelep népi gyógyászata*. In: Faragó József–Kós Károly (red.): *Népismereti Dolgozatok*. 1981. Bukarest. 97–117. *A nagycsalád bomlása Detrehemtelepen. Korunk Évkönyv 1982*. 253–257. *Nemszöbeli kommunikáció a mezősi Detrehemtelepen*. In: Faragó József–Kós Károly (red.): *Népismereti Dolgozatok*. 1983. București. 133–170. *A cseberbenzés. Egy mezősi hiedelem eredete és szemantikája*. Néprajzi Látóhatár. Miskolc. 1992/1–2. 70–80. *Egy hiedelemkör sorsa. A garabonciás egy mezősi falu hiedelemkészletében*. In: Liszka József (red.): *Néprajzi Tanulmányok*. 14. 1993/201. Komarno. *Rytual odnajdywania zlodzieja*. In: Piotrowski, M.: *Poza praca*. Lodz. (Lengyelország) 1998. 107–113. *Tájban élő ember: hiedelem és biográfia*. In: Viga Gyula–Holló Szilvia Andrea–Cs. Schwalm Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Archaeolingua. 2003. 133–150. *Kelt levelem...* Debrecen. 149 p. ISBN 963 472 650 1. ISSN 1217–4769. Több kötetemben Detrehemtelep állandó hivatkozási alapul szolgál: *Jóslások a Mezőségen*. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami. 1997. 152 p. ISBN 973-98072-1-6. *Mezősi hiedelmek*. Marosvásárhely, Mentor. 1999. 384 p. ISBN 973-8002-00-1. *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2002. ISBN 973-9373-X. 334 p.

A Falvak Dolgozó Népeben Imreh Ilona egy versét közöltem: *A népdal újjászületése*. Falvak Dolgozó Népe. XXXV. évf. (1979) 38. sz. 4. *A Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat*. 1999. 216 p. ISBN 973-9269-30-3. kötetben Szekeres László verseiből tettem közzé.

Demény Piroska *Aranyosszék népzeneje*. Néprajzi Múzeum. Budapest, 1998 című köteté Moldvai Józsefné Sebesi Rózsika, Szabó Károlyné Lengyel Etelka és Farkas Bálint népdalközléseit tartalmazza.

²³ Soós László: *Telepítés Nagysármáson (1893–1901)*. In: Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok. II. kötet. Marosvásárhely, Mentor. 2001. 238–255. Szekeres Adél: *A marosludasi telepítés (1902–1905)*. In: Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok. II. kötet. Marosvásárhely, Mentor. 2001. 256–274. Magyar Etelka: *A bánási magyar telepes falvakról*. Néprajzi Látóhatár. II. (1993) 4. sz. 142–146. Zsók Béla: *Az andrásfalvi reformátusok két évszázada*. Kolozsvár, Kriterion. 2005.

Függelék

1894-ik évi V. törvénycikk a telepítésről

(Szentelést nyert 1894. évi március hó 17-én. – Kiadott az «Országos Törvénytár»-ban 1894. évi március hó 20-án.)

I. RÉSZ

A telepítésről általában

1. §.

Az állam, magánbirtokosok és földbirtokot tulajdonjoggal bíró községek, a jelen törvény rendeletei szerint telepeket alapíthatnak, akár új községek alakítása, akár már létező községeknek hozzátelepítés által leendő megnagyobbítása céljából.

2. §.

Minden újonnan telepített községnek akkora területtel kell bírnia, hogy azon legalább 150 gazdálkodó telepes elhelyezhető legyen.

Hozzátelepítés alatt valamely már létező községnek telepítés útján legalább 10 oly telepes családdal való megnagyobbítása értendő, melyek mindegyike legalább 10 hold területtel fog bírni.

3. §.

A telepítő köteles ingyen, illetve vételár fizetésének kötelezettsége nélkül átengedni a középületek (a templomot is beleértve) és a jegyző, a pap, a tanító és a kisedővő lakházaikhoz szükséges beltelkeket, úgyszintén az utak és utcák létesítésére szükségelt területeket is.

A telepítő tartozik továbbá a telepítési terület kiterjedésének legalább 5%-át ingyen, illetve vételár fizetésének kötelezettsége nélkül közcélokra átengedni. E terület megosztandó a községi jegyző, a pap, a tanító, iskola, kisedővő és a község között.

A község a részére átengedett területen jelöli ki a temető, faiskola, vályogvető gödör, piac-, vásár- és dögter létesítésére szükségelt helyeket.

Amennyiben az állam a telepítő, köteles a népoktatás olyan berendezéséről gondoskodni, mely a nemzeti iránynak megfelel.

4. §.

Minden telepesnek legalább 400 □-öl kiterjedésű belső telket kell kapnia.

Nem szükséges, hogy a telepesek birtokrészei egyenlők legyenek.

Az egyes telepesnek adandó terület beltelekkel együtt 10 holdnál kisebb és 80 holdnál nagyobb nem lehet.

Megengedettik azonban, hogy oly telepes családok részére, melyek iparuk vagy foglalkozásuk folytán a község anyagi megerősödésére vagy közegészségügyi viszonyainak javulására (mint orvosok, állatorvosok, iparosok, munkások stb.) közreműködni vannak hivatva, 4-5 holdas telepek is alakíttassanak, de az ily telepek térfogata az összes terület 5%-ánál nagyobb nem lehet. A telepek területének ezen megszorításai csupán a vételár törlesztésének tartama alatt maradnak érvényben.

Eltérhetni a szabálytól, ha az új község magasabb jövedelmet hajtó mezőgazdasági üzem folytatására alkalmas helyen telepítetik, mely esetben az egyesek birtoka kisebb is lehet. Ezen eltérés az általános szabálytól az engedélykérés alkalmával részletesen indokolandó.

5. §.

A külső birtoknak a viszonyokhoz és földminőséghez mért aránylagos része a tervezetben mint közlegelő veendő fel.

Ezen közlegelő a telepesnek meghatározott arányban közös tulajdona, s az egyes telepest abból megillető részesedés a 4. §-ban meghatározott telep területébe beleszámítatik.

6. §.

A vételár megállapítása szabad megegyezés tárgyát képezi.

A vételárban a telepítésre szánt területek, a beltelkek, utcák, utak stb. felmérési és felosztási költségei is bennfoglaltatnak.

A vételár azon részétől, melyet a telepesek a szerződés megkötésekor le nem fizetnek, évi 5%-nál nagyobb kamat nem köthető ki.

7. §.

Ha a telepesek vagyoni helyzetüknél fogva házaikat nem képesek felépíteni, a telepítő köteles a pénzt beszerezendő faanyagokra szükséges, de házankint 400 frtot meg nem haladó, legfeljebb 5%-os kölcsönről gondoskodni.

8. §.

Már létező községhez hozzátelepítésnél a 4., 5., 6. és 7. §-ok rendelkezései egészben megtartandók; a 3. §-nak megfelelő alkalmazására nézve részletes terv készítendő és ez az engedélykéréskor indokolandó.

A hozzátelepítettek községi terheinek megállapítására az 1886: XXII. t.-c. 130. §-ának 7-ik bekezdése mérvadó.

9. §.

Új község telepítését, vagy létező községhez hozzátelepítést létesíteni kívánó község, vagy magánbirtokos tartozik az erre szükséges hatósági engedély elnyerése végett az előző §-ok minden részletére kiterjedő tervezettel felszerelt és megfelelően indokolt kérvényt azon törvényhatóság közigazgatási bizottságához benyújtani, melynek területéhez a létesítendő telep tartozandó.

A közigazgatási bizottság e kérvény nyomán a törvényhatóság első tisztviselőjének elnökelete alatt öt tagból álló küldöttséget rendel ki, melynek a tiszti ügyész és az állami építészeti hivatal főnöke hivatalból tagjai.

Ezen küldöttség minden a telepítésnél szemügyre veendő mozzanat iránt a helyszínen kihallgatja úgy a telepítőt, mint a vállalkozó telepeseket és azon község elöljáróságát, melynek határában a betelepítendő földterület fekszik és eljárásáról a közigazgatási bizottsághoz jelentést tesz.

A közigazgatási bizottság a telepítési engedély megadásának kérdésében a kiküldött küldöttség jelentése alapján elsőfokúlag határoz. határozatát az összes érdekelteknek 15 napi fellebbezési határidő fenntartása mellett kézbesíti, s azt a földmívelésügyi miniszterhez fellebbezés be nem adása esetében is felterjeszti.

A földmívelésügyi miniszter az engedély megadása tekintetében mindkét esetben véglegesen határoz, vagy esetleg egyes körülmények felderítése végett új eljárást rendel el.

A földmívelésügyi miniszter a telepítési engedélyt megtagadhatja, ha a szerződés feltételei a telepesekre oly súlyos kötelezettségeket rónának, hogy ezeknek s a viselendő közterheknek lerovása után a telepesek megélhetése és gazdálkodásuk sikeres folytatása veszélyeztetve lenne.

10. §.

A telepítési engedély alapján s az építkezések tekintetében, a fennálló közigazgatási szabályok megtartásával végrehajtott telepítési munkálatok befejezése után, a telepítő a közigazgatási bizottságnak jelentést tesz, s bemutatja a telepítésre vonatkozó összes munkálatokat, ú. m.: a térrajzot, az új birtokrészletek kimutatását, a telepített birtokosok névjegyzékét, valamint a telepítő és telepesek közti magánjogi viszonyt szabályozó okiratokat.

A közigazgatási bizottság ezek alapján a telepítést a 9. §. értelmében kirendelt újjólág kiküldendő bizottság által a helyszínén megvizsgálhatja, s ha meggyőződik, hogy a telepítés a tervezetnek megfelel, s hogy a telepesek és a telepítő közötti magánjogi viszony a felek akaratának és jelen törvény rendelkezéseinek megfelelően van szabályozva, a betervezett munkálatokat hitelesíti s a belügyi és földmívelésügyi miniszterekhez felterjeszti.

II. RÉSZ

Az állam által eszközölnendő telepítésekre vonatkozó külön határozatok.

11. §.

Az állam által létesítendő telepítések eszközözlésére az állam a földmívelésügyi miniszter rendelkezésére 3.000.000 forintot bocsát.

Ezen három millió forintot a pénzügyminiszter a tényleges szükséghez képest oly mértékben utalja át ezen alap képzésére, amint az 1889. évi XXXI. t.-c. 10. §-a utolsó bekezdésében megjelölt összeg az állampénztárba befoly.

12. §.

Ezen három millió forint alapszerűleg kezelendő és csak telepítési célokra (birtokvásárlás, telepes házépítés és talajjavítás) használható oly módon, hogy mindig annyi birtok

vásárolandó, melynek ára az alap készletéből kitelik; a tőke mindig biztosítva legyen és határozott idő alatt az alapba visszatérüljön.

A tőke állandéka fogyasztható nem lévén, a telepeseknek adandó kedvezmények és a telepítési költségek a tőke után beszedendő legfeljebb 4%-os kamatból fedezendő.

13. §.

A telepítés céljára vásárolt területeken az esetleg szükséges talajjavítási munkálatok a betelepítés előtt, vagy annak folyama alatt végrehajtandók, azok költsége pedig, amennyiben az az alap időközi kamataiból nem fedezhető, a telepesek által fizetendő vételárba beszámítandó.

14. §.

A földmívelésügyi miniszter jogosítva van a telepeseknek eladott területek vételárát a törlesztési szabályok megtartása mellett 4%-os kamattal egészben vagy részben leszámítoltatni, de úgy, hogy a kincstárt, illetőleg az alapot semmi jótállás ne terhelje.

15. §.

A telepeseknek az állami alpból a 7. §-ban foglalt feltételeknek megfelelőleg 400 frtig terjedhető házépítési kölcsön, valamint azon kedvezmény is adható, hogy az első két évben a vételárat ne törlesszék, hanem csak a 4% kamatot fizessék és a harmadik évben kezdjék meg a törlesztést.

16. §.

A telepítvényi birtok tulajdonjoga a telepesre a vételár első részletének lefizetése után telekkönyvileg bekebelezendő.

A tulajdonjog bekebelezésével egyidejűleg a ki nem fizetett vételár, ennek kamatai és a 15. §. értelmében netalán nyújtott házépítési kölcsön teherképpen szintén bekebelezendő.

17. §.

Ha a mindenkori telepesek telepítvényi ingatlanait a tulajdonjognak az első telepes nevére történt bekebelezésétől számítandó 15 éven belül másnak mint törvényes leszármazóinak vagy házasársuknak bármikor elidegeníteni akarnák, ez esetben a kincstárt elővásárlási jog illeti meg, miért is a telep tulajdonjogának a telepes nevére való bekebelezésével egyidejűleg bejegyzendő lesz a magyar kir. kincstár javára az elővásárlási jog is, mely abban áll, hogy ha a telepes telepítvényi ingatlanait a kiszabott 15 éven belül elidegeníteni akarná, köteles ezen ingatlanok megvételével a magyar kir. kincstárt megkínálni, a kincstárnak pedig jogában áll azon ingatlanokat minden tartozékaival együtt a telepes által vételár fejében már befizetett tőkeösszegek, továbbá az igazolt házépítési költség, vagy ha házépítési kölcsönt adott, ennek tényleg törlesztett részeinek lefizetése mellett megvásárolni és arra vonatkozó tulajdonjogát tehermentesen bekebeleztetni. Joga van azonban ezen így lefizetendő összegből azon hátralékos kamatokat levonni, melyeket a telepes azon évekre, melyekben a telepet bírta, be nem fizetett. – A telepítő kincstár az elővásárlási jog igénybevétele iránt a megkínálástól számított 60 nap alatt nyilatkozni tartozik; – ellenkező esetben elővásárlási joga elenyészett.

A törvényes leszármazóknak vagy a házastársnak történt elidegenítés a telepítő kincstárnak mindenkor bejelentendő.

Az elővásárlási jog megilleti a magyar kir. kincstárt abban az esetben is, ha a szóban levő ingatlanokra bírói árverés rendeltetik el, miért is az államkincstár az ilyen ingatlanokra vonatkozó bírói árverések elrendeléséről különösen is értesítendő. Ha az államkincstár a megtörtént értesítés után legkésőbb az árverés megkezdéséig nyilatkozik az iránt, hogy elővásárlási jogával élni akar, úgy az árverés – amennyiben ennek megtartásától a telepes hitelezője el nem állana – hivatalból megszüntetendő; az államkincstár nyilatkozatának pedig azon fogantatja van, hogy ő az elővásárlás jogával élni is köteles, mely esetben ennek érvényesítése folytán a fentebbieknek megfelelőleg fizetendő összeg a végrehajtó bíróságnál leteendő és ennek megtörténte után a tulajdonjog az államkincstár részére tehermentesen bekebelezendő. Bírói kézhez teendő le a telepesnek járó összeg akkor is, ha az államkincstár ezen jogát nem bírói árverés elrendeléséből kifolyólag érvényesíti ugyan, de a telepítvényi birtok másnak javára valamely telekkönyvi bejegyzéssel van terhelve. A bírói kézhez letett összegre nézve minden esetben az 1881 : LX. t.-c. 188. és következő §-aiban szabályozott eljárás érvényes.

18. §.

Azon telepes, ki a 15. §-ban említett első két évnek vételári kamataival vagy a további években vételár és kamatok fejében fizetendő járulékoknak legalább két évi részletével hátralékban van, telepéből bírói úton kimozdítható.

A telepesek kimozdítására vonatkozó perek sommás úton és soron kívül tárgyalandók és döntendők el; egyszersmind kimozdítás esetére az ítéletben kimondandó az is, hogy a telepített ingatlanok tulajdonjoga az ítélet jogerőre emelkedése után a 17. §. első bekezdése szerint járó összeg lefizetése mellett a telepítő magyar királyi kincstár javára tehermentesen bekebelezendő. Az első bíróság kimozdító ítélete ellen használt felebbezésnek az ítélet végrehajtására halasztó hatálya nincsen.

Ha a telepes az ítéletben megszabott teljesítési határidő eltelte előtt összes hátralékos tartozását kielégítené, úgy minden további eljárás megszüntetendő.

19. §.

A függő termés, mely az elővásárlási jog érvényesítésének idején a telepítvényi birtokon létezik, minden esetben a telepest illeti. Azon hátralékos kamatok erejéig azonban, melyek a telepes részére visszajáró összeg által nem fedeztetnek, a telepítő kincstárt törvényes zálogjog illeti. A függő termés betakarításának vagy megváltásának, úgyszintén a 17. és 18. §§. eseteiben a magyar királyi kincstár által a telepes részére visszafizetendő összeg megállapításának és lefizetésének vagy bírói kézhez letételének módzatait, amennyiben az alapszerződés erre vonatkozó megállapodásokat nem tartalmazna, a törvény végrehajtásával megbízott miniszterek a végrehajtási rendeletben szabályozzák.

20. §.

A kincstár és telepes között kötendő telepítési alapszerződések, valamint az ezekből folyó első ízbeni nyilvántartási átruházások bélyeg- és illetékmentesek.

21. §.

Az állam által eszközölt telepítés befejezéséről a 23. §-ban körülírt intézkedések megtétele végett a földmívelésügyi miniszter értesíti a belügyminisztert.

22. §.

Az állami telepítési alap felhasználásáról, valamint a telepítési ügy mibenlétéről minden évben az országgyűlésnek részletes jelentés teendő.

III. RÉSZ

Zárhatározatok

23. §.

A belügyminiszter a telepítési munkálatoknak ezen törvény 10. §-a szerint történt hitelesítése, illetve felterjesztése, valamint a földmívelésügyi minisztertől a 21. §. szerint nyrendő értesülés után a létesített telepnek az 1886. évi XXII. t.-c. 152. §-a alapján önálló községgé alakítása vagy más községhez csatolása s az ugyanazon törvénycikk 32., 33. és 39–51. §-aiban előírt, valamint az ezeken kívül még szükséges intézkedések iránt rendeletileg intézkedik; úgyszintén intézkedik, hogy a hitelesített telepítési munkálat a telekkönyv átalakítása stb. végett az illetékes telekkönyvi hatóságnak megküldessék, amely utóbbi az igazságügyminiszter által ide vonatkozólag kibocsátandó rendelet értelmében jár el.

A telepítés által alakított új község akkor is egy közigazgatási közeget képez, ha azok a területek, amelyekből a telepített község alakul, különböző községek határában fekszenek.

24. §.

A területnek a telepések részére történt átadásából addig, míg a községgé alakulás megtörténik, a község alakítása körüli teendőket, valamint a községi előljáróságot megillető jogokat és köteleességeket, a törvényhatóság által a telepítő ajánlatára megalkotott előljáróság gyakorolja.

Ezen előljáróság mellé a telepések maguk közül 12 tagú véleményező testületet választanak.

25. §.

A már eddig eszközölt telepítésre ezen törvénynek csak a 24-ik §-a alkalmazandó éspe dig csak azon telepekre, melyeknél a községgé alakulás még meg nem történt.

26. §.

Ezen törvény mezőgazdasággal foglalkozó telepésekről intézkedvén, iparos munkások telepítésére nem alkalmazható; úgyszintén nem alkalmazható azon esetekre sem, midőn valamely község belterületének árvíz által egészben vagy részben lett megsemmisítése,

avagy tűzvész pusztításai folytán bekövetkező újjáépítése és rendezése céljából a lakóhelyek áthelyezése, illetőleg egyes lakosok áttelepítése közérdekből válik szükségessé.

27. §.

Ezen törvény végrehajtásával és a szükséges rendeletek kiadásával a földművelésügyi, belügyi, pénzügyi és igazságügyi miniszterek bízhatnak meg.

(Közli: Lovas Sándor: *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Darányi Ignác M. Kir. Földművelésügyi miniszter megbízásából írta ~. Budapest, 1908. 339–348.)

(Miniszteri rendelet a betelepítés megkezdését illetően)

Magyar királyi Földművelésügyi Miniszter
5890. szám VI. 2.

A karai, felsődetrehemi, marosludasi és fehéregyházi állami telepítések okiratainak egy-egy példányát van szerencsém ide zárva azzal a megjegyzéssel tisztelettel megküldeni, hogy a karai, felsődetrehemi és fehéregyházi telepekre csak ev. ref. vallású kiscgazdákat, a marosludasi telepre pedig jelenlegi lakosságnak vallás szerinti számarányához képest 106 ev. ref. és 35 róm. kath. vallású kiscgazdát szándékozom telepesekekül befogadni. A róm. kath. vallású telepesekek telephelyei a gróf Andrássy Gyulától a marosludasi határban vásárolt birtoknak külső nagyanyai részében fognak kijelölteni.

A telepesekek vallás szerinti számának figyelembe vétele mellett megosztottam a marosludasi és marosbogáti birtokon egyházi célokra kijelölt területeket is akként, hogy az ev.ref. templomnak 15 k.hold, a lelkészeknek 45 k.hold, a kántornak 8 k.hold külsőség, a róm.kath. templomnak pedig 344 □öl belsőség és 5 k.hold külsőség, a lelkészeknek 15 k.hold és a kántornak 2 k.hold külsőség jusson. A telepítési okiratokban egyházi célokra rendelt földilleményeket állandó megjelölésük után a telepítés folyamata alatt fogom az illető egyházközsegeknek és lelkészeknek átadni és gondoskodni fogok arról is, hogy ezen ingatlanok tiszta jövedelme a folyó évi október hó 1-től kezdve az átadásig minden gazdasági év végén az érdekelt egyházközsegeknek és lelkészeknek kiadassék.

(...)

Darányi (Ignác)

Budapesten, 1903. évi június hó 11-én

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, I. 6/1903 (Miniszteri leiratok) 31 sz. irat.

**(Az erdélyi református egyházkerület Igazgatótanácsának
értesítése. 1903)**

A földművelésügyi miniszter úr öngyméltósága megküldi a karai, alsódetreheimi, marosludasi és fehéregyházi állami telepítésekre vonatkozó telepítési okiratokat (...)

Értesítés a karai, (alsódetreheimi), marosludasi, fehéregyházi telepítés felől
II.k.

Nt Jancsó Lajos ev.ref.esp. úrnak
Marosújvár

A földművelésügyi m. kir. miniszter úr öngyméltóságának idei 5890 sz. leirata alapján értesítjük N/agy/tiszteletedet, hogy az alsódetreheimi állami telepítmény területére kizárólag ev. ref. vallású kisgazdák fognak telepíteni és ezeknek lelki gondozásáért a ./csatolt telepítési okiratban jelzett földilletmény fog a lelkészeknek kiszolgáltatni. Szíveskedjék ezt tudomásul venni és a telepek megfelelő gondozása iránt intézkedni.
(...)

**Az erd.ref. ehker. Igazgatótanácsának főlirata a karai, felsódetreheimi,
marosludasi és fehéregyházi állami telepítések ügyében
(a telepítések lakosságát gondozó lelkész földjáraadéknak igénylése)**

IV.k.

A földművelésügyi m.kir. Miniszter úr öngyméltóságának
Bpest

Folyó hó 11-éről kelt 5890/VI.2. számú ub. értesítéséből örömmel vettük tudomásul nagyméltóságod amaz elhatározását, hogy a karai, detreheimi, fehéregyházi állami telepekre kizárólag ev.ref. vallású és a marosludasi telepre 106 család ev.ref. vallású kisgazdát szándékozik letelepíteni.

A megküldött telepítési okiratok tartalmából hálás köszönettel látjuk, hogy a telepek lakóinak valláserkölcsi gondozását előmozdítandó, az illető egyházak, illetve lelkészek használatára is megfelelő földterületeket kegyeskedett kijelölni. (...)

Fogadja N/agy/méltóságod stb.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, I. 6/1903 (Miniszteri leiratok) 31 sz. irat.

(A telepese családok névsora. 1907)

1. Albert Károly	29. Nagy György
2. Albert Sándor	30. Németi Zsigmond
3. Balog József ifj.	31. Nyíri Mihály
4. Bíró Márton	32. Nyitrai István
5. Borbély Kovács József	33. Nyitrai Sándor
6. Böte János	34. Pálfi Tamás
7. Böte József	35. Pataki György
8. Csergő György	36. Pataki Mihály
9. Csergő János ifj.	37. Paulecki József
10. Csongvai Ferenc	38. Péter Dániel a Sándoré
11. Csongvai Sámuel	39. Péter László
12. Deák György ifj.	40. Péter Sándor a Sándoré
13. Fehér István ifj.	41. Somodi Péter
14. Gál Imre	42. Soós János
15. Halmágyi József	43. Szabó József
16. Imre Márton	44. Szabó Sándor
17. Keszeg Benő	45. Szász István
18. Keszeg József	46. Szász János ifj.
19. Keszeg Pál	47. Szász Sándor
20. Kis József	48. Szász Sándor ifj.
21. Komjáti János	49. Székely József
22. Kovács Ferenc	50. Székely Zsigmond
23. Kozel Sándor	51. Tasnádi János
24. Lengyel Zsigmond	52. Tasnádi Mihály
25. Moldvai Dániel	53. Téglás József
26. Moldvai György	54. Vencel József
27. Moldvai Samu	55. Veres Mihály
28. Molnár Sándor	

(Bevallási ív az országos református egyházi közalap 1907. évi járulékairól. Detrehemtelepi Református Egyházközség levéltára.)

(Decsy István beszámolója tevékenységéről)

A nagyenyedi Református egyházmegye esperesi hivatala

Marosújvár

Érkezett 1923. nov 12.

Sz. 1749. 258.

Nagytisztelétű esperes úr,

Folyó évi január 28-án 189–1914 szám alatt kelt, s a baptista szekta terjedése tárgyában hozzám intézett rendeletére van szerencsém az alábbiakban tisztelettel válaszolni. Mindenekelőtt megállapítani kívánom azt, hogy a telepeseknek 80%-a egerbegy lakos volt, mielőtt telepesek lettek volna, s mint köztudomású dolog, Egerbegyen a baptista szekta már rég időktől kezdve otthonos. Az ide számolt telepesek már Egerbegyről baptista eszmékkel inficiálva jöttek a telepre, s kezdetben – a település első éveiben – miután ez református telep – tartózkodtak baptista érzelmeiknek még csak nyilvánításától is. Minthogy pedig kezdetben csak Nagy György telepes volt az, a ki egyedül állott itt, s többi hiveink gúnyjának is ki volt téve, nem tulajdonítottam nagyobb jelentőséget a dolognak, bár védekeztem ellene, abban a hitben lévén, hogy a telepesek számára megígért és felépítendő templom, minden ilyen tévtanoknak útját fogja vágni. A templom felépült –, de nem a telepen, s e miatt a templomot járó gyülekezetből ide származott telepes hiveink annyira el voltak keseredve, hogy ebbe belenyugodni mindez ideig nem tudtak, s méltán. Ha ugyanis végig nézek egy-egy templomozás alkalmával az 50-60 lelket kitevő telepes templomi gyülekezeten, s látom azt, hogy ez az 50-60 lélek miként szorong, görnyed az ugyanannyi 6–10 éves gyermek számára készült iskolai padokban: bizony egy cseppet sem tudom rossz néven venni, ha ezért zúgolódnak, s nekem mindannyiszor szemrekötoen hányást tesznek, holott a telepesek ügyeit intéző körök csak egy parányi jóindulatával rég megoldást nyerhetett volna az ügy, s bizonyára egycsapásra végét vágnánk a futkározó baptista atyafiak okvetetlenkedéseinek: valóban csak okvetetlenkedés, mert tért hódítani nem tudnak, elegendő bizonyosága a templomot járó gyülekezet nagysága, s az úrvacsorával élők száma, kik között nem egy van olyan, aki baptista érzelmeiről ismeretes.

Amikor tehát én ezekkel a jelenségekkel találkozom, s látom azt, hogy telepes hiveim a templom hiánya miatti buzgósággal keresik fel az isteni tiszteleteket, úrvacsorával élnek valahányszor csak módjuk és alkalmatosságuk van arra: nem tudom olyannak a veszélyt, mely különösebb lelkeszi szolgálat teljesítését igényelné annál, melyet teljesítek, melyre nem csak esküm, hanem kötelez az a tudat is, hogy több mint kétszáz éves papi családnak vagyok a maradéka.

Hogy pedig magában Alsódetrehebben s általában a régi egyház tagjai között egyetlen baptista sincs, ezt ezúttal határozottan megállapítom. Mert ha volna, vagy lett volna, akkor azt évenként beterjesztett jelentéseimben minden szépítgetés nélkül megtettem volna.

Hogy a lelkeszi szolgálatot miként teljesítem, és a hivel lelki gondozása körül miként járok el, ennek hű képét tünteti fel az évenként beterjesztett körlelkészi és missiói jelentésem, az ott lévő száraz és rideg számok helyett ide is leírom, részint mert a rendelet úgy intézkedik, részint pedig, s főként, hogy Főtisztelétű Püspök Úr Öméltósága aggódó lelkét megnyugtassam.

A telepen minden második vasárnap tartok istentiszteletet, a missiói jelentés szerint a múlt évben 25-ször, e számban nincs benne a nagyheteken tartani szokott 2-2 nagyheti

könyörgés; hatszor osztottam úrvacsorát, élt vele 191 lélek, csak a teleben, ha ehhez még hozzáveszem azt, hogy az anyaegyház templomához is eljárnak a telepesek úrvacsora osztásra, ez a szám a 200 lelket jóval meghaladja; keresztem 12 új szülöttet; eskettem 3 párt, temettem 6-ot, a temetést mindenkor orációval végeztem, tekintet nélkül arra, fizetnek-e érte vagy nem, – a legtöbbször nem. Ezen beszédeimben soha sem törekszem arra, hogy nagy képű okoskodással szónoki hatást igyekezzem elérni, hanem az evangelium alapján igyekszem fejtegetni az élet és halál nagy kérdéseit, felszárítani a könnyeket, bekötözgetem a fájó szívek sebét, hogy úgy a szomorú felek, mint a koporsót körülálló gyülekezet találják meg azt a földről égig érő lajtorját, melyen istennek angyalai járnak fel s alá, hála vagy fájdalom könnyeiket mutatva be a mennyei atyának, s megnyugvást, békeséget, s a legedesebb reményeket hozva alá lelkeinkbe. – Nemhiába szólok!

Vallásos estélyeket minden télen deczembertől február végéig hetenként egy nap szoktam tartani, így volt ez a múltban is, így van a jelenben. A most folyamatban levő vallásos estélyeket megkezdem 23-ad magammal, s e hó 5-én tartott felolvasáson (Képek az őskereszténység történetéből) 80 felnőtt egyén volt jelen, köztük több, baptistának hirdetett férfi és nő. Vallásos estélyek mindig valamelyik zsoltár vagy dicséret éneklésével kezdődnek, ezt követi két felolvasás, a kettő közt egy-két szavalt, mindkét nemű ügyesebb fiatalok közül, felolvasás után egy-egy szebb énekünk könyv nélkül való betanítást – tekintettel az analfabétákra – végül az estélyt bezárja ismét egy ének. Ez estélyek mindenkor este 7–9 óra közt tartanak, s én még csak ezután veszem nyakamba a határt, hogy télvíz idején, csikorgó hidegben, hófúvásokon keresztül a hat kmeter távolságra lévő családom körébe 10 órára eljussak. Még most bírom, Isten végtelen kegyelme megáldott olyan erős szervezettel, mely képes dacolni az idő viszontagságaival, hogy meddig bírom, nem tudom, de teszem minden zúgolódás nélkül, hogy ezt a szerencsétlen, egyontelepített egyházat megtartsam a köznek, tagjait megvédjem az oláhság özönében. Ha működésemnek ezt a részét valamelyik körlelkész társam utánam csinálja, kalapot emelek előtte.

Ezenkívül az ifjúsági egyesület, mely ha szerény keretek közt is, de él és működik, van dalárdája, mely az egyházi énekek mellett világi dalokat is tanul, ez által azt akarván elérni, hogy oláhságtól átvett cikornyás melódiákat kiküszöböljük, népdalainkból, mindkét fajta éneket egy szólamra tanulják egyelőre; azonban a szózatot, himnuszt két szólamra is tudják énekelni, s ezt márczius 15-én, október 6-án, – melyet minden évben megünnepelünk az ifjúsági egyesületben – el is éneklük, szavalnak, én pedig egy-egy beszédet tartok. Ez ünnepélyeken részt vesznek az összes telepesek. A vallásos estélyeken és ifjúsági egyesületben végzendő működésemben egy buzgó, vallásos lelkű egyént nyertem, Balogh Dénes telepes /.../ személyében, ki szintén ezirányú működésből kiveszi részét. S lankadatlan munkál népünk erkölcsi és anyagi jóllétének megteremtésében. Ő az, aki mindkét helyen tartani szokott istentiszteleteken az éneklést minden díjazás nélkül vezeti. Az ő díjazására nézve felhívom nagytiszteletűség figyelmét. Én az ő részére kértem a földművelésügyi Miniszter úrtól 10 hold földet, vagy 600 koronát kántoria czímen, még csak válaszra sem lett méltatva a kérvényem, pedig hát az új templomba épített új orgonához mégiscsak kellene valaki.

Telepes hiveimet, mingyiket kivétel nélkül meglátogatom évenként legalább egyszer, egyik-másik családi kör körében többször is megfordulok, s pár órát ott töltök közöttük.

Baptisták: Nagy György és neje, 3 gyermek, Molnár János és neje, 3 gyermek, Péter Dániel és neje, Keszeg Benőné, B. Kovács József és neje, Fejér István és neje, 2 gyermek; megjegyezni kívánom, hogy az említettek közül csak Nagy György és neje a hivatalos baptista, a többiek nem, kik mind járnak a mi istentiszteleteinkre és énekelnek úrvacsorával, a családtagok közül egy sem baptista.

Jövőre nézve tervem: továbbra is e keretek között működni, s éber figyelemmel kísérni összejöveteleiket, ezek mellett legfőbb törekvésem leendő hívek által annyira óhajtott templom, vagy legalább egy tornyos imaház megépítésének keresztülvitelére minden lehető módot igénybe venni. Ennek létesítését én már telepes híveimmel többször megkísérletem, kérelmeztem: pénz hiányában kérvényünk elutasított. Egyáltalában a telepesek és a telepítés ügye holtpontra jutott. Igaz, hogy e kérvényezéseimnél azok, kik a telepesek ügyeit intézik, nem voltak segítségemre, s még most sincsenek, azon kimondott utasításnál fogva, hogy mindenütt takarékosan kell bánni a kötelezettség előíránnyal megállapításainál. Mindazonáltal ismét kísérletet fogok tenni, most már szolgálati úton kívánom felterjeszteni kérvényemet a földművelésügyi Miniszter Úrhoz, hogy Nagytiszteleted s Püspök Úr Öméltósága is kegyeskedjenek ez irányú működésemben jó indulatú támogatásukkal s befolyásukkal a kis magyar kolónia rég óhajtott vágyának teljesedésbe menetelét előmozdítani és kieszközölni. Hogy ezt ily irányban és úton nem tettem, annak oka az volt, hogy a telepítés első éveiben többször kijelentett ígéret volt az, hogy a telepesek kapnak templomot, de mindeddig csak ígéret maradt, a fentebb említett takarékosági elvnel fogva.

Nem ringatom magam optimizmusban, de pessimista lélekkel sem mérlegelem a dolgokat, hanem veszem azt úgy, amint van, védekezem ott, ahol szükségét látom, a viszonyok- és körülményekhez képest tejszék italával, de ahol kell, keményebb eledellel is.

Mindezekből méltóztatik látni, hogy aggodalomra nincs és nem is lehet ok, s hogy én nem nézem összedugott kezekkel a dolgok menetét, hanem munkálkodom tehetségemhez képest kitartással, semmi akadálytól nem rettenve vissza.

Magamat Nagytiszteletűséged jóindulatába ajánlva vagyok

Alsódetrehemben 1914. évi február 6-án

alázatos szolgálója

Decsy István

ref. lelkész

279/1914

(Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Nagyenyed)

(Jelentés az iskolai oktatásról. 1920)

Református lelkészi Hivatal

Iktatási szám: 27–1920.

Méltóságos Igazgatótanács!

Alsó- és felsődetrehemben a tanköteleseket összeírva az 1920/21. iskolai évben 39 tanköteles gyermek van. Ezek az elmúlt években semmiféle oktatásban nem részesültek a vallásitanításon kívül. Az analfabetizmus meggátlása tárgyában, de az anyagi eszközök hiánya miatt – iskola helyiségnek való épület nincs, a hívek teljesen vagyontalan napszámok – az nem volt keresztülvihető. Az 1920/21. iskolai évre újból megkísérletem az iskola felállítását s míg a tanító és iskolahelyiség kérdése megoldást nyert, az anyagi eszközök előteremtése most sem sikerült a szegénység és vagyontalanság miatt. Pedig ha valahol szükséges az iskola, itt elengedhetetlenül szükséges annak szervezése, hogy legalább a körlelkészség területén legyen egy felekezeti iskolánk és a mulasztást helyrehozva, gyermekeink ismét elfoglalják azt a pozíciót, melyre a múltban az iskola segítette őket.

Az iskola helyiség kérdése úgy oldatott meg, hogy a lelkész a papilakon felajánlott egy szobát az iskola helyiség céljaira ideiglenesen, a tanítást szintén lelkész végezné. Megjegyezni kívánom, hogy én fiatal káplán koromban négy évig káplán-tanító s egy évig lelkész-tanító voltam. Az iskola helyiség és tanító kérdés ezen megoldása mellett szükségünk volna 11.529,80 korona segélyre a csatolt költségvetésben feltüntetett kiadásokra.

Felsődetrehebben csak egy román tannyelvű elemi iskola van, így már maga ez a körülmény is indokoltá teszi ezen iskola felállítását.

Ezek előrebocsátása után tisztelettel kérem a Méltóságos Igazgatótanácsot, kegyeskedjék a csatolt költségvetésben feltüntetett összeget az 1920/21. iskolai évre, a felsődetreheimi ref. elemi népiskola céljaira kiutalni, hogy az iskola megnyitható és a tanítás megkezdhető legyen.

Telepes leányegyházunkban az emberek indolenciája²⁴ és nemtörődősége miatt az iskola felállítására tett minden lépésem és fáradozásom ismét kudarcot vallott, így ott a tanítás menetét nem lesz módunkban ellenőrizni, egyedül csak a vallást tanítanám ott az iskolába járóknak minden díj nélkül heti 3 órán. E kis leányegyházunk egy 53 családból álló kis református telepítvény, ott sem más vallású, sem más nemzetiségű egyén nem lakik, így tehát a tanítás nyelve ott kizárólag eddig még magyar volt. A múlt iskolai évben egy esküt tett ref. vallású tanítónő teljesítette a tanítást a lehető leggyengébb eredménnyel.

A volt telepes állami iskola nőtlen és családalan tanítójának fizetése volt:

1. Törzsfizetés	2000 korona
2. Háborús segély	1700 korona
3. Ruha segély	1000 korona
Összesen	4700 korona

Kérésem megújítás mellett vagyok a Méltóságos Igazgatótanácsnak alázatos szolgája,
Decsy István
ref. lelkész

Felsődetrehebben, 1920. évi augusztus 15-én

(Az igényelt költségek: 8000 korona tanítói fizetés, 3000 korona tüzifára, 2000 korona iskolai felszerelésekre.)

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, I. 256/1896. (Detreheimi körlelkészség) 23. sz. irat.

(Jelentés a felsődetreheimi parókia feldúlásáról. 1920)

39–1920. sz.

Méltóságos Igazgatótanács!

Folyó hó 11–13-án családom köréből távol lévén, ez idő alatt, éspedig november 12-én éjjel ismeretlen tettesek lakásom ablakait bezúrták, gabonásom ajtaját feltörve, búza és árpa készletemből, amint megállapíthattam, 10 vécát – de lehet több is – elvittek.

E sajnálatra méltó tényrt kötelességszerűleg bejelentem; bejelentem pedig azért, mert e rombolásban nem tisztán csak rablási szándékot látok fennforogni, hanem azon körül-

²⁴ Közöny, közömbösség, hanyagság.

ményt leginkább, hogy ez eljárással azt ériék el egyesek, hogy a pap a zaklatást megunva, innét elmenjen. S ők a templomot s papilakot elfoglalják, amire a forradalom napjaitól kezdve következetesen dolgoznak, s rombolásuk egyházamnak 800 lei, nekem pedig 400 lei kárt okoztak.

Az igazság érdekében azonban annyit meg kell állapítsak, hogy e büntény nem személy elleni ellenszemből származik, hanem csupáncsak abból, hogy én innét elmenve, a helyet elfoglalhassák, s a templomba és papilakba beüljenek.

Az egész büntényből az látszik, hogy ez, egyesek bujtogatásának eredménye. A bűnszerzöt csak gyanitom, de biztos adat még nincs a kezeim között.

Az esetet a csendőrségnek bejelentettem, s várom az eredményt.

Vagyok a Méltóságos Igazgatótanácsnak alázatos szolgálja,

Decsy István
ref. lelkész

Felsődetrehemben, 1920. évi november 15-én

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, I. 256/1896. (Detreheimi körlelkézéség) 23 sz. irat.

(A detreheimi térítés. 1924)

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsától
10066–1923. 1. szám.

Nagytiszteletű Jancsó Lajos esperes urnak
Marosújvár

Tökés András aranyosegerbegyi lelkésznek a detreheimi térítési mozgalmak ügyében a dr. Makkai Sándor egyházkerületi főjegyző aához intézett levelét ./. alatt küldjük Nagytiszteletednek, sziveskedjék minket értesíteni, hogy az új lelkész, Kósa Mihály aa állásfoglalása után a jelzett mozgalmak megszűntek-e?

Kolozsvár, 1924. január 2.

Elnökhelyettes, dr. Sárkány
Titkár, Péter M.

Nagyenyedi ref. egyházmegye esperesi hivatala.
Marosújvár 1924/37.

A Nagyenyedi Református Egyházmegye Esperesi Hivatalától
Sz. 37–1924.

Méltóságos Igazgatótanács!

10.066–1923.I. számú leiratára van szerencsém az alábbiakban felelni a Méltóságos Igazgatótanácsnak. A jelzett térítési mozgalmak tényleg megindultak volt a múlt év őszén, de nemcsak Detreheemben, hanem másutt is. Én ebben az ügyben Sándor Józseffel is folytattam eszmecserét, amikor is szükségszerűen arra a megállapodásra jutottunk, hogy várni kell, hátha a mozgalom magától elalszik, látván az eredménytelenséget. A mozgalom meg is szűnt. Legalább ez idő szerint intenzív munkásságot nem fejt ki a református hívek között és a f. évi január 6-án beiktatott új detreheimi lelkész buzgó munkálkodása folytán meg is fog szűnni, remélem.

Marosvujvár, 1924. január 15.

Teljes tisztelettel, esperes

1924–37

(Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Nagyenyed)

Nagytiszteletű dr. Makkai Sándor egyházkerületi főjegyző úrnak
Kolozsvár

Nagytiszteletű Uram!

A mai napon a detreheimi telepesek közül többen felkerestek avval a kérdéssel, hogy mi tevők legyenek, mivelhogy zaklatják őket, hogy térjenek át a görögkeleti vallásra. Igérik, hogy akkor megmarad a földjük. Vannak köztük akárhány, a ki azt mondja, hogy inkább földönfutó lesz, mintsem hitehagyott. De szomorúan panaszolják azt is, hogy akadna olyan is jó egynehány, a kinek a föld miatt a vallás mindegy, akármelyik.

Az aranyosgyéresi lelkész pedig azt állítja, hogy a napokban tekintélyes görögkeleti papok jártak a detreheimi gör. kath. nép közt térítő szándékkal; úgy gondolom, hogy a dolog háttérben a ref. templom elvételének a vágya lappang. Másként nem lehet, hát „egységessíteni” akarnak.

A telepesek áttérítését ravaszul úgy pendítették meg, hogy egy érdekemet szerezni akaró liberalis képviselőnek (dr. Boeriu) a magyar származású felesége mondotta meg egy telepesnek négy szemközt, hogy térjenek át, ha meg akarják tartani a földjüket. Azóta pedig izenet jött nekik ugyanonnan, hogy siessenek a dologgal. Mi ez, ha nem zaklatás?

Ezért küldtem én ma a telepesek kérésére a sürgönnyt, mert ők szorultságukban a püspök úrtól akarnak tanácsot és segítséget kérni. Én azt gondolom, hogy a nyilvánosságra vitellel lehetne ennek az aknamunkának bevágni az útját. Sándor József képviselő úrral kell közölni először is, hogy azonnal hozza nyilvánosságra, sőt nem gondolom, hogy ne tenné magáévá az ügyet valamelyik román nemzeti párti főbb ember is, ha ismer nagytiszteletű úr közülök valami igen becsületes politikust. Azt mondják sokan, hogy Maniu Gyula ilyen volna.

Ha már ezek megvolnának, akkor az Ellenzék, meg a Magyar Kisebbség (és ennek a román nyelvű formája) megteszik a magukét.

Még csak egyet. A telepesek két kiküldöttjét Bukarestben dr. Geza Chis kalauzolgatta.

Amiket írtam, szíveskedjék megfontolás tárgyává tenni, és ha a telepesek felmennek Kolozsvárra, jóakarató útbaigazítással szíveskedjék segítségükre lenni, úgy a mélt. püs-

pök úrnál, mint ha kell másutt, főként Sándor József képviselő úrnál is, hogy ez az ügy hozzá is eljusson.

Maradok a Nagytiszteletű Főjegyző Úrnak tisztelettel
Aranyosegerbegy, 1923. nov. 8.
atyafiszolgája

Tökés András
lelkész

(Utólag)

Ebben az ügyben távirat ment, hogy a püspök úr szerdán itthon lesz.

37/1924.

(Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Nagyenyed)

156–1923.

Nagytiszteletű Esperes Úr!

A detreheми telepeseк közül ma is jártak nálam 5-en, a kik segítségért kiáltanak hozzánk valósággal, mivel alattomos módon szorongatják őket, hogy térjenek át a gör. kel. vallásra. Úgy értesülök Bartha Lajostól, hogy két gör. kel. tekintélyes pap, meg a detreheми görög katolikusokat akarta ugyanerre rábírní. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a mozgólódás a ref. templom elsajátítására is irányul, szóval „egységesíteni” akarnának.

A telepeseк általában már tudják, mit akarnak velök egyes érdemekre pályázó liberalis politikusok. Mert a dolog ravaszul úgy van intézve, hogy egy ilyen politikusnak a magyar származású felesége mondotta meg egy telepeseкnek, hogy mit tegyenek, ha meg akarják tartani a földjüket.

Ez azonban nem elég. Most már üzenetben sürgetik, hogy mielőbb meg kell tenni, amiről szó volt, vagyis az áttérést. Természetesen, a telepeseк legnagyobb része – mint mondta ma egyik – inkább koldusbotra jut egész családjával, mintsem hitehagyott legyen.

Én azt gondolom, legcélszerűbb lesz Sándor József képviselő úrral közölni a dolgot, a ki megfogja találni a legnagyobb nyilvánosság előtt leendő megbélyegzéssel ennek a szakkal ki nem fejezhetően alávaló hittérítésnek a megakadályozása módját.

Tisztelettel

Atyafiszolgája Tökés A. lelkész

Aranyosegerbegy 1923. nov. 8.

(Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Nagyenyed)

(A felsődetreheimi református templomnak és egyházi vagyonnak a görögkeleti egyház részére történő kisajátítás elleni tiltakozás. 1939)

A nagyenyedi református egyházmegye esperesi hivatalától
Szám: 175/1939.

Méltóságos Igazgatótanács!

Tisztelettel felterjesztem Jakab György detreheimi lelkész aa. jelentését a detreheimi templomnak és egyházi vagyonnak görög-keleti egyház részére leendő kisajátítása tárgyában megindult mozgalomról.

A nagyenyedi református egyházmegye esperesi hivatala.

Marosdécse, 1939. január 25.

Aláírás /esperes/

*Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, I. 127/905.
(Detreheimi körlelkészség) lkt. sz. 980.*

Helynévmutató

Alsódetrehem – Tritenii de Jos (Kolozs megye)
Aranyosegerbegy – Viișoara (Kolozs megye)
Aranyosgerend – Luncani (Kolozs megye)
Aranyosgyéres – Câmpia Turzii (Kolozs megye)
Aranyospolyán – Poiana-Turda (Kolozs megye)
Bágyon – Bădeni (Kolozs megye)
Bálint – Balinț (Temes megye)
Csíkszereda – Miercurea Ciuc (Hargita megye)
Detrehemtelep – Triteni Colonie (Kolozs megye)
Facseti – Făget (Temes megye)
Fehéregyháza – Albești (Maros megye)
Felsődetrehem – Tritenii de Sus (Kolozs megye)
Györgyfalva – Gheorgheni (Kolozs megye)
Gyulatelke – Coasta (Kolozs megye)
Igazfalva – Dumbrava (Temes megye)
Kolozs-kara – Cara (Kolozs megye)
Kolozs-vár – Cluj-Napoca (Kolozs megye)
Magyarfenés – Vlaha (Kolozs megye)
Magyar-nemegye – Nimigea de Jos (Beszterce-Naszód megye)
Marcelháza – Szlovákia
Marosbogat – Bogata (Maros megye)
Marosludas – Luduș (Maros megye)
Marosvásárhely – Târgu Mureș (Maros megye)
Mezőbodon – Papiu Ilarian (Maros megye)
Mezőbő – Boian (Kolozs megye)
Mezőcsán – Ceanu Mare (Kolozs megye)
Mezőkók – Pădureni (Kolozs megye)
Mezőörke – Urca (Kolozs megye)

Monostor – Mámăstire (Temes megye)
Mosnica – Moșnița Veche (Temes megye)
Nagyenyed – Aiud (Fehér megye)
Nagysármás – Sărmașu (Maros megye)
Nagyvárad – Oradea (Bihar megye)
Nyárádszentmárton – Mitrești (Maros megye)
Radnót – Iernut (Maros megye)
Szászfenes – Florești (Kolozs megye)
Szentpéter – Szlovákia
Temesrékás – Recaș (Temes megye)
Torda – Turda (Kolozs megye)
Vice – Vița (Beszterce-Naszód megye)

Dobó Marianna–Horváth Ágnes

**A gazdasági aktivitás hatásainak elemzése
Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma lakosságánál**

**Analys of the Impact
of Economic Activity Concerning the Rom Population
of Borsod-Abaúj-Zemplén County**

The majority of rom population lives in the North-Hungarian region which struggles with economic difficulties. Their economic activity is determined by the extent of their education and is effected by their economic status as well as the settlement type where they live.

Előzmények¹

A gazdasági problémákkal küszködő észak-magyarországi régióban él a romák nagy többsége. Kiemelendő az északi iparvidék helyzete, amelyet legsúlyosabban érintett a rendszerváltást követő gazdasági recesszió, és ahol legmagasabb a romák aránya. A B-A-Z megyei cigányság jelenlegi helyzetének bemutatása nem egyszerű. A helyzetet kiváltó okok és okozatok feltárása szintén komplex feladat, hiszen lehetetlen vállalkozás a kutatók által a szegénység–iskolázatlanság–munkanélküliség–immobilitás–szegénység ördögi körével² Az életminőséget alapjaiban határozza meg az egészségügyi állapot és a szociális helyzet. Ennek fő összetevője az, hogy hogyan éljük meg a társadalmi és gazdasági helyzetünket, miként szemléljük önmagunkat. Ebben nagy szerepet játszik a gazdasági és anyagi helyzetünk, hiszen a társadalom egyik értékmérője még mindig az, hogy mennyire vagyunk képesek a társadalom számára értéket teremteni. Az életminőségre nagy hatással van tehát a család gazdasági státusa. Elemzésünkbe az összes olyan mutatót bevontuk, amely a gazdasági aktivitásra/inaktivitásra (és ezen keresztül az életminőségre) döntő befolyással van.

A kutatás célját sokrétűen határoztuk meg. Egyrészt vizsgáltuk a gazdasági aktivitás és a családok életkörülményeinek mutatóit, ezek lehetséges településtípusi összefüggéseit.³

¹ Az Eszterházy Károly Főiskola Politológia Tanszéke által végzett kutatássorozat első állomása az észak-magyarországi régióban Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma közösségek helyzetének a vizsgálata volt.

² Kertesi Gábor: A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984–1994 között, *Közgazdasági Szemle* XLVII. évf. 5/2000.

³ Borsod-Abaúj-Zemplén megye Területfejlesztési Tanácsa elfogadta a megye roma felzárkóztatási programját Fontos állomása volt a különböző témakörre kiterjedő adatfelvétel, amelyet egy közvélemény-kutató cég, a *Delphoi Consulting* végzett el. Az adatok bázisul szolgáló minta 1500 háztartásból állt, ez elérte a megye roma lakosságának 6%-os reprezentáltságát. A mintavétel módszerül a Delphoi Consulting a kétlépcsős, aránytalan eljárást választotta.

Másrészt azt elemeztük, hogy az életminőség milyen összefüggésben van az oktatásban való részvétellel, van-e ennek térségi vetülete, valamint azt, hogy a vizsgált településeken megjelent szegregációnak milyen hatásai vannak.⁴

Az elemzések elején feltételeztük, hogy a gazdasági aktivitást közvetlenül az iskolázottság, a lakóhely típusa és jellege határozza meg. Feltételeztük azt is, hogy a gazdasági aktivitás erősen hat az elkövetkező és felnövekvő generáció iskoláztatására is.

Változók és együttthatók – avagy a romák ördögi köre

Azt általában senki nem vitatja, hogy a roma lakosság a rendszerváltás egyik legnagyobb vesztese, hiszen a rendszerváltozást követően elsőként ők váltak tömeges mértékben munkanélkülivé. A cigány munkavállalók jelentős része ugyanis olyan ágazatokban dolgozott, amelyekben a piacgazdaságra való áttérés tömeges méretű létszámcsoökkentéssel járt együtt. A foglalkoztatás esélyeit rontó tényezők, az iskolai végzettség, szakmai képzettség hiánya, alacsony foka halmozottan jelentkezik körükben. **A mára kialakult munkaerőpiaci különbség azért is aggasztó, mivel a rendszerváltást megelőzően a munkaképes roma és nem roma férfiak foglalkoztatási helyzetében nem volt lényeges különbség.**

Ennek a ténynek az ismerete sem csökkenti azonban a meglévő előítéleteket. Sok cigány család reménytelen helyzetében kizárólag szociális támogatásból kényszerül megélni, amit a nem roma lakosság ellenszenvvel, előítélettel fogad. Gyakori jelenség, hogy a nem romák megkérdőjelezik a cigány lakosságnak nyújtott támogatások létjogosultságát, igazságosságát is.

A borsod megyei kutatások alátámasztják, hogy a gazdaság, különösen a nehézipar és építőipar helyzete mindig közvetlen hatással volt az itt élő cigányság sorsára, foglalkoztatására.⁵ Az '50-es, '60-as évek extenzív iparosítása tömegével igényelte, vonzotta a megyébe és a régióba a szakképzetlen vagy betanított segédmunkás réteget, köztük a cigány munkavállalókat is. A hetvenes években társadalmi, gazdasági beilleszkedésük folyamata, anyagi, és életviszonyaik formálódása reményt adott arra, hogy a munkásság alsó szintjén tudják stabilizálni helyzetüket. Ezt a folyamatot szakította félbe a térség iparának válsága, a nagyvállalati struktúra felbomlása, továbbá az ipari, építőipari és mezőgazdasági termelés erőteljes visszaesése. A munkahelyek százezres nagyságrendű megszűnése legelőször és legsúlyosabban (Borsodban is) az iskolázatlan, szakképzetlen segéd-, ill. betanított (köztük a cigány) munkavállalókat érintette. Az elmúlt években B-A-Z megye gazdaságának elhúzódó válsága e réteg helyzetét több szempontból is kritikusá tette. „A megyében élő cigány lakosság sorsának alakulása sok tekintetben azonos-ságot mutat az országban élő roma többségének sorsával, ugyanakkor az őket ért negatív hatások sok szempontból – főleg a megye helyzetéből adódóan – drámaibbabb és tragikusabbak más térségekben élő sorstársaikénál.”⁶

A kutatás fő sarokköve jelenlegi gazdasági státusok mérése volt. Az elemzés során megállapíthatjuk, hogy – másfél százalékos adathiány mellett – munkaviszonnyal csu-

⁴ A kutatás során közel 1500 háztartás vizsgálata történt meg. Az adatok másodelemzése során az eredeti adatbázisból a gazdasági aktivitás és az oktatási helyzet változóit használtuk fel.

⁵ Reprezentatív felmérések 1971, 1993–1994, 2003–2004.

⁶ Kacser Ferenc: *Lehetőségek a cigány lakosság munkaerőpiaci integrációjára a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tapasztalatok alapján* – 1999. december.

pán a megkérdezettek 16%-a rendelkezett. A B-A-Z Megyei Munkaügyi Központ ki-
rendeltségeinek *becslése* alapján a regisztrált munkanélkülieknek mintegy 30%-a, több
mint 15 000 fő cigány származású, azonban közel hasonló nagyságú réteg vagy be sem
került, vagy már kikerült a munkaügyi regisztrációból.

A munkaviszonnal rendelkezőket véve alapul 97%-ban az alkalmazotti lét jelent
meg, míg vállalkozásokban tevékenykedők mindösszesen 3%-ot tettek ki. Az összes
megkérdezettre vetítve ez az arány mindösszesen 15,6%-os alkalmazotti és 0,5%-os vál-
lalkozói volt. Ahogy a táblázat is mutatja a megkérdezettek 84%-a az adatfelvétel idő-
szakában nem rendelkezett munkaviszonnal.

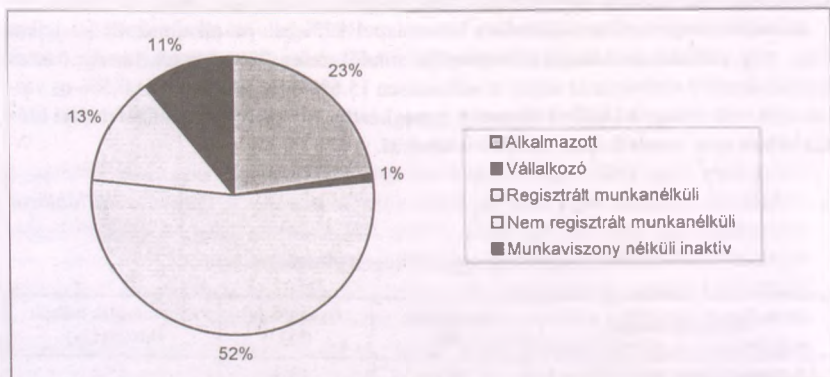
1. táblázat

A jelenlegi státusrétegek eloszlása

Gazdasági státusa	Gyakoriság (fő)	Gyakoriság (%)	Hibaszázalék nélküli eloszlás (%)
Alkalmazott dolgozó	229	15,3	15,6
Vállalkozó	7	0,4	0,5
Regisztrált munkanélküli	531	35,5	36,0
Nem regisztrált munkanélküli	128	8,6	8,7
Munkaviszony nélküli	578	38,6	39,2
Összesen	1472	98,5	100,0
Nem választott	23	1,5	
Mindösszesen	1495	100,0	

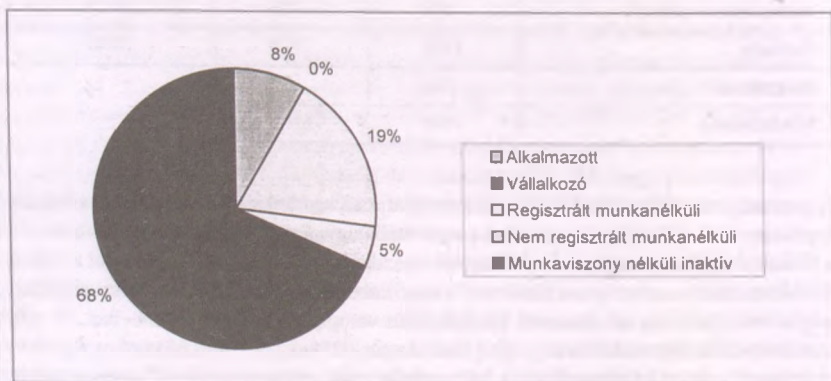
A gazdasági aktivitás globális arányait árnyalhatja az, ha áttekintjük a **nemi és családi ál-
lapot szerinti** sajátosságokat. Miközben a mintába ugyanolyan arányba kerültek a nők és
a férfiak, a férfiak közel háromszor nagyobb gazdasági aktivitást mutattak, mint a nők: a
férfiak az alkalmazotti és a vállalkozói kategóriában összesen 24%-ban vesznek részt,
míg a nők kizárólag alkalmazotti kategóriában vannak reprezentálva, 8%-ban. A nők
inaktivitásának összesített aránya kiugróan magas, 92%-os! A roma **nőknek a munka-
erőpiacról – és az iskolapadból – a háztartásba való „visszavonulása” szorosan ösz-
szefügg azzal, hogy van-e gyermekük, illetve hány gyermeket nevelnek.** A hajdon
nők viszonylag magas (legalábbis a teljes roma népesség átlaga feletti), 20%-os arányban
aktív dolgozók. Amennyiben megházasodnak és gyermekük lesz, aktivitási arányuk radi-
kálisan csökken (6,5%). **A nőtlen férfiak 16,8%-a aktív dolgozó, a házasság nélküli
magasabb – 25,4%-os – arányban dolgoznak.** Az inaktív férfiak elsősorban regisztrált
munkanélküli kategóriába tartoznak, míg a nők inaktivitásuk esetén a munkaviszony nél-
küli inaktív kategóriába, ami jellemzően a háztartásbeli kategóriát fedi.

Férfiak gazdasági státusának megoszlása

2. ábra

Nők gazdasági státusának megoszlása

Az életkor és a státus összefüggéseit vizsgálva kiténik, hogy meghatározó korreláció nem tapasztalható. Minden életkorban bármelyik gazdasági státus előfordulása jelen van, kivéve a vállalkozót. Ennek megjelenése nagyon alacsony százalékot mutat, és az látható, hogy a késő húszas, kora harmincas generáció jelenti a vállalkozók bázisát.

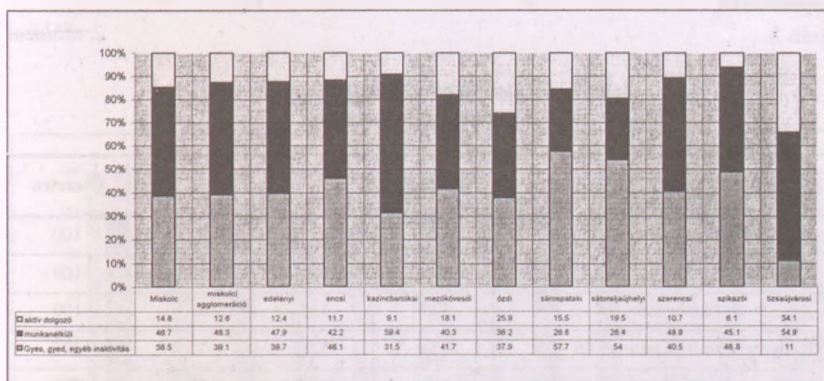
Alapjaiban véve minden korcsoportnál ugyanaz a tendencia figyelhető meg: **alacsony alkalmazotti lét, alig vagy egyáltalán nem is megjelenő vállalkozói, viszonylag magas regisztrált munkanélküli és ugyanilyen magas munkaviszony nélküli inaktív helyzet.**

A Borsod-Abaúj-Zemplén megye területi megoszlását tekintve általánosan igaz, hogy a annak **egész területén laknak cigány emberek.** Az egyes kistérségek között azonban nagy különbségek vannak: a cigányság ugyanis elsősorban a munkahelyet kínáló ipari, nehézipari centrumok vonzáskörzetében telepedett le: Ózd, Putnok, Edelény, Szendrő,

Miskolc, Kazincbarcika, Szikszó városokban vagy azok környékén. Ennek megfelelően míg az encsi, az edelényi, az ózdi-putnoki és a szikszói térségekben 20%-ot megközelítő a roma lakosság aránya, addig a mezőkövesdi, valamint a tiszaujvárosi körzetekben 10% alatti részarányuk a jellemző. Közepes cigány népsűrűségű a miskolci és az agglomerációs, a sárospataki, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a kazincbarcikai kistérség, amelyekben az arány 10–15%-os. Ezek ismeretében az aktív dolgozók kistérségi aránya komplexebb képet mutat. Megyei átlag: 16%-os, ettől pozitív arányban az a tiszaujvárosi kistérség tér el, amelyben a legkisebb a roma arány, és ebben a kistérségben a legmagasabb a megyei szinten a romák gazdasági aktivitási rátája. Ezt megközelíti az ózdi, a sátoraljaújhelyi, de ezek is csupán 10-10%-os aktív roma népességet adnak. Legalacsonyabb a szikszói gazdasági aktivitás, itt csupán 6,1%.

3. ábra

Gazdasági aktivitások eloszlása kistérségenként
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

A megkérdezettek magas inaktivitását látva célszerű annak vizsgálata, hogy a házastársa, élettársa milyen gazdasági státusszal rendelkezik. (Megjegyzés: ezek az adatok a fentiekben tapasztalt 80%-ban házásokra vonatkoznak, adathiány ezen felül alig volt tapasztalható.)

A kutatás során a megkérdezettek 80%-a vallotta magát házasnak, illetve élettársi tartós kapcsolatban élőnek. (Megjegyzés: az adatfelvétel során minden együttélést ebbe a kategóriába soroltak.) Elváltak csak tized százaléknyi értékben jelentek meg, és ugyanilyen alacsony volt az özvegy kategória megjelölése is.

A házastárs gazdasági aktivitásának gyakorisági eloszlása is egyértelműen az inaktivitás kiugró fölényét adta. A megkérdezettek alig 15%-a mondta házastársáról, hogy gazdaságilag aktív, azaz rendelkezik jelenleg munkaviszonnyal: munkanélküli és az egyéb okból létező inaktivitás is 40-40% fölötti, összesen pedig több mint 80% értékben volt jelen.

Jellemző, hogy az aktív, a munkaviszonnyal rendelkező házastárs nagyon alacsony fokban reprezentált bármelyik kategóriában, az inaktivitás megközelíti vagy meg is haladja a 80%-ot, hasonlóan a megkérdezettek eredményéhez.

Mintánkban a munkaviszonnyal leginkább azok a házastársak rendelkeznek, akiknél a megkérdezett is a munkaviszony nélküli kategóriába sorolta önmagát. Ugyanígy látható az is, hogy nagyon alacsony arányban található az olyan háztartás, ahol a megkérdezett és

a házastársa is rendelkezik munkaviszonnyal. Ez a házastárral rendelkezőknek mindössze **2,1%-ára igaz!!** Felülreprezentált a munkanélküli és az egyéb módon inaktív házastársi státus minden státuskategóriában! A összes megkérdezettek 25%-át is elérte a munkanélküli házastárral „rendelkező” munkaviszony nélküli válaszadói arány. Ha azt nézzük, hogy hány százalékára igaz, hogy a háztartásban **egyik fél sem rendelkezik munkaviszonnyal**, akkor ez **több mint 71%-ot** ad, míg az, hogy legalább az egyik fél rendelkezik munkaviszonnyal: a háztartások alig több, mint 26%-ára jellemző.

(A háztartások életminőségét nagymértékben meghatározta a **gyermekek száma**. Gyermeket a megkérdezettek háztartásának 78,5%-ban nevelnek: 38,4%-ban 1-2 gyermek, míg 44,4%-ban **3 vagy több gyermek**.)

A település típusa, mérete a várható mértéknél kisebb arányban befolyásolta a gazdasági aktivitást, olyannyira, hogy a regisztrált és a nem regisztrált munkanélküliek csaknem ugyanolyan arányban találhatók bármelyik településtípus esetében. Egyedüli szembetűnő kiugrást csak a városban élő romák alkalmazotti státusában mutatkozó magas prezentáció jelenti: városokban az összes dolgozó aránya 5-6%-kal magasabb, mint a kistelepüléseken.

2. táblázat

Jelenlegi státusok településtípusonként való
százalékos megoszlása

Jelenlegi státus	Városok	Falvak 1800 fő fölött	Falvak 1800 fő alatt	Összesen
Alkalmazott	44,4	29,0	26,6	100
Vállalkozó	40,0	20,0	40,0	100
Regisztrált munkanélküli	32,5	32,5	35,0	100
Nem regisztrált munkanélküli	32,0	32,8	35,2	100
Munkaviszony nélküli inaktív	37,0	30,7	32,3	100

Megvizsgáltuk, hogy kimutatható-e a házastárs gazdasági státushelyzetének a településtípussal való összefüggése: tapasztaltuk, hogy a munkanélküliek magas aránya az 1800 fő alatti falvak esetében és ugyanakkor a nem aktívak összesített felülreprezentáltsága is, illetve az, hogy a városi lakóhely nagyobb arányban segíthet a munkaviszonyhoz.

Lakás elhelyezkedése

A roma népesség helyzetének, szegénységének legszembevetőbb tünetei a lakhatási viszonyok. 1971-hez képest országos szinten nagymértékben csökkent a telepeken élők száma: 1971-ben a romák 65%-a, 1994-ben már csak 13,7%-a élt elkülönült telepeken. Ez több tényezőnek köszönhető: az 1970-es évek közepétől az életszínvonal emelkedése, a romák foglalkoztatási helyzetének általános javulása, de mindehhez jelentősen hozzájárult a '60-as években kezdődő telep-felszámolási programok és a hozzá kapcsolódó kedvezményes hitellehetőségek is. Ismert tény, hogy a lakóköri körülmények, azaz az adott település urbanizációs foka, típusa, a lakás mérete, állapota, illetve az a kérdés, hogy az adott roma háztartás szegregált körülmények között él-e, alapvetően befolyásolja egyebek mellett a magasabb képzettség, valamint a munka megszerzésére való esélyeket.

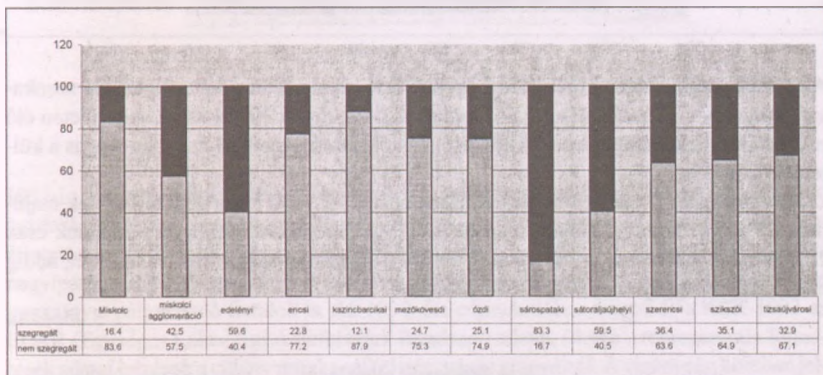
Általános tendencia, hogy csökkent a települések külterületén, és nőtt a belterületen élők aránya a romák között. Az 1994-es kutatás vizsgálta azt is, hogy a kérdezett közvetlen szomszédságában milyen arányban laknak roma családok. Az adatokból látható, hogy a roma családok majdnem 60%-ának területi elhelyezkedésére jellemző a lakóhelyi szegregáció.

A szegregált települési, tehát a bel- vagy külterületen élés is hasonló mértékben befolyásolta a gazdasági aktivitást. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a lakás elhelyezkedését vizsgálva láthattuk, hogy bár 84% fölött élnek belterületen roma származásúak, de a külterületen élés 16%-a nagyon magas arálynak tűnik. Az, hogy a külterületre való szegregálódás korrelál-e az etnikai hovatartozással, ezekből az adatsorokból nem tudjuk megállapítani.

Érdemes itt is megvizsgálni a kistérségi összefüggéseket. Szegregáció minden kistérségben előfordul – eltérő mértékben. Miskolcon és Kazincbarcikán esik 20% alá, kiugró a sárospataki kistérség, ahol a szegregáció meghaladja a 80%-ot. (A szegregáció átlagos értéke 40%-os Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.)

4. ábra

Szegregáció kistérségi szinten

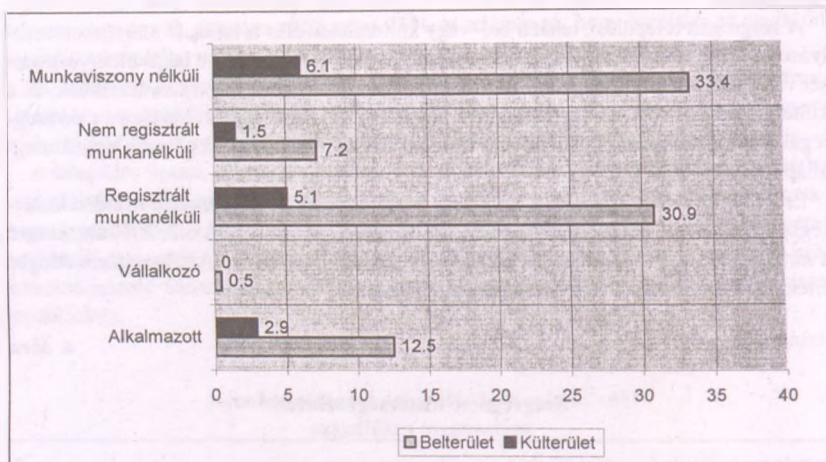
A térségi vizsgálat azt mutatja, hogy három kistérségben (edelényi, sárospataki, sátorajaijhelyi) az ott élő romák több mint fele szegregáltan él, ezek közül is kiemelkedik a sárospataki kistérség, ahol a romák zöme (83,6%) szegregált. Miskolcon, valamint a kazincbarcikai kistérségben legalacsonyabb ez az arány.

A megkérdezettek lakásainak megközelítése is összetett képet mutat. (3. táblázat) Alig több, mint 60%-uk lakását lehet megközelíteni szilárd burkolatú úton, földúttal rendelkezik a megkérdezettek 11%-a.

Végül a települést és a gazdasági státus kapcsolatát vizsgálva a következő jellemzőket találjuk:

Bár a vállalkozók nagyon alacsony arányban vannak jelen a kutatási mintában, alig egy százalékkal, egyetlenegy vállalkozó sem lakik külterületen, rájuk kizárólag a belterületen való lakás a jellemző. A munkanélküli, vagy munkaviszonnyal egyéb módon rendelkezők esetén nem mutatható ki erős összefüggés a jelenlegi státus és a lakás külterületi elhelyezkedése között.

Lakás elhelyezkedése és jelenlegi státusok összefüggése az összes megkérdezett körében

Az összes megkérdezett körében legnagyobb arányú jelenlétet a belterületen élő munkaviszonytal nem rendelkezők adják 33,4%-kal, őket követi 30,9%-kal a belterületen élő regisztrált munkanélküliek csoportja. Mind a két státuscsoportnál azonban magas a külterületen élés is.

Az 1990-es és a 2001-es népszámlálások adatai szerint a roma nemzetiségűek majdnem 60%-a él komfort nélküli lakásokban. Ezzel szemben a teljes népességnek csak 15,7%-a. Míg az ország népességének 74,1%-a a legalább komfortos lakásban él, addig ez az arány a cigányok esetében csak 22%-os.

3. táblázat

Lakástípusok eloszlásai

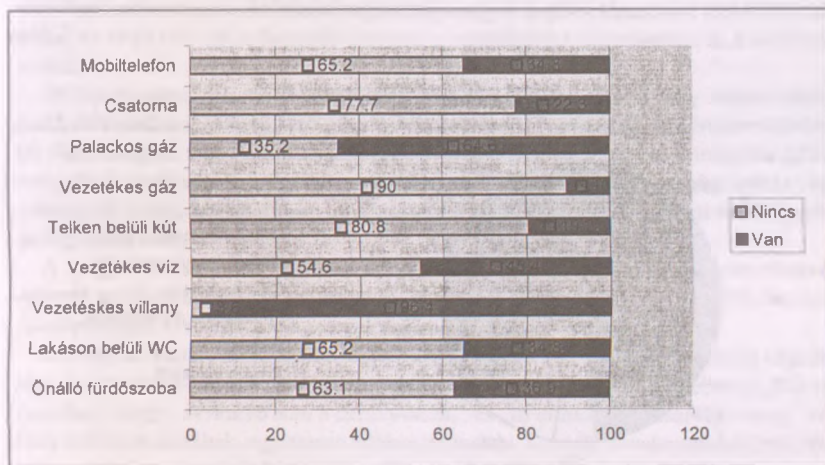
Komfortfokozat	Cigány		Az ország népessége (%)
	anyanyelvű (%)	nemzetiségű (%)	
Legalább komfortos	22,0	25,6	74,1
Félkomfortos	8,3	7,7	7,1
Komfort nélküli	61,8	59,2	15,7
Szükség- és egyéb lakás	8,0	7,5	3,1
Összesen	100	100	100

A lakások komfortfokozata is vegyes képet mutat, a települési adatsoroktól eltérően – ahol a többségi társadalomba tartozók lakáskörülményeit is számon tartják – rosszabb helyzetű lakásokat találunk a romák tulajdonában:

Nem rendelkezik önálló fürdőszobával a romák által lakott lakások 63%-a, lakáson belüli WC-vel 65%-a, vezetékes villany nincs 3,6%-nál, vezetékes víz 53,6%-nál, vezetékes gáz 88%-nál és palackos gáz sincs 35,5%-nál!

6. ábra

Lakások komforthelyzete

Az okok feltérképezése

1992-ig a munkaerőpiac átalakulása szorosan kötődött a rendszerváltáshoz kapcsolódó gazdasági átalakuláshoz. A munkanélküliség ekkor viszonylag egy homogén csoportot érintett, azokat, akik minden szempontból hátrányos helyzetűek. Ők az egykori szocialista nagyiparban foglalkoztatottak, az alacsony iskolai végzettségűek, a szakképzetlenek, de ugyanígy a pályakezdő fiatalok is. Az 1990. évi népszámlálási adatok és a KSH 1993-as ELAR (Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer) adatai, illetve a reprezentatív felmérések adatai jelzések a cigány munkanélküliség magas arányairól. A cigányság körében jellemző az aktív keresők alacsony és az eltartottak magas aránya.⁷

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében arra a kérdésre, hogy *miért nincs munkaviszonya* a kutatás során tapasztalt egyik legmagasabb, 25,3%-os adathiány, *válaszmeztagadás mellett* közel 20%-a válaszolta, hogy *soha nem volt munkahelye*, 17,3%, hogy *munkahelye megszűnt* a térség gazdasági visszaesése következtében, közel 10%-át *bocsátották el* a létszámleépítések idején, és *otthagyták munkahelyét* 5,1%. Az egyéb kategória is nagyon magas százalékot adott, több mint 23%-ot. Ezt választották, akik a próbaidő letöltése után nem maradtak munkahelyükön, vagy nem hosszabbították meg alkalmazásukat, és ezt választották azok is, akik csak alkalmi munkák vállalásából élnek.

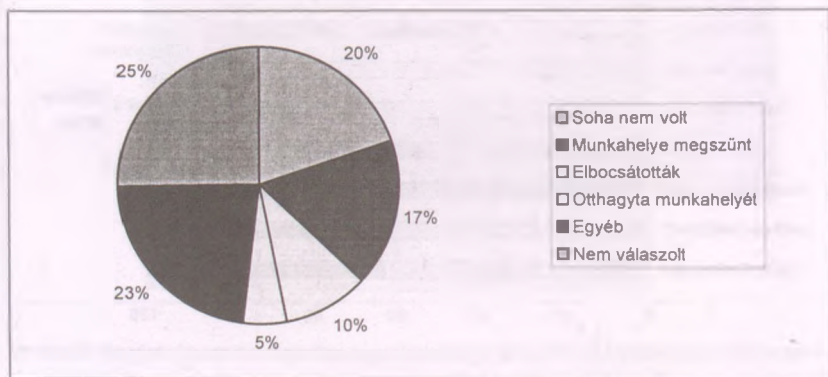
Ennek a változónak a *keres-e munkát* változóval való korrelálása a következő képet adta: Megállapítható, hogy azok között, akiknek soha nem volt munkahelye, sokkal kisebb

⁷ Hablicsek László: *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítása 2050-ig*. KSH Népeségtudományi Intézete, 1999.

arányban van hajlandóság a munkavállalásra, mint azok között, akiknek munkahelye valamilyen okból megszűnt, vagy elbocsátották (lásd 7. ábra). A soha nem volt munkaviszonya, illetve az egyéb okból munkaviszony nélküli lét adja a legnagyobb arányú *nem keres munkát* választ. Az eddig vizsgált változók gyakorisági eloszlása során 1,5 és a 9% közötti adathiányt tapasztaltunk, ennél a kérdésnél viszont ez 25%. Ezt az adathiányt kivonva és a válaszolókat 100%-nak véve 29,1% válaszolta, hogy nem keres munkát.

7. ábra

Miért nincs munkaviszonya?

A munkakeresési hajlandóság nagyobb arányban jelentkezik, és ebben inkább a „*munkahelye megszűnt*” értéke található meg, majd ezután következnek a „*soha nem volt munkaviszonya*” és az „*elbocsátották*” százalékos értékei. Viszonylag magas százalékban található meg – még egyszer hangsúlyozva az óriási adathiányt – a „*nem keres munkát*” változó. Ebben a kategóriában legnagyobb arányban a soha nem volt munkahelye és az egyéb módon elvesztett munkahely jelenik meg.

További vizsgálattal kerestük a választ arra, hogy az adott mintánkban lévő elemszám hogyan illeszkedik a feltételezett populációhoz. Annak vizsgálata, hogy miért nem keres munkát, a következő arányok felállítását tette lehetővé. Látható, hogy a szakértelem hiányát tartják a legnagyobb arányban indoknak, és ezt követi a segélyből élés és az eleve lemondás a munka megtalálásáról. Az, hogy nem tud eljárni a településről, szintén hasonló arányokat ad.

4. táblázat

Miért nem keres munkát?

Jobban megél a segélyekből (%)	Alkalmi munkából meg tud élni (%)	Felesleges munkát keresnie (%)	Nem tud eljárni a településről (%)	Nincs megfelelő szakmája (%)
3,7	1,3	3,6	3,2	5,5

Iskolai végzettség és a gazdasági státust meghatározó tényezők összefüggései

A rendszerváltás óta egyre nagyobb jelentőséggel bír a munkaerő-piacon az emberi tőke. Az emberi tőke elméletek szerint az ember azért tanul, mert ez később megtérül számára. Tehát a magasabb iskolai végzettség elvileg jelentős előnyökkel jár, de ezek sok esetben nem érezhetők azonnal. Az iskolai végzettség az egyik legfőbb társadalmi mobilitási csatorna, és ez játszik egyre nagyobb szerepet a munkahelyek elosztásában és a keresetek alakulásában is⁸

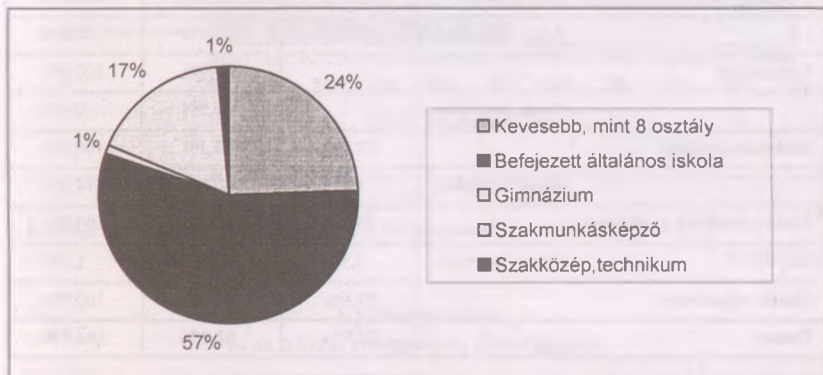
Az iskolázottsággal, mely a legfontosabb indikátor arra nézve, hogy valaki milyen eséllyel rendelkezik a munkaerő-piacon: ismert tény, hogy a legnagyobb értéke a felsőfokú végzettségnek van. A diplomások mellett az érettségivel vagy az érettségihez kötött szakmával rendelkezők azok, akik eséllyel munkához tudnak jutni, a **szakmunkás végzettségük iránti kereslet nagyon alacsony, a csak általános iskolával rendelkezők pedig szinte esélytelenek.**

A megyében alapvető probléma, hogy az **alacsony kvalifikáltságú munkaerőt igénylő munkalehetőségek száma az igényekhez viszonyítva – a 30–40 ezer fő alacsony iskolázottságú, nem csak cigány munkanélkülit tekintve – rendkívül kevés.**

Erős hipotézisünk volt a gazdasági aktivitás/inaktivitás kölcsönhatása az iskolai végzettséggel. Az *iskolai végzettség eloszlása*: nagyon alacsony hibaszázalék mellett (0.4%) elmondható, hogy „*kevesebb mint 8 osztály alatti*”, és „*az általános iskolai végzettség*” válaszok túlréprezentáltak, együttesen 80%-ot tesznek ki. Egyedül a szakmunkásképző intézetben szerzett végzettség hagyja el a 10%-ot. A kérdőív hiányossága miatt az adatokból nem tudunk választ kapni arra, hogy a befejezett középfokú oktatás mellett a B-A-Z megyei romák jelen vannak-e, és ha igen, milyen arányban a felsőfokú oktatásban.

8. ábra

Iskolai végzettség a borsodi romák körében

Bár az általános iskola elvégzése terén javultak az arányok, magasabb iskolai szinteken nem tapasztalható javulás. A cigány–nem cigány távolság nőtt a továbbtanulás, a közép-

⁸ Liskó Ilona: A cigány gyerekek szakképzésének támogatása. In: *Cigányok és iskola. Educatio Füzetek* 3. 1996.

iskolába jutás tekintetében. A három továbbtanulási lehetőség közül csak a szakmunkásképző nyílt meg a romák előtt. Az iskolai sikert meghatározza, hogy a cigány diák hol és milyen körülmények között él. Az adott település urbanizációs foka, valamint a szegregáció mértéke komoly befolyásoló tényezője annak, hogy a romák befejezik-e az általános iskolát. Azoknak a romáknak van legnagyobb esélyük elvégezni az általános iskolát, illetve valamilyen középfokot, akik városokban élnek (akik számára például elérhető közelségben vannak oktatási intézmények), de nem szegregált (azaz nem a normális életre lehetőséget nem nyújtó, infrastruktúrahiányos) lakókörülmények között. Az aprófalvas elhelyezkedés, illetve a szegregáció, igen komoly hátráltató tényező.

Igazán érdekessé válik az összefüggés az „akar-e tanulni a munkalehetőség érdekében” kérdés vizsgálatával: ennél szintén elég magas adathiány volt tapasztalható (28%). Az előbbi módszert követve 28% választotta, hogy nem, és 45%, hogy igen. Amennyiben szeretnénk megvizsgálni az iskolai végzettség és a tanulni vágyás közötti összefüggéseket, a következőket tapasztaljuk: jelentős az arányuk a befejezett általános iskolával rendelkezők körében a tanulni vágyóknak, illetve ugyanilyen magas arányban jelenik meg a szakmunkásképző iskolákat végzettek körében is (5. táblázat).

5. táblázat

**Iskolai végzettségének összefüggései
az akar-e tanulni munkalehetőség érdekében
változóval**

Iskolai végzettsége	Akar-e tanulni munkalehetőség érdekében		Összesen
	Nem	Igen	
Kevesebb 8 osztálynál	51,9%	48,1%	100,0%
Része összesben	13,8%	12,8%	26,5%
Általános iskola	33,9%	66,1%	100,0%
Része összesben	19,3%	37,5%	56,8%
Gimnázium		100,0%	100,0%
Része összesben		0,7%	0,7%
Szakmunkásképző	29,9%	70,1%	100,0%
Része összesben	4,4%	10,2%	14,6%
Szakközépiskola, technikum	35,7%	64,3%	100,0%
Része összesben	0,5%	0,8%	1,3%
Iskolai végzettsége	37,9%	62,1%	100,0%
Összes	37,9%	62,1%	100,0%

Az, hogy hol szeretne tanulni, a következő válaszgyakoróság szerint alakult: legtöbben a szakmunkásképző intézet által irányított képzéssel szeretnének munkát találni, illetve a Munkaügyi Központok átképző iskoláiban. A válaszok között sokkal alacsonyabb szinten jelent meg a középiskolai oktatás. Mindezek mutatják a romák kitörési esélyeinek, lehetséges mobilizációs csatornáikhoz való viszonyulásukat, illetve azt, hogy mennyi idő múlva megtérülő képzéseket preferálnak.

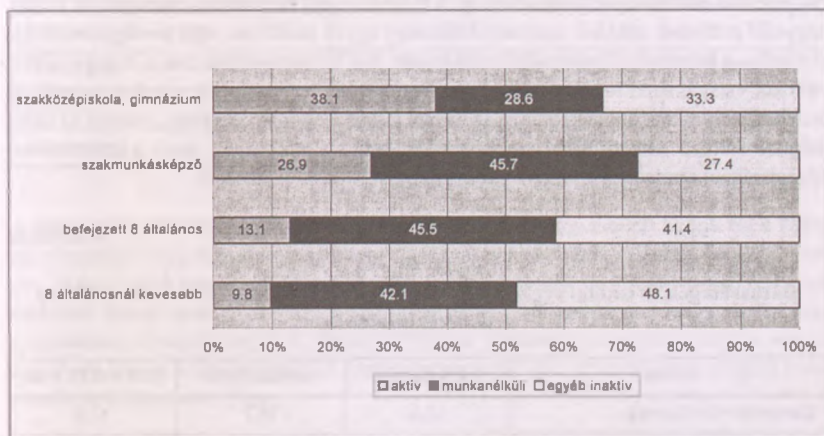
A házastárs viszonylatában szintén megvizsgálhatjuk, hogy az iskolai végzettség mennyiben befolyásolja a munkaerőpiacon való elhelyezkedésben. Jelentős kölcsönhatást tapasztalunk: a 8 általános és az attól kevesebb iskolai végzettség fordul elő leggyakrabban. Ehhez képest a szakmunkásképző és a szakközépiskolai végzettség már lényegesen ritkábban. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők a megkérdezettek házastársai körében sem fordultak elő.

Vizsgálhatjuk úgy e kérdéskört, hogy az adott iskolai végzettség milyen gazdasági státust eredményezhet, így a következő válaszokat kaptuk:

Minél alacsonyabb az iskolai végzettsége a megkérdezett házastársának, annál valószínűbb, hogy nem rendelkezik munkaviszonyal (9. ábra). A szakmunkásképzőben szerzett iskolai bizonyítvány esetében találhatjuk az első magasabb százalékos arányt a gazdasági aktivitás terén, és ez csak növekedett a szakközépiskolában végzeteknél. Viszont, ha ennél az iskolai végzettségnél nem felejtjük el, hogy az összesített inaktivitási mutató jelentősen meghaladja az 50%-ot, már lényegesen rosszabb arányt rajzol a többégi társadalom hasonló összefüggésinél.

9. ábra

Házastárs gazdasági státusa és az iskolai végzettség összefüggései

A korrelációs együttható segítségével is jellemezhetjük az összefüggést:

6. táblázat

A jelenlegi státus és az iskolai rétegzettség összefüggései

	Kevesebb mint 8 osztály	Befejezett általános iskola	Befejezett valamilyen középiskola
Aktív dolgozó	-0,70780	0,73292	0,08403
Munkanélküli	0,04298	-0,35477	0,43094
GYES, GYET stb.	0,42749	-0,18076	-0,41885

Minél kisebb arányban találjuk a romákat az általános iskola befejezése nélkül, annál valószínűbb, hogy ott az aktív dolgozók alacsonyabb, míg minél magasabb a befejezett általános iskolával rendelkező romák aránya, annál valószínűbb, hogy magasabb az aktív dolgozók aránya. Minél magasabb arányban vannak, akik a háztartásban inaktívak, annál valószínűbb, hogy körükben magasabb az általános iskolát be nem fejezettek aránya, és igaz ez elsősorban a nők gazdasági státusára, elhelyezkedésére, ahogy korábban tapasztaltuk.

7. táblázat

Iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás mutatóinak összefüggései

	Aktív dolgozó	Munkanélküli	GYES, GYET stb.
Kevesebb mint 8 osztály	7,4	44,7	47,9
Befejezett általános iskola	14,8	45,5	39,7
Befejezett valamilyen középiskola	30,2	42,7	27,1

Általános iskolát be nem fejezettek, az azt befejezettek és a középfokot elvégeztek között jelentős különbség mutatkozik meg. A 8 általánosnál kevesebbel rendelkezők között nagyobb arányban találunk munkanélkülit vagy egyéb inaktívat, mint a – legélesebb eltérésnél – a középiskolával rendelkezők között, bár ha önmagában csak a munkanélküli változót vizsgálnánk, azt a következtetést vonhatnánk le, hogy csak szerény mértékben csökkent a munkanélküliség aránya az iskolai végzettség függvényében, viszont az aktív dolgozó változó jelentős javulást mutatott. Hátránya a helyzetnek, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya a roma népességben elég alacsony.

8. táblázat

Státusrétegek és iskolai végzettségi rétegek összefüggéseinek összehasonlítása nemek tekintetében

Férfiak	Aktív dolgozó	Munkanélküli	GYES, GYET stb.
Kevesebb mint 8 osztály	13,4	76,3	10,4
Befejezett általános iskola	22,2	66,7	11,1
Befejezett valamilyen középiskola	35,7	54,6	9,7

Nők	Aktív dolgozó	Munkanélküli	GYES, GYET stb.
Kevesebb mint 8 osztály	2,7	20,0	77,3
Befejezett általános iskola	7,4	24,3	68,3
Befejezett valamilyen középiskola	21,7	25,9	52,5

Amennyiben a nem változót is bevonjuk elemzésünkbe, akkor a roma társadalom egyik legalapvetőbb összefüggését is megtalálhatjuk: az iskolázottság – az aktivitás – a nem változók vizsgálatánál nagyon erősen korrelál.

A férfiak minél képzettebbek, annál nagyobb arányban aktív dolgozók, és ugyanakkor annál kisebb arányban munkanélküliek. A nőknél is felfedezhető az az aránypár, hogy a képzettségük hozzájárul az aktivitáshoz, de ennek ellenére mégis elsősorban az inaktív csoportjába tartoznak.

Az ördögi körből való kiugrási lehetőségének gondolt/képzelt oktatás a romák többségének nem megfelelő, hiszen véleményük szerint gyermekeiket nem segíti hozzá a biztos munkahelyhez. Érdeemes egy rövid kitéréssel azt is megvizsgálni, hogy mi a véleményük a megkérdézetteknek arról, hogy jelenleg hogyan érhet(ne) el jobb eredményt az iskolarendszer.

9. táblázat

Jobb eredmény elérésének lehetőségei

Lehetőségek	Gyakoriság	Eloszlás	Adathiány nélküli eloszlás
Több időt szánjanak a tanárok	343	23,0	38,1
Tiszta roma osztályok	17	1,1	1,8
Vegyes osztályok	479	32,1	53,1
Roma tanár	53	3,5	5,8
Bentlakásos kollégium	10	0,7	1,1
Összesen I:	902	60,3	100,0
Adathiány	593	39,7	
Összesen:	1495	100,0	

A táblázatból látható, hogy nagyon magas, 40%-os adathiány mellett tudjuk ezt a változót vizsgálni. Ezt a hiányt nem számolva a vegyes osztály támogatottsága kiugróan magas, de hasonlóan magas az a kíváncsi, hogy a pedagógusok több időt szánjanak a gyermekekre. Roma tanár alkalmazása vagy bentlakásos kollégium csak nagyon alacsony százalékban jelennek meg, 5,8, illetve 1,1%-ban. Szembetűnő azonban, hogy a vegyes osztályok kiugró százaléka mellett nagyon alacsonyan bár, de megjelenik a tiszta roma osztályok indításának igénye.

Összegzés

A gazdaságszerkezet átalakításának eredményeként a romák ellentmondásos helyzetbe kerültek Magyarországon is. A szociális élethelyzetüket alapjaiban határozza meg a háztartás tagjainak gazdasági státushelyzete.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye elemzéséből kitűnt, hogy a leghátrányosabb helyzetben a szegregált, külterületen élő romák vannak. A külterületen élés már nem jelenik meg olyan magas arányban, mint a korábbi évtizedekben, de ennek a területnek a fejlettségi szintje mindenképpen elmaradott a belterületekhez képest. Ez a szegregáció hatással van a gazdasági aktivitásra és az iskolázottságra is.

A település típusa is befolyásolja, bár kisebb mértékben, a vizsgált összefüggések alakulását. Városi vagy urbanizáltabb területek nagyobb arányban segíthetnek hozzá az alkalmazotti vagy vállalkozói létehez. A területi egyenlőtlenségek más módon is befolyá-

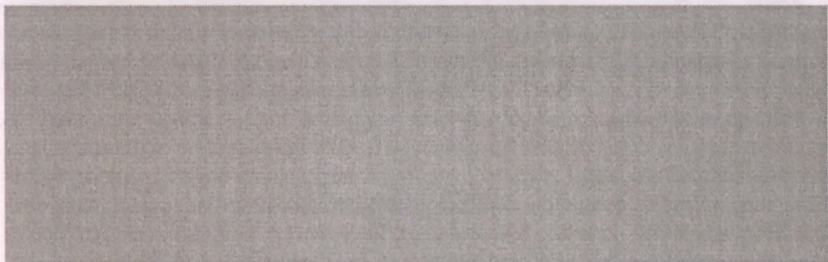
solják a foglalkoztatási helyzetet. Az észak-magyarországi régióban és a vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kiemelkedően magas a munkanélküliek aránya. A megyén belül is eltérő kistérségi foglalkoztatási arány a roma kisebbségnél.

A gazdasági aktivitást leginkább az iskoláztatás határozza meg a vizsgált változók függvényében. Az emberi tőke elméletek szerint az ember azért tanul, mert ez később megtérül számára. A roma családok érdekelték a képzésben, hiszen, ha minél magasabb képzettséget szereznek, annál magasabb az elérhető jövedelmek nagyságrendje, másrészt iskolázottság esetén az aktív munkavállalásban is jobban érdekelték, mint az inaktivitás-ban. Látva a nagyon magas inaktivitási mutatót, amely a Borsod-Abaúj-Zemplén megye romáit sújtotta és sújtja, a romák egy része már megfogalmazza kitörési pontként az iskoláztatási szint emelését, és a gyermekeik számára az iskolában nagyobb mértékben igénylik a többségi társadalom, a pedagógusok, az önkormányzatok és egyéb civil szervezetek segítségét. Bár az általános iskola elvégzése terén javultak az arányok, a magasabb iskolai szinteken nem tapasztalható javulás a romák esetében.

Irodalom

- Ábrahám Árpád–Kertesi Gábor: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. *Közgazdasági Szemle*, 1996. 7–8. szám
- Biró G.: Egyetemesség – emberi jogok – kisebbség. *Pro Minoritae*, 1996. 1. 58–62. p.
- Cigányok Magyarországon*. Összeállította: Kemény István. MTA Kiadó, 1999.
- Havas Gábor – Kemény István: A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 1995. 3. szám
- Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 7. 1995.
- Kertesi Gábor: Cigány gyermek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 1995. 1. szám
- Kertesi Gábor: Cigányok a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 1994. 11. szám
- Liskó Ilona: Hátrányos helyzetű gyerekek a szakképző iskolákban. *Educatio*, 1997. 60–73. p.
- Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről*. NEKH–ET, 1999.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Baloldali politika, civil társadalom és bevándorlás Olaszországba: Bologna esete

Peró, Davide: *Left-wing politics, civil society and immigration in Italy: The case of Bologna*.
= *Ethnic and Racial Studies* 28, vol. 2005. 5. no. September 832–858. p.

A bevándorlás és a multikulturalizmus fontos és sokat vitatott kérdések a mai Európában. Míg a politikai intézmények, és a jobboldali szervezetek válasza ezekre a kérdésekre ki-tüntetett figyelemben részesül, addig a baloldalról meglehetősen kevés tanulmány szület-tett. A cikk a baloldal multikulturális politikáját vizsgálja azáltal, hogy a bolognai kísér-letet tanulmányozza etnográfiai szempontból a '90-es évek második felének tipikus bal-oldali városában, Bolognában. A baloldaliságot itt ideológiai, pártpolitikai, önkormány-zati és civil társadalmi szempontból vizsgálja a szerző, a mindennapi kormányzati döntések tükrében, különös tekintettel egy „a volt Jugoszláviából kivándorló” roma me-nekült csoportot érintő gyakorlatra. A cikk amellett érvel, hogy az olasz baloldal fő irány-vonala mind civiltársadalmi, mind pártpolitikai és mind kormányzati elemeiben egy olyan politikával jellemezhető, amely képtelen integrálni az etnikulturális elismerés és kölcsönös tisztelet elemeit, ezáltal kevésbé járul hozzá a bevándorlók integrációjához.

Az újkori bevándorlás, amely az elnyomatás és a szegénység elől jobb életfeltételek re-ményében megmozduló tömegeket jelöli, Európa esetében egy fontos, és sokat vitatott jelenség. Mindazonáltal a bevándorlók nem egy homogén társadalmi környezetbe érke-znek, hanem egy megosztott, konfliktusokkal terhelt heterogén környezetbe, ahol rendkí-vüli jelentőséggel bír, hogy az ott lakók milyen válaszreakciókat adnak a bevándorlás kérdéskörére. Ahogy arra Cole rámutatott: „Európa bevándorlásra adott reakcióinak fo-kozott megértése – legyen az ellenséges, ambivalens, vagy támogató jellegű – figyelem-be kell, hogy vegye a mindennapok tapasztalatát, és a változó hatalmi környezetben vég-bemenő ideológiai kölcsönhatásokat”.

Annak oka, hogy a vizsgálat főleg a baloldalra terjed ki egyrészt az, hogy a baloldal egy befolyásos politikai, társadalmi és kulturális erő, melynek attitűdjeit és magatartás-formáit a bevándorlással szemben jelentőségük miatt fel kell térképezni. Másrészt a bal-oldalról gyakran úgy gondoljuk, hogy támogatja a bevándorlókat, sőt időnként képviseli is őket, egyrészt multikulturális és befogadó retorikájuk miatt, másrészt azért, mert ha-gyományosan a kedvezőtlenebb helyzetben lévő, kiszolgáltatottabb rétegeket támogat-ják. Harmadrészt a baloldal górcső alá helyezése megkönnyíti, hogy Európa bevándor-lásra adott válaszára pontosabb, általános érvényű megállapításokat tudjunk tenni. Ne-gyedrészt a baloldal vizsgálata lehetővé teszi, hogy jobban megértsük más politikai és társadalmi szereplők magatartását. Mivel amit az egyik szereplő cselekszik, az kapcsolat-ban áll egy másik szereplő magatartásával, illetve potenciáljával. Végezetül a baloldal vizsgálata a migráció szemszögéből azért is bír nagy jelentőséggel, mert politikai cselek-vést stimulálhat, illetve politikai intézkedéseket, melyeknek célja a nagyobb társadalmi igazságosság.

Ha a civil társadalmi szektor és a hivatalos pártideológia képét összevetjük, az alábbi következtetésekre juthatunk: először is a baloldal fő iránya a befogadó politikától, illetve a szociökönómiai osztályegyenlőségtől az etnikum és a kulturális elismerés irányába mozdult el, vagy ahogy azt Nancy Fraser mondaná (1995) az „újraelosztás politikáját” felváltotta az „elismerés politikája”. Ez az újfajta elismerési politika – Olaszországban legalábbis – nagyrészt retorikus maradt, azaz kevés köze volt a mindennapokba nyúló gyökerekhez és gyakorlatokhoz, és elrugaszkodott a mindennapok politikájától. Vala-

mint a migrációs kontextusban nehéz a különbséget elfogadni szociökonomiai igazságtétel nélkül, ezért a források igazságos megosztása szükségesnek tűnik, bár nem elégséges az elismeréshez, ahogy azt Majid Yar (2001) sugallja egyik elméleti cikkében.

Összefoglalva tehát a cikk bemutatta, hogy egy új baloldali politika kialakulásának vagyunk tanúi, mely elveiben támogatja az etnikulturális különbségek elismerését, és amely a kiegyenlítődség felé törekszik, de sikertelenül próbál integrálni, vagy együttműködni más egyenlőségelvű törekvéssel, mint például a szociökonomiai igazságosság elősegítésével. Ezt a politikát Avtar Brah (1996) megfogalmazásával is leírhatjuk, mely szerint ez egy olyan politika, amely túlnyomórészt az etnikulturális különbségtételek tengelye mentén mozog, és amely kevésbé működik együtt, vagy vág egybe más típusú különbségtétel tengelye mentén végzett kiegyenlítési kezdeményezésekkel.

Mindazonáltal az ilyen típusú politika úgy tűnik, jól illeszkedik a posztoszocialista baloldalhoz, és jól tud együttműködni a társadalom neoliberais átalakulásával, amely az állam visszahúzódnásával, az állami költségvetés kiadásainak lefaragásával és a politikai erők gazdasági erők alá történő rendelésével jár, melynek következtében a politikai beavatkozás területéről kiszorul a gazdaság. Valójában egy olyan időszakban, amikor a neoliberais globalizáció krízishelyzetbe hozza a modern nemzetállam asszimilációs projektjét, a multikulturális politikák fent leírt típusa egy könnyű és funkcionális módja a haladó és politikailag helyes baloldali kép fenntartásának. Ez egyre kevésbé a szuperkizsákmányolás és elnyomás emigránsokat oly gyakran befolyásoló tényezőivel harcol – részben ennek az új baloldali politikai irányvonalnak köszönhetően –, így egyre „természetesebbnek”, „normálisabbnak”, és „elengedhetetlenebbnek” tűnik. Ebben a megváltozott környezetben az új baloldal és a kulturális tanulmányok kritikusai voltak azok, akik rámutattak a különbségek csökkenésére és arra, hogy az osztályegyenlőtlenségek nem a baloldali fő problémaköréhez tartoznak, mivel az osztályok problémaköre nagyrészt eltűnt a baloldali politikai erők programjából. A kulturális különbségek elismerése az anyagi igazságosság árán a posztoszocialista baloldalt két nem szándékos, de egymáshoz kapcsolódó folyamathoz vezeti: az egyik a domináns etnicizmus, vagy kulturalizmus megerősítése, mely szerint a bevándorlók mindössze etnikulturális különbséget képviselnek, míg a második a kirekesztő elvű differenciáló diskurzusok és gyakorlatok, amely a neoliberais „Európa erőd” államapparátusára jellemző.

Bosznay Csaba

Koszovó – 2004

*Calic, Marie-Janine: Kosovo 2004. – Südosteuropa, 52. Jg. 2003. 7–9. H. 341–354. p.
(2004-es megjelenés, kéziratzáras: 2004. április 14.)*

A tanulmány a 2004. márciusi, súlyos szerbellenes zavargások apropójából készült. A nyílt válságot sikerült visszazorítani a felszín alá, a történetek megvilágítását célzó megállapítások azonban megszívelendők a nyugalmasabb szakaszokra nézve is.

A volt Jugoszlávia Szerb Szövetséges Köztársaságának részét adó, zömmel albán nemzetiségű mint autonóm tartomány valamikor még mintegy 2,5 millió Koszovó ideiglenes ENSZ-igazgatás (UNMIK) alá került a Belgrád által levezényelt területi tisztogatás és az ezt követő NATO-beavatkozás után. A nemzetközi közösség igyekezetéből fokozatosan felálltak azok az alapvető, ideiglenes autonóm intézmények: parlament, államelnökség, kormány, helyi önkormányzatok, rendőrség, egyes szakhatóságok, amelyek a felszabadi-

tott tartomány újjáéledését, az UNMIK ellenőrzése mellett, lakosai választott képviselőinek részvételével biztosítják. A szerb kisebbségében mára alaposan megfogyatkozott tartomány ideiglenes jogállását a Biztonsági Tanács 1244. sz. határozata formálisan Szerbia-Montenegró részeként minősítette anélkül, hogy ezzel a végleges státusát jelölne, mindenestre maradéktalanul kivonta Belgrád ellenőrzése alól. A végleges hovatartozás eldöntésével nemzetközi közösség hosszabb időn át egyáltalán nem kívánt foglalkozni. A témát későbbi, bizonytalan időpontra halasztották, míg a környező, főként szerbiai folyamatok ki nem bontakoznak. Helyette a pacifikálás, a demokratikus „standardok” alapozó feladatainak végrehajtását szorgalmazták. Ez volt a „standardok a státus előtt” menetrendje. Az albán politikai erők a maguk részéről természetesen nem rejtették véka alá, hogy Koszovó „független” státusára aspirálnak, még ha hivatalos formában nem is jutottak szóhoz. Az sem maradt titok, mit gondol Belgrád: a Milošević utáni szerb vezetés számára evidencia maradt, hogy Koszovó jog szerint Szerbiáé, s latolgatta is a rendezés szerb elképzelését, ennek markáns elemeként például az elkerülhetetlen albán autonómia hatálya alól kivont szerb autonóm körzetekkel. Helyi albán részről az ideiglenes igazgatás standardizáló törekvése kevés megértésre talált, hiszen bizonytalan talajra próbált építeni. Az albán politikusok követelték az érdemi, bel-, igazság-, kül- és hadügyi hatáskörök leosztását az ENSZ-adminisztrációtól. Sokkal hatékonyabban szerveződtek (nyilván belgrádi sugallatra) az illegális szerb párhuzamos struktúrák a helyi többségi körzetekben. A nyugat részéről is előbb-utóbb megértették: a status quo kérdése megkerülhetetlen. Ennek nyomán egyelőre módosították a stratégián – a „standardok a státussal egyidejűleg” elve szerint. Ez a státusról szóló tárgyalások belátható közelbe hozott megkezdését pusztán ahhoz az általánosabb feltételhez kötötte, hogy Koszovóban az élet minden területén „észrevehető” legyen az ehhez szükséges előrehaladás. Az e formában sem igazán megfogható koncepcióra mértek hatalmas csapást a 2004-es zavargások. Nyilvánvalóan ez is volt a szervezők célja. Ugyanis szisztematikusan eltervezett, szervezett cselekményekről volt szó, noha a felosztott önfelzabádító erők illegalitásban működő, a lakosság által fedezett kemény magjában kereshető kitervelőnek és végrehajtóinak körét lényegében nem sikerült felderíteni. Az események a Koszovó státusa körüli bizonytalanságban gyökerező feszültséget jelezték. De természetesen ott állt mögöttük a szociális elégedetlenség és a mesterkéltségek egymásnak ellentmondó bürokratikus intézkedések okozta frusztráltság is.

A „standardok” sorában nemzetközi közösség prioritásként kezelte és kezeli a korábbi multietnikus viszonyok helyreállítását, ennek érdekében a menekültek minél teljesebb körű visszatérésének előmozdítását bármely etnikum köréből, de, a Szerbiával esedékes dialógus esélyei érdekében is, különösen a szerbekét. A visszatérők száma, például a felzabádítást követően eltávozott, mintegy 250 ezer, túlnyomórészt szerb, kisebb részt egyéb nem albán (bosnyák, roma stb.) lakos tömegéhez képest, azonban az eddigiekben elenyésző: évente egy-kétezer. Az UNMIK első lépésben éppen a menekültügy rendezését és az egyéb humanitárius és civil-jogi kérdéseket ajánlotta a koszovói ideiglenes vezetésnek a Belgráddal folytatandó közvetlen tárgyalások témáiként. A téma súlyát növeli a menekülők újabb és újabb hulláma. Az ok: az albán lakosság nem szűnő szerbelles hangoltsága, a más nemzetiségűek nyílt vagy burkolt kirekesztése, az ismétlődő atrocitások, amikkel szemben a megszálló hatóságok képtelenek hathatós jogi és rendőri védelmet nyújtani. Kiderült: a 2004-es zavargásokhoz hasonló, nagyobb méretű kisebbségellenes megnyilvánulásokkal szemben az UNMIK és a kezdetekhez képest redukált létszámú védelmi hadteste (KFOR) lényegében cselekvésképtelen. A zavargások minden kétségen felül elsősorban további kisebbségi, főképp szerb csoportok távozását kívánták kiváltani, illetve a visszatérni szándékozók elriasztását célozták. Ebből a szempontból egyáltalán

nem véletlen a cselekmények összpontosítása északon Mitrovica, a kettéosztott város térségére, ahol a koszovói szerbség összpontosul, itt még ma is helyi többséget alkotva. Itt található a szerb nemzeti kultusszal körülvevő Rigómező. Egyszóval: kulcsterület az eljövendő rendezés szempontjából, akár ha Koszovó esetleges felosztása, akár ha szerb autonóm körzetek kijelölése kerülne szóba a jövőben.

Mitrovica térségében fekszenek egyébként Trepça szanálásra váró érc- és nemesfémlelőhelyei is. A régi óriásvállalat ma a Balkán legnagyobb ipari romterülete, jól érzékelteti Koszovó gazdasági összeomlását. A szociális helyzet jellemzésére csak egyetlen adat: a munkanélküliség aránya 49%, a fiatalabb korosztályok esetében pedig 70%-ra rúg, ami a radikalizálódó elégedetlenség biztos táptalaja. A koszovói gazdaság egyetlen számottevő bevételét a külföldi, utóbb már fokozatosan szűkülő újjáépítési befektetések és segélyek adják. Féltő, hogy ezek kimerültével még az eddigi látszatszövevény is megáll. Egyes családok jobb megélhetése külföldön munkát vállaló tagjaik hazajuttatott anyagi segítségével vagy a közintézmények bebiztosított fizetéseinek köszönhető. A gazdaságfejlesztést szinte a nulláról kellett kezdeni, és lassú tempóban halad. A befektetőket inkább elriasztja, mintsem vonzaná a politikai helyzet bizonytalansága, az adminisztratív háttér kezdetlegessége. Így az UNMIK gazdasági területen is nehezen jut előre.

A koszovói helyzet dilemmája nehéz lecke a közvetlenül érdekelt felek mindegyikének. Mindenki számára kielégítő megoldást aligha lehet találni. A józan kopromisszum tartalmát illetően nehéz semmibe venni ugyanúgy a többségi albánság önrendelkezési igényét, mint Szerbia érdekeinek azt a minimumát, amit például a nagyszámú menekült visszatelepítésére, a koszovói szerb kisebbség jogainak érvényesítésére, kulturális javainak védelmére vagy az ipari létesítményekkel kapcsolatos tulajdonért való kárpótlásra formál. (Priština a szerb katonai lerohanás során elhurcolt kataszterkönyveket, egyéb okiratokat kéri vissza.) Üdvös lenne, ha az albán ideiglenes vezetés az UNMIK útmutatását követve elvszerűen politizálna többség és kisebbség viszonyával kapcsolatban, és érdemben felvállalná Belgráddal egyes kérdésekben a párbeszédet. (Ha nem fogná vissza magát a radikális irányzatok által befolyásolt közvélemény nyomása alatt. Ilyen szempontból a soron lévő parlamenti választások miatt a 2004. év különösen kényelmetlen időszak.) A rejtőzködés és alakoskodás kellő teret nyer Belgrádban is: a rivális politikai csoportosulások itt is nehezen vállalják fel nyíltan a rugalmasabb tárgyalási pozíciót. De a legnehezebb a nemzetközi közösség és az UNMIK helyzete. Felelősségük átfogó: a körkörös konszenzus egyengetése Priština, Belgrád, Brüsszel és Washington között, Koszovó gazdasági és civil társadalmi kibontakoztatása, a biztonság megszilárdítása, a status quóról folytatandó tárgyalások „alkalmas” pillanatban (nem túl későn, nem túl korán) történő kezdeményezése és lebonyolítása. Technikai értelemben (és financiálisan) a nemzetközi közösségnek már az eddig eltelt idő- és eszközráfordítás is túl sok, egyes vélemények szerint ugyanakkor sürgetni a folyamatokat (mint az főként az USA részéről tapasztalható): veszélyes. Prištinát még sokáig nem lehet teljesen magára hagyni. Az eredményt illetően még csak valódi garancia sincs arra, hogy a status quo rendezése alapozhatná meg a civil társadalmi konszolidáció előrehaladását; a kettő között nincs oksági összefüggés. A status quo-rendezés viszonylag gyors, „könnyű” elérése aggályos lehet amiatt, hogy a nemzetközi közösség ezzel esetleg hivatkozási alapot teremt a világ különböző pontjain jelentkező más, problematikus elszakadási törekvések számára is. Az elemzés summája az előadottak tükrében az, hogy a Koszovókérdés megnyugtató megoldása – 2004-ből nézve még – hosszú távú feladat, a nemzetközi közösségnek erre kell berendezkednie. (*Belgrádtól Brüsszelig* c. cikkismertetésünk jó egy évvel később az időtávlatot illetően lényegesen optimistább.)

A külvárosok lázadása – rendkívüli állapot Franciaország nagyvárosaiban

Révolte des banlieues. Dossier. – Le Monde diplomatique, 52. évf. 2005. 621. sz. 1, 20–23, 36. p.

Huntingtont az egyesült államokbeli latin-amerikaiak tömeges jelenléte miatt nyugtalanította: a civilizációk sokkját prognosztizálta esetükben. Vajon mit szól most, a francia elővárosokban, többségükben bevándorló fiatalokból álló lázadókkal kapcsolatban? Nyilvánvaló, hogy mély társadalmi válságot jelez, sokszor a terroristákat idéző fellépésük.

Egy harag okai

Bonelli, Laurent: Les raisons d'une colère. – in: 1, 22–23. p.

(A szerző kutató a Paris X. egyetemen, a francia küldöttség tagja a „The Changing Landscape of European Liberty and Security” elnevezésű európai munkabizottságban.)

A külvárosok lázadását biztonsági téren kényszerült „hasznosítani” a francia kormány. Gyorsított eljárással fiatalok százait börtönözték be, ugyancsak százak számára helyezték kilátásba a kiutasítást, valamint a kormány jóváhagyta a Nemzetgyűlés által megszavazott, háromhónapos rendkívüli állapotot. Sőt, Nicolas Sarkozy, antiterrorista törvényében hangsúlyozza a video-ellenőrzés erősítését, az internetkapcsolatok hosszú távú számontartását, az adminisztratív ellenőrzéseket és a büntető szankciókat. A szabadság ilyen mérvű korlátozása természetesen nem lehet válasz a társadalmi válságra.

2005. október vége és november közepe között személygépkocsik ezrei égtek ki, közösségi épületek (iskolák, óvodák, gimnáziumok) mentek tönkre, bevezették a szükségállapotot, 4700 főt kihallgattak, több mint 400 embert börtönbüntetésre ítélték – de mi történt valójában? Sokan egyetértenek abban, hogy a jelenlegi társadalom összeomlásának előjelzői ezek a „farkashordák”, „világunk ellenségei”, avagy a „gyarmatkorszak utáni idők lumpenproletárjai”. Az értékelők modellszerűen ítélik meg a városi civilizáció válságát. Az efféle általánosítások megfogalmazása előtt érdemes a társadalmi viszonyokat közelebbről szemügyre venni, valamint a kiváltó okokat és azok jellegét. Ugyanazok az okok ugyanis nem feltétlenül azonos hatást eredményeznek.

Azok a társadalmi rétegek látszanak leginkább rosszul érintettek, akiket már az 1970-es évek második felének gazdasági válsága kezdett sújtani, akiket becsapott a gazdaság ún. szerkezetváltása. Az automatizáció, az informatizálás, a delokalizáció tömeges munkanélküliséget okozott, és visszavitt az alkalmi, ideiglenes munkaviszonyhoz. Mindez néptömegek létbizonytalanságát, a bérből élők ingatag jövőjét eredményezte. A válság leginkább a fiatal, 15–24 éves korosztályt sújtotta. A Gazdasági Tanulmányok Nemzeti Intézete (INSEE) által végzett felmérés statisztikusan is bizonyítja, hogy a munkanélküli népességben belül ők sokkal inkább érintettek. Gazdasági bizonytalanság alakult ki a fiatalság körében, nemcsak a közvetlen, de a távolabbi jövő sem tervezhető ténylegesen a számukra.

A közoktatás tömegesedése is csalódást okozott. A tanulás-tudás révén való társadalmi fölemelkedés illúziója is szertefoszlott: a képzésnélküliek aránya 30-40%-os a külvárosi közegben, míg a nemzeti átlag csak 17,7%. Ehhez még hozzátehetjük az elmúlt húsz év urbanizációs politikáját, ami a külvárosok nagycsaládjait a teljes létbizonytalanságba utalta.

A mostani válság tehát mélyen szociális indíttatású. Nem választott szervezett kereteket (szakszervezet, politikai pártok, stb.), és fokozta az ellentéteket 'franciák' kontra 'idegenek' vagy alkalmazott munkások', illetve 'ideiglenes munkások' között. Mélyesleges rosszkedvet váltott ki az emberekből társadalmi helyzetük, a politikusok pedig, a '90-es évektől fogva a 'biztonság szükségességét' kezdték emlegetni ezzel a választói csoporttal kapcsolatban. Azóta szerveztek 'intervenciós' rendőrséget. A bűncselekmény-ellenes brigádokat (BAC) mint jelentős vívmányt létrehozták, ezt azonban egyes rendőrök a hivatás „militarizálásaként” értékelik.

A különböző támadó és védőerővel ellátott egységek gyakran túlkapaszkodásokat vittek végbe. A politika által mindközönségesen 'a külvárosok visszahódítása' címkével ellátott események valójában feszültséget váltottak ki, illetve azt erősítik folyamatosan. A fiatalokat úton-útfélen igazolhatják. 1974 és 2004 között a rendőrség és csendőrség által följegyzett esetek megduplázódtak, a kábítószer-törvény megsértéséért kihallgatott személyek száma 39-szeresére nőtt, az idegenrendészeti törvény megsértését 8,5-szer annyian követték el. Ezzel egy időben a megoldott rendőrségi ügyek erőteljesen, több mint 10%-kal csökkentek. Ez arra enged következtetni, hogy a rendőrök elsősorban az utcai jelenlétre koncentráltak, illetve bizonyos társadalmi csoportok igazoltatására, ami az ún. „urbánus” erőszak további növekedését váltotta ki. Közismert, hogy a rend-rendetlenség létrejöttében a biztonsági intézményeknek legalább akkora szerepük van, mint a velük szembe kerülő emberek csoportjainak.

Amellett a harminc éve tartó liberális politika mellett, amely a külvárosok népének gazdasági, szociális és erkölcsi zülléséhez vezetett, csak az a kérdés, miért nem lázadtak föl már eddig?

A „városi erőszak szakértői” csendben, ám igen gyorsan igyekeznek a rendőrség felelősségét a kollektív erőszak kialakulásához kötni. Egy korábbi szóvivő felügyelő, Lucienne Bui Trong elismerte, hogy a rendőrség közvetlenül vagy közvetve benne volt az ő szolgálati ideje – 1991–2000 – alatt 341 kisebb fölkelésben. Ehhez még hozzá lehet adni a bírósági határozatokat, valamint a börtönőrök által végrehajtott és különféle egyedi bűncselekményeket.

Az autógyújtogatás egyes negyedekben egyébként meglehetősen mindennapos cselekmény, nem kell hozzá kollektív erőszak. Volt úgy, hogy átlagban 60 kocsi is égett egy éjszaka – összesen 21 500 eset történt 2003-ban! A mostani zavargásokban résztvevők egyébként nem feltétlenül bűnözők, talán csak azok lesznek; a kihallgatások során kiderült, hogy többségüknek még nincs priusza.

A társadalmi lecsúszással fordított arányban nőtt az elégedetlenség, és radikális vitákhoz vezetett a belügyminiszterrel, Sarkozyvel, akinek ebben segítségére sietett a média. Politikai tőke származott a miniszter eltökélt magatartásából, noha rendteremtő politikája éppen összeomlani látszott. Rövid távon legalább is megerősödött az erőszak.

A kormány kihasználta a zavargások idejét arra, hogy a szociális és bérjuttatásokat lefaragja, amennyire csak lehet. Egy következetes baloldalnak ezt a helyzetet kellett volna fölhasználnia valami vonzó szociális program meghirdetésére. Egyelőre azonban a szocialista, a kommunista és a szélsőséges baloldali pártok csak megerősíteni tudják – anélkül, hogy tényleges szolidaritást vállalnának – a lázadások okait.

A kormány pedig ürügyet kapott a további szociális szigorításokra. A 14 éves kori szaképesítés, az ún. alsó középiskola határának csökkentése, a képesítés nélküli munkaerő alkalmazásának még rugalmasabb gyakorlata az érintettek további elbizonytalanodását váltotta ki. A politikai, illetve törvényhozói szigor ugyanakkor tovább növekszik. A társadalmi juttatások terén a zsarolások megerősödtek. Néhány jelentés (pl. Benisti, Inserm) a

szerény jövedelmű vagy bevándorló családok kamaszkorú ifjainak „antiszociális” viselkedését patológiakusnak nevezi.

Az apartheid megállítása francia módra

Vidal, Dominique: Casser l'apartheid à la française. – in: 20–21. p.

Rossz nyelvek szerint már az elnökválasztási harc részeként egymásra licitálnak az egyelőre (ön)jelöltek – Villepin, Le Pen, Villiers és Sarkozy – a külvárosi zavargások megállításának különféle ígéréteivel. A szóbeli provokáció hatására egyes rendőrönökök valószínűleg egy gyarmati hadsereg vezetőiként lépnek föl a külvárosok többségében az arab vagy afro lakosságával szemben. Nem egészen ugyanaz kiemelni a belügyminiszter felelősségét, vagy pedig mindenért egyedül őt tenni felelőssé, ahogyan ezt most a baloldal teszi. „Erről a válsághelyzetről nem a bevándorlók tehetnek. Ez csak eredménye annak a módnak, ahogy évtizedeken keresztül kezelték őket.” – nyilatkozta tavaly a Számvevőszék. Azaz jobb és baloldali kormányok egyaránt eredménytelenül kezelték a külvárosi lakosság problémáját.

Szórványosan egy-egy ideológus iszlám összeesküvést, illetve szervezett bűnözést sejt az események hátterében. A megfigyelők többsége azonban spontán történéseket látott végbemenni. Mindenki tudja, hogy a tényleges üzletek a csendben virágoznak. A vallási vezetők csak közvetítő szerepet játszottak az eseményekben. Főleg pedig ki tenné felelőssé azt a néhány csibészt vagy „muzulmán testvér” annak a 752 'érzékeny városi zónának' (=ZUS) az elgettősodásáért, ahol mintegy 5 millióan élnek? A fiatal arabokat és feketéket sújtó diszkrimináció és fajgyűlölet, a 'francia integrációs modell' durva megsértése váltotta ki a 2005. őszi eseményeket.

Soha, a két Clichy-sous-Bois-beli gyermek transzformátorházban elszenvedett halála nem váltott volna ki ekkora visszhangot, ha az ún. 'érzékeny negyedek' nem érkeztek volna a társadalmi válság, a gyarmatosítás utáni válság és a politikai reprezentáció válságának hármastűjához. Ezek most már globális megoldásért kiáltanak, nemcsak az eddigi – eredménytelen – liberális bánásmódért. Az első halálra „Rendet és igazságot” követelés zavarossága az összefüggések ismeretében valódi értelmet nyert.

Az 1980-as évek elején váltotta föl az 'asszimilációt' a vonzó 'integráció' fogalma, amely azonban hamarosan megmutatta a benne rejlő csapdákat. Az erkölcsöz itt a nemzeti érdek is társul. Hiszen a tegnapi bevándorlók fiainak, lányainak semmi esélyük sincs gyermekeik számára minőségi életet biztosítani, ha ők maguk nem vívják ki helyüket a francia társadalomban. Ez utóbbi viszont ugyancsak nem tud kilábalni általános válságából, ha népességének tíz százalékától megvonja energiáit és szakértelmét. 2002 tavaszán, a jelenlegi kormány hatalomra kerülésekor a külvárosoktól való megvonásokat az Európai Közösségek stabilizálásának címkéjére csoportosították át. Villepin, 2005 novemberében vezette be újra a 16 éves korig szóló iskolakötelezettséget! Az egyéni sikereket elért bevándorlók kicsiny csoportjától azt várja el a társadalom, hogy tartsa kordában az „övéit”. Például Sarkozy is, miközben rendcsinálásra törekedett, a muzulmán vallásúak pozitív diszkriminációját szorgalmazta több területen is.

Tényszerűen: az 'érzékeny zónák'-ban a munkanélküliség, illetve az iskolázottság kétszerese a nemzeti átlagnak, a jövedelmek 40%-kal alacsonyabbak, fele annyi az orvosi intézmények száma. Az eredményes reform csakis jelentős és tartós anyagi támogatással képzelhető el. De ugyancsak a megoldások közé tartozik a társadalmi mobilitás fenntartása is nemzeti szinten éppúgy, mint a külvárosokban.

Az amerikai jobboldal kihasználta a felkelést

Halimi, Serge: Comment la droite américaine exploitait les émeutes. in: 20-21. p.

Az amerikai társadalom forrongott az 1960-as években: egymást érték a fekete mozgalmak, az egyetemisták megmozdulásai, a feminista törekvések, a békeharc, a homoszexuálisok forradalma és... a konzervatív válasz, a gumibot is ismét előkerülni látszott. Reagan megnyerte a californiai kormányzói posztot, Nixon pedig az Államok elnökségét; a jobboldal megerősödött. Az 1968-as chicagói és harlemi fölkelésnek 43, többségében fekete áldozata volt, akiket a rendőrök, a nemzeti gárdisták vagy a hadsereg ölt meg. Nem létezett a rasszizmus? Egy 1963-as felmérés szerint a megkérdezett fehérek 59%-a utasította el a vegyes házasságot. 55% nem kívánt fekete szomszédságában lakni. 90% elutasította annak gondolatát, hogy lányának egy afrikai udvaroljon. Az 1965-ös Watts-i zavargásokban 34 embert öltek meg, és ezer sebesült lett öt nap alatt. Az 1992-es Los Angeles-i zavargások során több mint 50 embert öltek meg, és vagy tízezer embert tartóztattak le. Az elnökválasztási kampányt ez mit sem zavarta, hiszen a jelöltek a középosztályt igyekeztek megnyerni a gettók problémájának rendezésével.

A '60-as évek elején a baloldali újságíró, Andrew Kopkind, sok mindenki mással, pl. Martin Luther Kinggel együtt remélte, hogy létrejön valamiféle feketék–fehérek–rézbőrűek közötti mozgalom a Mississippi környéki felesbérűk és az Appalache őslakói között. 1968-ban a rasszista törvények elleni harc eredményessé vált az Egyesült Államokban. De a különféle bőrszínűek közötti szolidaritás távolabb került egymástól, mint valaha. A fehér munkások társadalmi mobilitása egycsapásra eltűnt. A fizetett lumpenréteg integrációja ugyanis azt jelentené, hogy afroamerikai szomszédok költöznének mellé. Húsz évvel később sem változott a helyzet. Egy asztalos házaspár így fogalmazott: „A segélykerők többsége fekete. A segélyadók többsége fehér. Elegünk van már abból, hogy mi fizessünk a chicagói lakótelepekért és a tömegközlekedésért, amelyet nem is használunk. Sarkozy, francia belügyminiszter hasonlóan fogalmazott 2005 decemberében: „Az igazság az, hogy negyven éve elhibázott a külvárosokat érintő politikánk. Bizonyos értelemben minél több pénzt áldoztunk a várospolitikára, annál kevesebb eredményét látjuk.” Az ilyen kijelentések egyúttal azt is tartalmazzák, hogy az adókat közvetlenül is lehetne csökkenteni mind az Egyesült Államokban, mind Franciaországban.

Új irányvonallal az iskoláért

Felouzis, Georges – Perrotin, Joëlle: Un „New Deal” pour l'école. in: 22-23. p.

Franciaország megosztott képet mutat például társadalmi, gazdasági és etnikai szempontból. Hűszéves gettósodási folyamat gyümölcse ez. Egyfajta iskolai apartheidről van szó, amellyel a külvárosok ifjúságát próbálják meg felelőssé tenni. A Bordeaux-ban, ami igazán nem bevándorlók célpontja, az alsó középiskolák 10%-a foglalkozik a Maghreb-ből, Fekete-Afrikából, Törökországból érkező tanulók 40%-ával. Az előítélet kész is velük kapcsolatban: kevesebbet kell tanulni ezekben az iskolákban. Ha tisztában vagyunk a diploma központi szerepével, máris értjük a szegregáció természetét: a gyengébb, 'nem fehér' iskolába járó 14 éves gyerekek úgy érzik, hogy ki vannak zárva a munkából, a tanulásból, a szórakozásból, egyszerűen a társadalomból.

Akik nem tudják megválasztani a lakhelyüket, vagy akiknek az iskolakörzete előnytelen, annak nincs más választása, mint elhagyni a saját körzetét. Bizonyos lakónegyedek

elgettósodtak, és itt a tanintézményt is „bevándorlók iskolájának” hívják. A családok, a gyermekek a bőrükön érzik a rasszizmust, a szegregációt, különösen, ha elutasítja a körzeti iskola a gyermek fölmentését.

A rasszizmus olyan nyomasztó életérzéssé vált, amelyben a fiatalok nem képesek irányítani a saját sorsukat. A Maghreb-országokból jövők korábban rendkívül ambiciózusak voltak, ma azonban az amerikai feketékhez hasonlóan úgy gondolják, hogy a faji korlátok társadalmi meghatározottságot is jelentenek. Az intézményekbe, különösen az iskolába vetett bizalmuk teljesen szétmorzsolódott az évek folyamán.

Az értékek teljesen megváltoztak: az egyfajtan kultúraellenes, etnicizált iskola tanulóit túlhangsúlyozzák etnikumukat, és megpróbálnak másokon fölülkedni. Franciaországban tehát a gazdasági, társadalmi integráció korántsem jelenti a kultúra integrációját.

Az urbanizációs problémák között az iskolának jelképes jellege is van, épp ezért önmagában is lehet/kell foglalkozni vele. A társadalmi fölemelkedés a tudás révén még mindig integráló szerepet játszhatna.

A városszociológus, Jacques Donzelot kimutatta a centrifuga-elvet a városlakók esetében: azaz hogy pl. a középosztályok csak abban az esetben mennének a stigmatizált negyedekbe lakni, ha az ottani szegényeket és idegeneket levadásszák előbb! Vagyis az egyik negyed iskolája olyan amilyen, és a külvárosé is olyan, amilyen. Mindkettő jól meghatározott, és az előnytelenből nem lehet átkerülni a jobb iskolába. Vagyis az iskolát inkább jellemzi a szegregáció, mint az integráció. Voluntarista új vonalra van szükség: hatni kell az egyénre, és hatni kell az intézményre. A hátrányos helyzetű tanulóknak nem elég ösztöndíjat adni, hanem lehetővé kell tenni a számára, hogy elhagyhassa a gettót, és ott tanuljon, ahol szeretne.

Az intézmény oldaláról jó példa a Bordeaux-i Clithene iskola, ahol alapképzést mindenki kap, ezenkívül a tanárok viszonylag kevés óraszámban tanítanak az órarend szerint, viszont sokkal több időt töltenek a nap többi részében az intézményben, és így hatékonyabban tudnak foglalkozni a tanulókkal. Fontos, hogy az iskola mint intézmény változatosan szervezze meg az alapértékek átadásának módját.

Kakasy Judit

Az iszlám világ és Oroszország külpolitikája

Islamszkij mir... = Mezdunarodnaja žizn', 2005. 5. no. 77-95 p.

A folyóirat „Vita” rovata a Föderációs Tanács Tudományos-szakértői Tanácsa „Nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jog” szekciójában lezajlott tudományos konferencia jegyzőkönyvét tartalmazza. A résztvevők nevének és beosztásának, tudományos fokozatának és egyéb adatainak felsorolását követően az elnöki tisztelet betöltő B. Pjadyšev először V. Popovot kéri felszólalásra.

V. V. Popov: az iszlám az egyetlen vallás, melynek saját nemzetközi szervezete, illetve struktúrája van: az Iszlám Konferencia. A világon mintegy 1,4 milliárd muzulmán él, keresztény pedig 1,8-1,9 milliárd. Az iszlám gyorsan növekedő vallás, igen fiatal, majdnem ezer évvel később keletkezett a judaizmusnál és közel 600 évvel a kereszténységénél. Az iszlám jelentősen hozzájárult az emberi civilizáció fejlődéséhez, így például az algebra az arab országokban jött a világra, de számos egyéb példa is van, amely az iszlám tudományos és/vagy kulturális szerepét bizonyítja.

Az iszlám különböző okokból radikalizálódik. Egyik oka, hogy a Nyugat az iszlám civilizációt lenézi, más okok viszont politikai vagy gazdasági jellegűek, ezért aztán az isz-

lám radikálisok úgy vélik, a Nyugat rájuk akarja erőltetni akaratát, amellyel szemben – legalábbis szerintük – minden lehetséges eszközzel harcolni kell. Ezért aztán – miközben egyes iszlám államok a terrort hivatalosan elítélik – a lakosság nagy része nem ítéli el. 1996-ban kezdte meg működését Katarban az Al-Dzsazira nevű tv-adó, amely a kezdeti egy milliőről napjainkra már 40 millióra növelte nézőinek számát és ezzel párhuzamosan fokozta az iszlám iránti szimpátiát, ugyanis naponta mutatják ahogy az izraeliek verik a palesztineket, az amerikaiak harcolnak az irániak ellen, stb.

Ez az adó nem kizárólag a Nyugattal szemben folytat harcot, ugyanis leleplezi a muzulmán országok korrump vezetését is. Erőszak persze másutt is van: a fundamentalisták tevékenysége Izraelben, a zsidók harca egymás ellen stb. Az orosz elnök 2003 augusztusában kezdeményezte az Iszlám Konferencia bekapcsolását a nemzetközi fórumok működésébe, továbbá szorgalmazta az iszlám világ országaival való kapcsolatok kiszélesítését, mindenekelőtt Szaúd-Arábiával, továbbá kétoldalú szerződéseket írtak alá arab országokkal. Lényeges megjegyezni, hogy Oroszországban a pravoszláv vallás és az iszlám több mint ezer éven át létezett együtt és nem okozott vallási háborút. Ma, amikor növekszik a vallási szélsőségeség, elsőrendű fontosságú a muzulmán–keresztény dialógus kialakítása és fenntartása.

A. V. Poljakov: a szovjet–egyiptomi és a szovjet–algériai kapcsolatok közismerten számos jó eredményt hoztak: Asszuán, Heluán stb. Idővel azonban a bekövetkezett politikai változások, a Szovjetunió szétesése és más okok miatt az együttműködés egészen más arculatot kapott. Napjainkban ismét jó a viszonyunk ezekkel az országokkal, nézetünk sok kérdésben azonosak vagy igen közeli, noha azt is el kell ismerni, hogy vannak vitás kérdések is ezekkel az országokkal, melyeket tárgyalások útján kívánunk rendezni.

V. S. Hrulev: az arab országokkal való árucserénk viszonylag csekély, s ennek zöme orosz export. Ami a beruházásokot illeti, ezen a téren igen jelentős veszteségeink vannak. Az utóbbi években egyetlen jelentős objektumunk sem készült arab országokban, arab beruházás nálunk pedig egyáltalán nincs. A magas technológia területén vannak bizonyos eredmények, így például az asszuáni vízierőmű turbináinak rekonstrukciója, vagy a Lukoil működése Szaúd-Arábiában és Egyiptomban, különböző létesítmények Algériában, stb.

S. M. Rogov: az iszlám tényezőt mint Oroszország belső tényezőjét kell vizsgálni. Felmerül a kérdés: Oroszország az iszlám világban ellenséges, veszélyes állam-e, úgy fogják-e fel szerepét, mint a Nyugat szerves részét vagy nem?

V. Popov: az iszlám világ partnerként értékel minket.

S. Rogov: 20-25 évvel korábban az USA az iszlám radikalizmust a Szovjetunió ellen hangolta.

V. Popov: a radikalizmust az USA és a Szovjetunió egyaránt előmozdította, például orosz részről az afganisztáni bevonulással, ami az iszlám oroszellenességét váltotta ki.

N. A. Simonija: a muzulmán világ nem homogén. Az USA és a Szovjetunió közötti viszonyban egyes arab államok balanszként az oroszokat használták, és néha most is hozzánk fordulnak.

V. F. Petrovskij: egyetértek azzal, hogy az iszlám világban vannak partnereink, sőt: szövetségeseink is. Egyiptom és Algéria átélte az arab szocializmus korszakát és egy sor kulcsfontosságú kérdésben egybeesnek érdekeink, ezért fontos ezen országok vezetőivel bizonyos kapcsolatokat kiépítenünk. A fontos az, hogy se az iszlamofóbiát, se a vallási extrémizmust ne fogadjuk el.

M. L. Titarenko: senki sem próféta a saját hazájában. A civilizációk dialógusa eszméjét az oroszok már az 1920-as években kimondták. Nekünk könnyebb a muzulmán világ

bármely képviselőjével kapcsolatot teremteni, mint a „tiszta” Nyugat képviselőjével. A gazdasági kérdések mellett igen fontosak a kulturális hagyományok kérdései is, amelyben Oroszország – mivel országunkban kb. 20 millió muzulmán él – nagyon jelentős tapasztalatokkal rendelkezik. Ami az orosz politika kiegyenlítő szerepét illeti, azt jelenleg nem tölthetjük be a muzulmán világban az USA ellensúlyozása céljából. Azt is tudni kell, hogy az USA népességében egyre nő a muzulmánok részaránya.

I. V. Kudrjašova: az USA demokratizálni és modernizálni igyekszik a muzulmán világot Marokkótól Pakisztánig. Ezt a tényt számos példa igazolja, lásd például Irak, Afganisztán esetét. Algéria az USA számára nagyon fontos terület, a kőolaj termelése 1,4 millió barrel, továbbá az USA számára itt tartalék repülőterek is készülnek.

A. I. Šumilin: több hozzászóló nézeteivel egyetértek. Malajzia volt miniszterelnöke nyíltan antiszemita nézeteket vall, ezt is figyelembe kell venni. (Ezt V. Popov vitatja.) Šumilin így folytatta: Egyiptom és Algéria szövetségesnek tekinthető. Ezek az országok harcot folytatnak az iszlám terrorizmus ellen. Oroszország törekvése az, hogy együttműködjék ezekkel az országokkal, az orosz külpolitikai célok prioritásainak megfelelően.

Wernke Géza

Déli tényező

Trenin, D. V.: Južnyj vektor. = Meždunarodnaja žizn', 2005. 5. no. 96-105 p.

A grúziai, ukrainai és kirgizisztáni rendszerváltás azt jelenti, hogy a volt Szovjetunió most már valóban szétesett. A folyamat 15 éve kezdődött és azóta már az a remény is meghíúsult, hogy a FÁK keretében az orosz központú egység megmaradjon. Az eddigi tapasztalatok arra intenek, hogy az orosz politikai elitnek adekvát viszonyt kell kialakítania az egyes utódállamokkal.

„A Dél ideje”

Az utóbbi 10–15 évben a déli irányzat jelentősége az orosz külpolitika számára jelentősen megnőtt, elérkezett a „Dél ideje”. Oroszország déli szomszédai szuverén államokká váltak és az uralkodó elit, valamint a tömegek közötti szakadék regionális ellentmondásokat szül a társadalom gyenge konszolidációja következtében. Oroszország déli határai nehezen felügyelhetők. A gondokat fokozzák az etnikai konfliktusok, az iszlám radikalizmus és a nemzetközi terrorizmus. Nehezíti a helyzetet még az orosz beavatkozás Afganisztán, Tadzsiszisztán és az Észak-Kaukázus területén. A létrejött utódállamok többsége nem orientálódik Moszkva felé, inkább manőverezik az USA és Oroszország között. A fentiek következtében megnőtt Oroszország politikai érdekköre a Közel- és Közép-Keleten.

Orosz érdekek az új déli fenyegetések fényében

Oroszország fő ügye maga Oroszország. A gazdasági–társadalmi fejlődés meghatározza Oroszország szerepét a világban. A volt szovjet köztársaságokat önálló államokként kell kezelni, melyek egyenjogúak a többi állammal. Az orosz politika szuverén, de eközben aktívan együtt kell működnie a nemzetközi kapcsolatok többi résztvevőjével, az USA-

val, az EU-val, Kínával, Indiával stb. A legnagyobb jelentőséggel a gazdasági érdekek bírnak, mert elsősorban ezek segítik elő az ország fejlődését. Közös piacot kell kialakítani a szomszédokkal, ebben a vonatkozásban a legtöbbet ígérő partnerség Kazahsztáné.

A biztonság terén a helyzet rendkívül bonyolult és kockázatokkal terhes. A régi veszélyforrások mellett újak keletkeztek: az iszlám radikalizmus, az etnikai konfliktusok, a nemzetközi terrorizmus és egyéb. A létrejött környező rendszerek stabilitásának hiánya az egyik legnagyobb kockázat. A politikai stabilitást azonban nem a „forradalom-ellenes” stratégiával kell elérni, mint inkább ezen rezsimiek társadalmi és politikai bázisának kiszélesítésével. E tekintetben Oroszország legjobb partnerei azok a csoportok, amelyek a választókra támaszkodnak. Az orosz elitnek el kell utasítania a „színes forradalmak” primitív elképzelését. A leghelyesebb megoldás a politikai stabilitás erősítése a muzulmán országokban, különösen az iszlám radikalizmus vonatkozásában. Oroszországnak erősíteni kell szövetségét a tradicionális iszlámmal a radikalizmus elszigetelése érdekében. Komoly veszélyt jelentenek az etnopolitikai konfliktusok is, melyeket korábban sikerült befagyasztani. Az utóbbi időben ezek a konfliktusok (például a grúz-abház) kiújultak. Ki kell szélesíteni a politikai folyamatot Csecsenföldön, különös tekintettel a küszöbön álló választásokra, meg kell előzni a közép-ázsiai lehetséges konfliktusokat; az orosz katonai jelenlétnek a Kaukázusban és Közép-Ázsiában a politikai szükségszerűségeken kell alapulnia (itt különösen fontosak a kirgiziai és tadzsikisztáni orosz katonai bázisok – sic!) Ugyancsak rendkívül fontos az eredményes harc a terrorizmus ellen, továbbá komoly küzdelmet kell folytatni a törvénytelen kábítószer-kereskedelem ellen. Külön ki kell emelni az orosz kisebbségek jogainak biztosítását a Kaukázusban és Közép-Ázsiában, többek között biztosítani kell az orosz anyanyelvűek kulturális és oktatási intézményeinek működését.

Oroszország komoly demográfiai nehézségekkel küzd, ezért új bevándorlási politikát kell kialakítani. Kiemelt jelentőségű lehet az orosz nyelv és kultúra terjesztése a volt Szovjetunióból kivált országokban. Biztosítani kell a kedvező feltételeket az orosz rádió- és tv-programok illetve csatornák vételére és az írott sajtó terjesztésére.

Partnerek és riválisok

A konkurencia a nemzetközi kapcsolatok terén elkerülhetetlen. Igen komoly vetélytársakkal kell megküzdeni: az USA-val, az EU-val, Kínával. Elképzelhető, hogy a későbbiekben NATO-tag lesz Ukrajna, Grúzia, esetleg Azerbajdzsán is. Lehetséges, hogy az EU befogadja majd Törökországot, később esetleg Ukrajnát, Moldáviát is. Kína is terjeszkedhet Közép-Ázsiában. Ezek a jelenségek megfoszthatják Oroszországot korábbi partnereitől.

Mi a teendő? Béküljünk ki a helyzettel, vagy álljunk ellen? Az értelmes politika ezt a dilemmát elveti és minden erejét Oroszország versenyképessége fokozására összpontosítja, tehát arra, hogy előmozdítsa és megvédje külföldi érdekeit. A XXI. Században a legfontosabb a gazdaság, a nyelv és kultúra terjesztése, mert ezek perspektivikus tényezők. Századunkban Oroszország annyira lesz sikeres a világban, amennyire sikeres tud lenni önmagán belül.

Werne Géza

Irán visszatér az iszlamizmushoz?

Hourcade, Bernard: Iran : retour à l'islamisme? - Politique internationale, 2005. 109. sz., 185-200. p.

(A szerző térképész, a CNRS-ben kutatási igazgató, 1978–1993 között a Francia Irán-kutató Intézet igazgatója, Irán-szakértő.)

Egy kevésbé ismert, fiatal iszlamista mérnököt, Mahmoud Ahmadinejadot választották Irán elnökének 2005. június 24-én. A nyugtalanság és a meglepetés egyaránt jellemezte a klerikális, a nemzetközi és hazai iráni gazdasági köröket, amelyek az iszlamizmus visszatérésétől féltek. A 68 millió lélekszámú ország nagy része szegénységben él, ugyanakkor a föld köolajban gazdag, s ezért reménykedik az egyén abban, hogy az állam valamiféle minimális társadalmi igazságot biztosít a számára.

A száműzetésben lévő iráni ellenzék és a neokonzervatív amerikaiak számára egyedül egy rendszerváltás, az elit megújulása tenné lehetővé a feledésből való előtörést. Ahmadinejad megválasztása, aki egy politikai párthoz asszimilálta az iszlámot, mutatja, mennyire leegyszerűsítően látjuk a politikát. Az a 17 millió iráni, aki rá szavazott, nem a konzervatív körök tagja. Ők az egyetemes szenvedésen keresztül reprezentálják Iránt, amely képes volt már egyszer megmutatni jelenlétét és ellenzéki akaratát, például Kathami javára egykor.

1997-ben Kathami, most pedig Ahmadinejad megválasztásával a népakarat tulajdonképpen a vallás hivatalos jelöltjei ellen szavazott. Az Alkotmányt ellenőrző bizottság erősen megszurta a választhatók listáját, s az ún. reformálók közül csak Mehdi Karroubit hagyták meg a listán. A belülről szétbomlasztott reformisták sem nagyon találtak egyébként hiteles jelölteket maguk között.

A választási részvétel magas volt, az első fordulóban 63, a másodikban 59%-os a konzervatívok, valamint a baloldali értelmiségiek bojkott-felszólítása ellenére. Ez is bizonyítja, hogy az egyháziak erős befolyás alatt tartják a közvéleményt, és szakadék van a lakosság többsége meg az értelmiségiek között.

Mahmoud Ahmadinejad győzelme tulajdonképpen regionális, mert főképp a középső választó kerületek, a síiták, perzsa nyelvűek, városi iparnegyedek álltak mellé. Ezek a körök mindig is az Iszlám Köztársaságot támogatták.

A választók nem töltötték ki a klérus által felkínált biankót. Inkább szavaztak például Teherán polgármesterére, az őt támogatók közül kerültek ki annak idején a forradalom gárdistái meg önkéntesei.

Az Iszlám Köztársaság vezetőjét, Ali Khamene'i-t kiáltották ki nagy győztesnek, ő tudta ugyanis vagy nyolc éven keresztül megakadályozni Khatami reformjait. Érdekes módon a reformerek közelállónak tartották magukat hozzá. A konzervatívok meg szintén nem alkottak egységet, hanem sokféle elmélet és módszer szerint megoszlottak. Négy jelöltjük is volt, akik nem óhajtottak egymással koalícióra lépni. A kampány utolsó napjaiban a legszerényebb jelölt kapta a legnagyobb támogatást. A volt tájékoztatásügyi szakember, vidéki kormányzó, hagyományos „iszlam mérnök”, aki a vallás dolgaiban konzervatív, ugyanakkor a modern tudományt és technológiát sem veti meg.

Természetesen az Egyesült Államok számára továbbra sem megnyugtató, hogy Irán élére egy laikus került. Azt elismerik, hogy Ahmadinejad személyének előtérbe állításával a mollahokat súlyos csapás érte. Ő az első olyan ember, aki nem vett részt a forradalomban, hanem mintegy annak gyermeke. A XX. század leghosszabb háborúja, az 1980–1988 között zajló iraki–iráni háború alatt volt kamasz.

A nép által hozott döntés valamennyi turbánt viselő vezető ellen (17 millióan 10 millióval szemben) egy ismeretlen és diszkrét iszlám melletti voksot jelent. Biztos, hogy továbbra is az iszlám marad az iráni kormány politikai vezérlője, a síita papság továbbra is a társadalom középpontjában marad, és nem kérdőjelezzik meg a Vezető, Ali Khamene'i véleményét, mégsem lehet soha többé a mollahok Iránjáról beszélni.

Az új kormány tagjainak átlagéletkora 48 év, tíz évvel kevesebb, mint Khatami kormányáé volt. Ez csupán azért érdekes, mert olyan generáció került hatalomba, amelyeknek nem volt része Irán legnehezebb napjaiban.

Az aktuális kérdés: az Irán–Irak közötti viszonytal kapcsolatos. Az egykori Iszlám Forradalom Gárdistái, a Pasdaranokat elszánt ellenséges szellemben nevelték. A társadalom minden rétegéből toborozták tagjaikat, iszlamisták, nacionalisták közül. Az iraki konfliktus végeztével megkapták elismerésüket; ma 45–55 évesek, és a legmagasabb szintű munkakörök betöltése vár rájuk. Többségük Khatami politikáját támogatta. Akár jobb, akár baloldaliak lettek, a 130 ezer Pasdar' és a további önkéntesek között kikezdhetetlen szolidaritás él. A sah halála után azonban tizenöt évnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy leghosszabb ellenségei vezető pozícióba jussanak.

Ahmadinejad elnökké választása nem egyszerűen generációváltás. Ő és hívei korántsem semlegesek, ellenben populisták, nacionalisták, iszlamisták. A külföldről való véleményük kb. annyi, mint amennyit a különböző frontokon szereztek. Maga az elnök egészen mostanáig nem lépte át hazája határait. A miniszterek közül egy beszél franciául (Mohammad Soleymani). A külföldtől való irracionális félelem elég általános, gyakran diplomáciai bonyodalomhoz vezet. Az új elnök, aki különben egy kovács fia, beiktatásakor közölte, hogy noha a Nyugat az arab, olajtermelő országokkal való barátságot várja Irántól, ez mégis inkább Kelet felé tekint. Egyetemistaként inkább a Szovjetunió nagykövetségét foglalta volna el, semmint az Egyesült Államokét. Elég általános ez a szemlélet az Ahmadinejadhoz hasonlóan szocializálódott reformerek, az ún. „mérnökök” és „doktorok” között. Diplomáikat nem iszlám teológiából szereztek, de identitásuk leginkább a Muzulmán testvérekéhez áll közel. Kivétel az egy Ali Larijani, aki filozófus és matematikus. Általánosságban mind technokrata iszlamisták, akik építkezni szeretnek.

A tanulmány megírásának időpontjában az a paradox helyzet volt tapasztalható, hogy a Parlament, a kormány, az Alkotmányvédők Tanácsa és a Vezető szinte ugyanazon véleményt osztották. Azaz fejlődés jelei mutatkoztak, amely elsősorban a nukleáris kérdésben adott okot a reményre. Az új kormány tagjai kevésbé médiaszemélyiségek; leginkább hagyományos iszlám erkölcsi meggyőződésűkről ismertek. Ahmadinejad megválasztásával azonban az irániak nem mondtak le a még oly kaotikusnak tetsző nemzetközi nyitársról sem. A globalizálódás vonzza is őket, ugyanakkor rendkívül kényes a stratégiai fejlődés továbbra is.

Nagy a mozgolódás a reformisták részéről, máris a következő választási megmérettetésre készülnek. Kivétel csak Mohammad Khatami, aki szívfájdalom nélkül hagyta el a belpolitikai küzdőteret, és vállalt szerepet Desmond Tutu oldalán, a civilizációk szövetségét elősegítendő, az ENSZ-ben.

Mahmoud Ahmadinejad a következő négy évben nem tud „forradalmat csinálni”, hiszen a nagy külföldi beruházások, a kőolaj- és földgáz-, valamint a nukleáris üzletek már korábban a Vezér alatt megkötöttek. Ugyanakkor a személyes szabadságuktól megfosztott közép- és alacsony jövedelműek életkörülményei javulhatnak, a nincstelenekei pedig a kormányzat figyelmének középpontjába kerülhetnek.

Irán 2005. augusztus 8-án minden tárgyalást megszüntetett az Európai Közösségekkel uránium-ügyben. Tényleg, mennyire lehet bízni egy olyan országban, amely 1970-ben

aláírta a Megnemtámadási Szerződést, és 1985-ben megkezdte a titkos, földalatti, dűsített urán-gyártást fegyvergyártási céllal? Valamennyi politikai megfontolású iráni párt egyöntetűen követeli az atomenergia előállításának korlátozás nélküli jogát (kivételek az alól az 1970-es Szerződés és kiegészítései). Egy nemzetközi jelentés szerint még vagy 5–10 évre lenne szükségük egyébként is az atombomba előállításához. Az Iránra vonatkozó gyanú 2002 augusztusában bizonyosodott be, a mudzsahedinek kiváló kémtevékenységének köszönhetően. Eszerint több uránátalakító, dűsítő, nehésvízgyártó működik Iszpan és Teherán térségében, valamint Arakban. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnél ezek az üzemek nem voltak bejelentve addig.

Irán azonban – Irakkal ellentétben – jó befektető helynek bizonyult Francia-, Németország, illetve Nagy-Britanniának, így azt tanácsolták 2003-ban neki, hogy haladéktalanul és határidő nélkül hagyjon fel az uránium dűsítésével, s hogy ezzel győzze meg az Egyesült Államokat jó szándékáról. „Első körben” sikerült is elkerülnie a Biztonsági Tanács előtti tárgyalást. Számos eredménytelen tárgyalást követően azonban 2004 novemberében ismét a nemzetközi ügynökség ellenőrzése alá kerültek, mely közzétette, hogy a „gentlemen’s agreementet” sértették meg az Európai Közösségekkel szemben uránium-dűsítés-ügyben. A bizalom tehát megint megingott Irán iránt. A Közösségek azonban megelégedett azzal, hogy Iránt múltbeli mulasztásaiért marasztalta el a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség.

A három európai partner (franciák, németek és britek) szerint ugyanis Irán betartja az 1970-es szerződéshez készült Kiegészítő Megállapodást is. Szerintük a nukleáris program megfelelő ellenőrzés alatt áll, és Ahmadinejad is tárgyalóképes partner. Az európaiak szerint a külföldi gazdasági segítség feltétele az iráni nukleáris energia megléte, míg az Egyesült Államok attól fél, hogy ezt csakis negatív, katonai céllal valósítják majd meg, s példájukat követik majd a többi arab országok, valamint Brazília és Argentína.

Mahmoud Ahmadinejad megválasztása tehát a demokrácia és az atombomba versenytűzéséről szól, amennyiben az egyiket erősíteni, a másikat pedig visszafogni kell. Irán manapság megújulással teli regionális hatalomnak látszik.

Kakasy Judit

A kínai csoda

Cina, China, China! – Internationale Politik, 2005. 12. H. 6–80. p.

A Német Külpolitikai Társaság Berlinben megjelenő folyóirata a világgazdaság egészére számára kihívást jelentő, régóta tartó kínai fellendülés kérdéseinek szenteli különszámát – német, francia és amerikai szakértők, szakpolitikusok közreműködésével. Egyikük: a Pekingben dolgozó Frank Sieren nemrégiben „A Kína kód” címmel írt sikerkönyvet a témában, német nyelven. Az egy híján tíz tanulmány a növekedés jellegét, összetevőit, technológiai–infrastrukturális, valamint szociális hátterét, a globalizált világgazdasággal való összefonódását és elkerülhetetlen hatalmi–stratégiai következményeit elemzi különböző nézőpontokból.

Kína dinamikus gazdasági növekedése mintegy három évtizedes múltra tekint vissza, de csak az elmúlt tíz év eredményeivel került a figyelem középpontjába. Növekedési pályája mindinkább a világ élvonalába tör, és különböző értékelések szerint 25–30 év múlva a világ gazdaságilag vezető hatalmává válhat: gazdasága éveken belül nagyobb lesz, mint Németországé, 2015-re megelőzi Japánt, 2039-re pedig az Egyesült Államokat. A

dinamika főbb jegyei: nagyívű, egy ideje már (akár a távközlésben is) csúcstechnológiai szintű modernizáció, évi 9 százalékos körüli növekedés. A külkereskedelmi mérleg és minden fontosabb más mutató a lehető legmagasabban áll. Kína a maga 800 milliárd dollár devizatartalékával az USA mellett a második legnagyobb hitelező és befektető. Exportnyereségei révén a legnagyobb nyersanyag-felvásárló, aki neki tetsző mértékben felhajtja az árakat. Ilyen mérvű fejlődésképeségre egy egypártrendszerű, átideologizált diktatúra viszonyai között a megfigyelők és a partnerek egyáltalán nem számítottak. Mégiscsak lehetséges „szocialista piacgazdaság”? Egyértelmű vagy legalább is egyszerű magyarázat a jelenségre egyelőre nincs. Nyomós kérdések: hogyan lehetséges ez a növekedés, és hová vezet? Vannak-e határai? A kérdésekre körülbelül három irányú megközelítő válasz kínálkozik:

1. A Mao utáni Kína a pártállami diktatúra keretei között gazdasági pragmatizmusra tért át válságának leküzdése érdekében. Törekvésében mint „fejlődő ország” (s egyben mint az egykorú szovjet hatalmi törekvések ázsiai opponense) jelentős nemzetközi támogatásban részesült. Saját, sikeres modernizációs programja mellett a meginduló globalizációs folyamat során hatalmas befogadóképességű terjeszkedési övezetül kínálkozott a nyugati termelés számára, az olcsó munkaerő határtalan szélességével. Kína ezzel lényegében a globalizálódás legfőbb haszonélvezőjévé vált. Gyarapodását sokszorozta az, hogy az állami befolyás alá vont külföldi vállalatok tevékenységének a technológiai hasznát is igyekezett lefölözni – a licencké egyszerű, önkényes kisajátításával.
2. Kína gazdasága a piaci „szocializmus” irányába fejlődött, ahol a pártállami ellenőrzés az olcsó munkaerő tartós fennmaradásának, az esetleges engedetlenség féken tartásának fő biztosítója. A politika „pragmatizmusa”, amivel keresztnélz az emberi jogokon általában, és az ellenszegülést kíméletlenül megtorolja, a munka világában sem jeleskedik az érdekvédelem garanciáinak megteremtésével. Pártállami „kapitalizmusa” a legrosszabb vadkapitalizmus talaján áll. A 10-15 százalékarányú munkanélküliség (ami az ország népességéi nagyságrendjének megfelelően 150 millió főt jelent, akiről átfogó szociális háló nem gondoskodik) a viszonyok „természetes” velejárója. A politikai vezetés a tömegek lojalitását a gazdasági és adminisztratív kényszerítés mellett a „hazafias” elkötelezettség ideológiájával (és ezt megalapozó neveléspolitikával) is igyekszik biztosítani. Az új hazafias ideológia: egyfajta „pragmatista” nacionalizmus – a többezer éves államiság megőrzésének becsvágyával, ami az állampolgári közösség mindennapi helytállását igényli. A történelmi folytonosság vonalában a Mao-éra nincs sem kiemelve, sem kirekesztve. A kínai „büszkeség” nem irányul senki ellen, de könnyű megsérteni. A japán részről elkövetett bűnök megbocsáthatatlanok a szemében.
3. Kína a Föld egyhatodát kitevő területe óriási kiterjedésű gazdasági tér, máig kihasználatlan területekkel, 1,3 milliárd lakosával mérhetetlenül nagy munkaerő-tartalék birtokában van. A méretekben rejlő, még kiaknázatlan lehetőségek még hosszú távon kedvezők a fejlődés és növekedés további fenntartása szempontjából.

* * *

A kínai fejlődés, már csak az ország méreteiben rejlő lehetőségeivel is, nemcsak haszonélvezője az eddigiekben a globalizálódásnak, hanem belátható időn belül annak motorjává is válhat. Küszöbön áll, hogy Kína szerte a világban immár befektető is legyen. Mind ez alapvető kihatással lenne a világ gazdasági (és folyamányaként: politikai) egyensúly-

eloszlására, és akár az is bekövetkezhetne, hogy a régi szállóigét igazolva „a világ közepe” szerepét valóságosan betölti. Esetlegesen kialakuló ilyen helyzetében a megtermelt javak viszonylagos bőségéből jutna annyi a dolgozó millióknak is, amivel az „igazságosabb” elosztás esélyét globális átlagban javítaná. A kínai lakosság még oly elmaradásban lévő munkajövedelme a három évtizedes növekedés nyomán már eddig is a négyszeresére nőtt. A kínai növekedés folytatódása esetén a középtávú kihatások egyébként szintén három irányban határozhatók meg:

1. A világ súlypontja kétezzer év elteltével Európáról és Amerikáról újra Ázsiára tolik vissza. A folyamat Kína mellett Japán, India és Malaysia ugyancsak szembetűnő növekedésével is megerősítve visszafordíthatatlannak látszik, azzal együtt is, hogy az iszlám-fundamentalista reakció tespedése és részben a rombolása visszahúzó erőként jelentkezik. India egyébként Kína nyomában jár. Versengésük talán majd tervszerű munkamegosztásba fordul át.
2. A súlypont-eltolódással egyelőre Európa kényszerülne a legtöbbet veszíteni. A kontinensen megvalósuló integrációs program ellenére politikai és gazdasági ereje Ázsiáénak csak a töredéke, ráadásul széttagolt. Ázsia azt is kiszívja belőle. Mint azt Kína már most praktizálja, például az európai fejlesztések és licencek kisajátításával. Annak, hogy a brit érdekelttség szabályosan lejárt szerződése végén Hongkong virágzó gazdagsága könnyedén az anyaország ölébe hullt, önmagában szimbolikus jelentősége volt. Kína a hála dolgában feledékeny, s ezt még csak felróni sem érdemes neki. Célszerűbb lett volna (és lenne legalább ezután) kissé visszafogni a moható befektetési kedvet, ami végül kiszolgáltatottsághoz vezet. Ellenállni a csábításnak! Tanuljunk meg védekezni (valamilyen összefogással?) a kínai állam a császárság idejéből átörököített „ágyasházi” (konkubinátus) politikája ellen, amivel egymás ellen kijátssza a külföldi befektetőket, majd licenceiket is birtokba veszi, ők meg nézhetnek új piac után. Egyes szerzők már szemük előtt látják egy posztindusztriális, meglehetősen elnéptelenedett, Ázsia számára üdülő-paradicsomként szolgáló táji Európa mint „alvó” kontinens (önmagában egészen üdítő) képét.
3. Kína és a tágabb Ázsia az USA gazdaságát nem gyűrné maga alá olyan könnyedén, mint az európaiat, jó ideig fej-fej mellett haladna vele. Mindenesetre hadászatiilag is kiépítené vele szemben a maga szuperhatalmi ellensúlyát. Ehhez az atomhatalmi státusszal már egy ideje rendelkezik. Kína már ma is figyelmesen mérlegeli a maga erőpozícióit. Az USA-val érdek-összeütközése egyelőre nincs, csupán nézeteltérés forog fenn Tajvan ügyében, melyet a szárazföldi Kína – Amerika minden fenntartása mellett – bármikor bekebelezhet. És mindenképp éberségre inti Amerika iraki, afganisztáni mesterkedése. Rajta tartja a szemét a földkerekség ásványi vagyonán. Kína a maga irányában szentnek tartja a szuverenitást és a területi sérthetetlenséget, elutasítja a hegemonista törekvések és az imperializmus minden formáját, egyelőre ő senkit sem fenyeget. Különleges jelentőséget tulajdonít a kölcsönös előnyökön alapuló békés egymás mellett élésnek, ezzel ügyis eleve ő nyer többet. Ekként rövid és középtávon megszorítás nélkül a béke és a stabilitás letéteményesének nevezhető.

* * *

Megválaszolandó végül a kérdés: fenntartható-e a kínai növekedés, vagy pedig vannak határai? A megközelítés itt is háromoldalú:

1. A szisztéma oldaláról mégis csak kérdéses: meddig tartható fenn működőképesen a gazdaság állami szektora? A kínai magánszektor – kis- és középvállalkozások szint-

jén, főként a szolgáltatási körben – a termelési érték töredékrészét adja. Lehetetlen, hogy az állam a végletekig rajta üljön a nagyvállalatokon és a bankokon (részesesedést kikötve még a külföldi vállalatok tulajdonából is). A legutóbbi pénzügyi reformlépéseket (mint például a dollárhoz eddig mesterségesen hozzákötött nemzeti valuta liberalizálása) követniük kell továbbiaknak, és ezek el kell, hogy vezessenek a szuverén magánkezdeményezéshez, a privatizáláshoz. Ki fog derülni, milyen zökkenőkkel, esetleg válsággal jár majd a feltételezhető átalakulás. Láttuk, hogy Japán hasonló lendületű, jóllehet eredendően tőkés alapokon végbement felívelése mintegy két évtized múltán megállt.

2. A további növekedést megállítani nem, de szükségképpen lassítja majd az életminőséget érezhetőbben javító szociális, munka- és érdekvédelmi intézkedések sora, melyeket már tervbe vettek, illetve ígértek, és aminek az árát nem tudják visszaforgatni a gazdaságba.
3. Hasonlóan fékező hatással kell számolni az évtizedeken át figyelmen kívül maradt, legújában azonban már szóhoz engedett környezetvédelmi tényezővel kapcsolatban. Az átállás a környezetbarát eszközökre és technológiákra mára a kínaiaknak is a körmére égett, sőt, már készek arra, hogy nemzetközi szinten akár kezdeményezően lépjenek fel. Ez, tekintve itt is a kínai terület nagyságrendjét és gazdasági súlyát, a környezetpusztítás elleni globális küzdelem számára kedvező elmozdulás. Ebben a vonatkozásban nem is sajnáljuk annyira, ha Kína használja a technológiákat. De a feladat mindenesetre rengeteg pénzt emészti fel.

* * *

A Kína jelenével és jövőjével kapcsolatban felvetődő kérdésekre adható válaszok nem mindig egybehangzóak. Sok a képzelődés és találgatás. Az ismertetett tanulmánycsokor beállításai éleesebbnek tűnnek az átlagosnál. A világtörténelemben példátlan méretű s már eddig is meglepően kitaró növekedés ténye letagadhatatlan. Számos kérdésére egyezményes hitelű válasz egyelőre nincs.

Komáromi Sándor

Etnikai vállalkozószellem és etnikai identitás: esettanulmány a Liangshani Yi-k (Nuosu) körében, Kínában

Heberer, Thomas: Ethnic Entrepreneurship and Ethnic Identity: A Case Study among the Liangshan Yi (Nuosu) in China. – The China Quarterly, 2005. 182. no. 407–427. p.

A cikk egy kutatási projekt eredményeit mutatja be, melyet a Liangshan Autonóm Prefektúra területén élő Yi nemzetiségűek körében végeztek Szecsuan tartományban. A vizsgálat felmérte a kapcsolatokat a vállalkozások és az etnikai identitás között. Négy fontos kérdéskört tanulmányoztak: először is azt, hogy a piaci erők és a magánszektor fejlődése csökkenti a klánok Nuosu Yi vállalkozókra gyakorolt hatását. Bár a klán fontos funkciókat tölt be az új vállalkozások elindításakor, mégis inkább akadályt jelent a vállalkozások sikere előtt. A vállalkozók így szembesülnek a kereskedő dilemmájával – a minél nagyobb profit elérésének szükségességével és a klán – közösség tagjaival a jólét és a munkalehetőség megosztásának erkölcsi kötelezettségével. A klánnak még mindig kulcs-

fontosságú szerepe van, de a vállalkozók új klán eredetű szervezeteket építenek ki, így erősítik a nemzeti identitást.

Másodsorban, bár vitatott, de vannak olyan vélemények, hogy a Nuosu Yi vállalkozásai a közös és megosztott Yi identitás konszolidációjához vezetnek. Különösen gazdasági sikereik azok, amelyek alapot adnak növekvő egyéni és etnikai önbizalmuknak. De ezzel egyidejűleg egy feszültség is keletkezik, mivel a vállalkozók ingadoznak saját hagyományörző szerepük, valamint a modernizmus úttörőjének szerepe között. A szerző meglátása szerint a gazdasági fejlődés folyamatai szorosan kötődnek a források fölötti rendelkezéshez, valamint az etnikai vetélkedéshez. sőt időnként a konfrontációhoz.

Harmadrészt a szerző bemutatja, hogy az etnikai identitás miként fejlődik azáltal, hogy a Yi-k és a Han-ok között határvonalat húzunk. Az identitás nemcsak egy egyéni folyamat, hanem kollektív. Ebből következően a vállalkozások identitást nyújtó hatása csak interakciókban vagy más csoportoktól (Han) történő elhatárolódásban jelenhet meg.

Végezetül a szerző amellett érvel, hogy a Nuosu Yi vállalkozók a nemzeti tudatot fejlesztik, mivel létezik egy erős kulturális nacionalizmus a vállalkozók és más Nuosu Yi-k körében. Céljuk, hogy elismerést szerezzenek a kínai nemzetállamon belül, amelyet vállalkozásaik és gazdasági fejlődés segítségével érhetnek el.

A vállalkozók egy új gazdasági elitként különleges szerepet töltenek be a Nuosu identitásban. A vállalkozások nemcsak a helyi fejlődést segítik elő, és hoznak létre egy szociális érzékkel rendelkező üzleti elitet, de megerősítik a Nuosu identitást is. A cikk az identitás formálásának négy szintjét azonosította, melyekben a vállalkozók kulcsfontosságú szerepet töltenek be. Mindegyikük kapcsolódik és kötődik a klán eredetű nemzeti identitáshoz, valamint egy új, gazdasági alapú öntudatot erősítenek a Nuosu-k körében.

Miközben a Nuosu-k magukat nyitottnak, becsületesnek és bátorak tartják, számos vállalkozó gondolja azt, hogy fennmaradásuk kétséges, mivel gazdaságilag, képzettségben és szervezetiileg nem képeznek társadalmi egységet és semmilyen számottevő módon nem képesek ellenállni a Han-ok nyomasztó förlényének. És pontosan ezért gondolják a vállalkozók azt, hogy a Nuosu vállalkozások fejlesztése olyan fontos. A Nuosu vállalkozók a modernizmus ügynökei, sikereik, fogyasztói magatartásuk, szokásaik és életmódjuk társadalmi és szimbolikus mérőkövek, melyekkel hozzájárulnak a Liangshan-i Yi-k új identitásának kialakulásához. Ezzel egyidejűleg a klán – kötelekek és a klán – identitás is még mindig rendkívül erős, és egy közös (etnikai) tudat formálódik a Nuosu-k körében. Ezt az intézményi változást a klán szervezetek jelentőségében bekövetkező változások is kísérik. A tanulmány végezetül bemutatja, hogy a Nuosuknak nincs nemzetükkel egyesült identitásuk, hanem a sokféleség jellemző rájuk. A Yi-k sok különböző társadalmi csoport tagjai: kínai állampolgárok, a Yi nemzetiség tagjai, a Nuosu Yi-k Liangshanban egy külön kaszt, klánjuk, falusi közösségük is elkülönül; valamint tagjai a pártnak és/vagy valamely vállalkozásnak. Ez lehetővé teszi, hogy „változassák” különböző identitásukat a különböző környezetnek vagy határvonalaknak megfelelően. A Nuosu-k heterogén közösséget alkotnak, bizonyos mértékig ellentmondásos identitással és lojalitással. De ettől függetlenül a vállalkozásokat érintően a főbb tényezők közősek a nemzetiség, kultúra és a fejlődés tekintetében. A vállalkozók kulcsfontosságú formálói lehetnek a Nuosu-k jövőjének, amennyiben nemcsak egyéni vagy kisebb csoportok érdekeit képviselik, hanem felismerik társadalmi jelentőségüket és a modernizációban betölthető szerepüket. Ezáltal kapcsolatukat a klánhoz felválthatja az etnikumhoz fűződő viszonyuk, és így a morális gazdaság sokkal kevésbé a klánok, inkább a Yi nemzetiség alapján lenne meghatározható, ami egy új nemzeti identitás megszületéséhez vezetne.

Mégis, a Nuosu vállalkozók miért fejlesztik nemzeti öntudatukat sokkal inkább, mint az osztályöntudatot vagy a tartományi vagy nemzeti polgári öntudatukat. A legfőbb oka

ennek az erős kulturális (etno-) nacionalizmus a vállalkozók között, akiknek célja fenntartani és/vagy támogatni nyelvüket, tradíciójukat és kultúrájukat; ezzel egyidejűleg a modernizációt saját kultúrájuk és ezáltal egész nemzetük értékesebbé tétele előfeltételének tekintik. Egyértelmű, hogy a kínai nép fontos részének elismerésére vágyakoznak. A Yi etnikai tudat ebben az afro-amerikai etnikai tudatra hasonlít. A Yi-k egyértelműen kínaiak, ahogyan az afro-amerikaiak is egyértelműen amerikaiak. De mind a Yi-k, mind az afro-amerikaiak úgy érzik, hogy nem első osztályú állampolgárok Kínában, illetve az USA-ban. A kulturális politika eszközével küzdenek ennek kiigazításáért, valamint az etnikai vállalkozások eszközével is, de nem a kínai nép egy osztályának vagy állampolgárának öntudatával.

Bosznay Csaba

Romániai német íróportrék: Johann Lippert

„Ein Landschaftsraum, der eine faszinierende Sinnlichkeit ausstrahlt“. Johann Lippert im Gespräch mit Stefan Sienert. – Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 54. Jg. 2005. 3. H. 273–284. p.

A „ délkelet-német” folyóirat szakmai interjúi sorában ezúttal J. Lippert 1951-es születésű temesvári költővel, íróval ismerkedhetünk meg. Sokadmagával tagja annak a nemzedéknek, amelyik a diktatúra rövid néhány esztendei türelmével kibontakozott „bánsági akciócsoport” néven lépett színe az 1970-es évek első felében, majd szétszóródott, illetve hamarosan a kitelepülés lehetőségeit kereste. Lippetnek Romániában egyetlen kötetét adta ki a Kriterion Bukarestben, egy további kötetre való elbeszélése már csak Németországban jelenhetett meg, és munkássága egészében is csak a honától távol terebélyesedhetett ki. 1990 óta egymás után közel tíz költői és prózakötettel jelentkezett (egy a beszédesebb címek közül: *Banater Alphabet*, 2001), és még további művek hosszú sora elvárható a dinamikájától.

A temesvári nemzedékcsoport, melynek köre az egyetem vonzásában a romániai Bánság egész területét felölelte, fiatal lendületével arra a kísérletre vállalkozott, hogy kitörjön a tájirodalom pártállami sematizmusba fulladt provincializmusából, hogy felzárkózzék az egykorú nyugatnémet, osztrák irodalmi modernitás mintáihoz, amit a nyelvetérületen észre is vettek és rokonszenvvel fogadtak. A formai kísérletezésen túl az elhivatottabbak mindjárt a honi szemléleti, tematikai tabukat kezdték döntögetni az új formakultúra köntösében. Lippert – kellő várakoztatással – Bukarestben kiadott költői kötete: *biographie ein muster* (‘biográfiai mintavétel’, 1980) motívikájában érintette a romániai német lakosságot ért háború utáni megpróbáltatások („malenykij robot”, belföldi kitelepítések) témakörét. Bátor, még újszerű vállalás volt, amelyet, meglepetésre, három évvel későbbi román nyelvű kiadásában még a román közönség és a kritika is üdvözölt.

Lippert ettől függetlenül nem jutott fel a sorjában kitelepülő bánságiaknak abba az élvonalába, amely a diktatúra ellen élesen és eleven hangon szólt, annak megfelelő alkatú képviselőkből állt (mint Richard Wagner, Herta Müller). Őt magát későbbi műveiben inkább az emlékekben élő közvetlen életkörnyezet szemlélődő, leíró rajza vonzza, amellyel az emlékraja a térbeli eltávolodással nyeri el valódi körvonalait. Az anyag: személyes, közvetlen tapasztalat útján gyűlt fel, ugyanakkor az író, a költő, mint erről az interjúban beszél, ösztönösen kerüli mindennek az önéletrajzi lenyomatait. Stratégiája: a személytelenné tett leírás, a szubjektív kapcsolattól megtisztított környezetvalóság. Más kérdés, hogy a narráció médiumaként természetesen fellépett énnel, életrajzzal, sorssal bíró figurákat.

Elválasztva a személyestől: érvényes ez már – címére rácafolva – a *biographie ein muster* kötetére is. Az ebben érintett valóságkör tudniillik nem a személyes, nem is a szülők továbbadott élménye. Hiszen Lippert életrajzában a legmeglepőbb elem: a szülők háború végi menekülők, akik meghúzzák magukat Ausztriában, fiuk 1951-ben itt születik, hogy 1956-ban visszaköltözzenek (!) az északi Temesség kis falujába. Ezzel szerencsésen „kimaradtak” az ötvenes évek első felének meghurcoltatásából. Hatéves korától a későbbi író azonban mindent lát és hall – a falukörnyezettől a nagyszentmiklósi iskolakörnyék világán át a temesvári egyetemen és későbbi munkahelyein tapasztaltakig. (Tanárkodott a régióban, majd tíz éven át újra Temesvárt, az Állami Német Színház dramaturgjaként tevékenykedett.) Talán legmarkánsabb tematikája ölt testet a háború előtt virágzó falusi sváb életkörnyezet pusztulásának, elsivárosodásának megidézésében – a korai elbeszélésektől a későbbi, összetett szerkezetű regényekig. Újabb keletkezésű vagy

munkában lévő prózaműveiben a szülőfölddel való (rendszer váltás utáni) újratálalkozás narrációja kerül előtérbe, amikor a korábbi kitelepülő elindul azzal az indítással, hogy ellenőrizze vagy ütköztesse a változásokkal a honi emléknymokat, vizsgálja, igazítsa identitását. Ez a ma már oly széles körű „kitelepült”- (és „menekült”-, „elűzött”-) irodalom talán legjellegzetesebb elbeszélés-iránya, amely a volt haza új generációi számára is a múlt felfedezésének izgalmát, sőt az érzelmi-erkölcsi önvizsgálat alkalmait kínálja. Szimbólum-értékkel bír, hogy Lippet legutóbbi prózaművének kiadására – *Mahljahre* ('Az őrlődés évei') –, amely éppen ebből a fajtából való, egy kísérletezni bátor resicai kiskiadó vállalkozott (1984). Készülőben van (forrásunk szemelvényt is ad belőle) az a hosszabb elbeszélése (vagy regénye), amely egy magas kort megélt sváb tanítónő szóbeli, epizodikus visszaemlékezéseire épül, akit az író-elbeszélő beszéltet. A csillapíthatatlan mesélőkedvű, egészséges humorú idős hölgy még a Monarchiából való, életútja a régi délvidéki élet magyar–sváb–szerb konfigurációit és rákövetkező hasadásait mintázza.

Komáromi Sándor

A cserekereskedelem pénznemei: irodalom és az európai nyelvi diverzitás

*Cronin, Michael: Currencies of exchange: Literature and the future of European language diversity.
- Futures, 2006. 38. no. 146-157. p.*

Az EU számára előrevetített információ- és tudásalapú társadalom csak az európai irodalmak által kínált gazdag, kognitív és esztétikai környezetből képes profitálni. Egy gazdasági gondolkodás kifejlesztésének jelentősége nemcsak a megváltozott gazdasági környezetben keresendő, de abban a szükségszerűségben is, hogy elkerülendő az irodalom és a kultúrpolitika szerte az EU-ban történő marginalizálódása, amelyet előidézhet egy félrevezetett piaci pragmatizmus és az öntörvényező esztétikai álszenteskedés kombinációja. A fordítás piaci helyzete a gyarmatosítás rémét vetíti elő. Ezáltal Európa számára a különbözőség mint a kapcsolódás egyik formájának elősegítése, életképes alternatívát biztosíthat a valóságtól elrugaskodott, önmagát sokszorozó gyarmatosító uralomhoz képest.

Az európai olvasók kultúrkincsét gyarapította és befolyásolta mindig is szomszédai irodalma. A költészet, a próza és a dráma európai fejlődése elképzelhetetlen lenne anélkül a hatalmas megtermékenyítő erő nélkül, amelyet például Cervantes jelentett Nagy-Britannia számára, vagy Joyce a Cseh Köztársaság számára, vagy Ibsen Párizsban. Európa egyik XXI. századi kihívása az, hogy biztosítsa az európai írók folyamatos olvasottságát Európában, és hogy megjelenítsék az egész kontinens teljes nyelvi és kulturális diverzitását. Mivel az Európai Unió további bővítésnek néz elébe, ahol az újonnan érkező államok mozgása egy közös alkotmány elfogadása irányába halad, így ideje feltenni a kérdést, hogy az irodalom miért is jelenjen meg azon viták és publikációk során, melyek Európa jövőjét tárgyalják.

Az már közhely a politikai kommentárokból, hogy az Európai Unió nem rendelkezik olyan kulturális dimenziókkal, amelyek hasonlítanak az Uniót alkotó nemzetek kulturális dimenzióira. A kulturális dimenziók hiányára gyakran rámutatnak kritikusok, akik szerint az Európai Unió elsősorban gazdasági és technokratikus egység, és osztják Jacques Delors érzelmeit: „az ember nem szeret bele egy közös piacba: ahhoz valami másra van szükség”. Ennek a „valami másnak” a jellegére az Európai Unió Egyezmény 128. cikke utal, ahol a következő olvasható: a Közösség hozzájárul a tagállamok kultúrájának felvirágoztatásához, és ezzel egyidejűleg tiszteletben tartja nemzeti és regionális diverzitásukat, miközben elősegíti egy közös kulturális örökség előtérbe kerülését.

A szöveg világosan kifejezi az Európai Unió elkötelezettségét a kulturális diverzitás mellett, valamint egy olyan szerepet vázol fel az Unió számára, amellyel elősegíti ezt a sokszínűséget. A kulturális kérdések megoldásának nehézsége abban rejlik, hogy a törekvés gyakran a tettek helyettesítője. Noha a sokszínűség elve elfogadott, nincsen semmilyen jövőkép arra vonatkozóan, hogy az miként védelmezhető és őrizhető meg a gyakorlatban. A hágai bíróság általánosságban alkalmazott módszere, hogy a Közösség törvényeit a törvényhozók alapvető szándéka szerint értelmezik, interpretálják, hogy fennáll-e a nyelvi diverzitás, ahogy azt az egyik legkorábbi és talán a legismertebb esetben (*26/62 van Gend & Loos v Nederlandsche Administratie der Belastingen*) történt, ahol az egyezmény cikkelyét annak „szellemiségének fényében” értelmezték, annak érdekében, hogy meghatározzák a doktrínának a Közösség törvényére érvényes direkt hatását, amellyel feljogosítják az egyes személyeket, hogy a Közösség törvényei alapján forduljanak saját nemzeti bíróságaikhoz.

Az Európai Törvényszék másik módszere, hogy úrrá legyen a következő kifejezések többféle jelentésén az, hogy az ilyen szavaknak egy közösségi értelmezést ad, ahogy azt az *53/81 Levin v Staatssecretaris van Justitie* esetében a „dolgozó” kifejezéssel tették.

Az évek során az Európai Bíróság nemcsak egyedi stílust, de egy kétségtelenül egyedülálló közösségi törvényértelmezést és szemléletet hozott létre. Bár a törvényszék munkájának sok vonása hasonlít a közösségi törvényre, és a törvényszék érvelése, – nem beszélve annak értelmezési munkálatairól, amelyek gyakorta betévednek a törvényhozás és a precedens-alkotás világába – civil ügyvédek megítélése szerint gyakran a szó szerinti jelentést tekintik mérvadónak, amely a törvényszék számára nem lenne általánosan alkalmazandó. Bár a szerző csak néhány példát említ a nehézségek közül, melyeket az ilyen interpretációk okozhatnak, a szövegkörnyezeti értelmezés minden módszerből emel ki elemeket, de leginkább saját megközelítését helyezi előtérbe, melynek hangsúlyos eleme az intézmények érdekei közti egyensúly – szemben a tagállamok, és/vagy azok egyes állampolgárainak, valamint a Közösségi Törvénynek értelmezése az Egyezmény, valamint rendelkezéseinek „szellemisége és általános gondolatai” szerint. Ezen érdekek között egyensúlyozva tekintik ezeket az álláspontokat, és a lehető legnagyobb jogi súlyt biztosítják a Közösség érdekeinek megfelelően. A jogi biztonság érdekében rendkívüli jelentőséggel bírma a Közösségi Törvény egységes interpretációja.

Mi várható a jövőben? Lehet-e a fentiekben leírt problémákra értelmes megoldást találni? Szükség van egyensúlyi helyzetet létrehozni a demokratikus és kulturális igények között a többnyelvűség érdekében egy olyan világban, amelynek gyakorlati és realisztikus tendenciái egyre inkább a globalizáció felé mutatnak, ahol a kommunikáció általános nyelve egyértelműen az angol, különösen a számítástechnika, az e-mail és más kommunikációs csatornák terén. Ehhez a tagállamok részéről hozzájárulásokot tesz majd szükségessé, amelyek bár politikailag nehéznek bizonyulnak, de nem szabad, hogy ellehetetlenüljenek, ha egy realista szemlélet kerekedik felül az idejétmúlt eljárásokon, és különösen a gazdasági törekvések nem kerülnek ki a figyelem köréből.

Bosznay Csaba

„Német” Csernovic: mítosz és valóság

*Hainz, Martin A.: Celan und Czernowitz – topographische Überlegungen.
Südostdeutsche Vierteljahreshlätter, 54. Jg. 2005. I. H. 32–41. p.*

Csernovic – a Habsburg Monarchiáról Romániára szállt bukovinai „mintatartomány” székvárosa legendává, mesés kultuszhellyé avanszált a kései emlékezetben, amikor Bukovinának már rég nyoma sem volt a térképeken, a város maga elhanyagolt, jeltelen fészekké lett Ukrajna délnyugati határainál. A legenda népek és kultúrák idillikus közösségről szól, amelyben román, ukrán, ruszin, lengyel, német és zsidó egybeforrt, és úgy élt, virágzott együtt, mint a mesében. Lényegében a sajtó gerjesztette ezt a közép- és kelet-európai elzárt rendszerek lebomlásának és kinyílásának előszelében. Forrása a Bukovina széthullását és vészorszakát (1940/45) túlélő elszármazottak felvillanyozott várakozása, felújult honvágya volt, nem csak Csernoviccal kapcsolatban. Életre kelt egy sor, német sziget-kultúrájával „elsüllyedt”, elfelejtett tartomány emléke. Csatlakozott az irodalmi emlékezet és nyomdokain az irodalom- és művelődéstörténeti felfedező kutatás is. Még egy utolsót lobbant a mítosz a Habsburg-birodalom „olvasztótégelyéről”, amit korábban a bukott Monarchia utáni nosztalgia életetett, s elsősorban az asszimilált-szekula-

rizált németzsidó értelmiség képviselt „Ciszlajtánia” peremvidékein. Csernovic német irodalmát – román uralom alatt – ugyancsak ez a réteg tartotta ébren (Erdélyllyel és a Bán-sággal együtt a német kisebbségi kultúra virágzó szigetét alkotva Románián belül), oly eltökélten, hogy opciójához Csernovic eleste után, a szétszóratásban nemcsak hi maradt, hanem a teljesítményét tovább fokozta, és néhány életművel egyenesen világirodalmi csúcson járt. Noha útelágazás is nyílt – *jiddis* – (palesztinai kivándorlóknál) *héber* nyelvi irányba, főcsapásnak a német opció fenntartása bizonyult. A nyelviségnek ez a meglepő túlélése a bécsi örökség impulzusából (miközben a román átváltásra is megnyílt az út) nem jelentett egyet azonban azzal, hogy hordozta is volna egy multietnikus-multikulturális „árkadia” diskurzusát. (A nyelv és a vele képviselt standard kultúra önmagában, amíg Bécshez tartozott a tartomány, a román, ukrán fiatal értelmiséget is kísérte, mint például Eminescu költői kezdetei mutatják.)

Egy sor csernovici gyökerű, múltú költő mondandójában is teret nyert ugyan a Bécsre visszanező Csernovic- és Bukovina-romantika, de ez csak egyetlen szólam volt több közül. Az életművek teljesebb és mélyebb megismerése mást is megmutat. Az itt ismertetett cikk Celan példáján szemlélteti a költői kommunikációban bennefoglalt más irányú tapasztalatot. *Paul Celan* (1920–1970) a háború utáni német líra csúcspontjára emelkedett, ezért a Bukovina-mítosz elsősorban az ő nevével jelent meg a folyamat kezdetén. Noha a tévhit a korai pályaszakaszhoz kapcsolódott, a táj iránti nosztalgia jelenlétét bizonyos áttételeiben a későbbi holokauszt-témára is rátapadni vélte a kezdeti kutatás. Szemléletváltását nagyban segítette a sűrű változásokon átesett régióra vonatkozó társadalomtörténeti vizsgálódások beindulása, német, román, ukrán összefogásban – 60–80 évi mozdulatlanság után. E vizsgálódások nyomán megfoghatóvá válik a törekény, bécsi stílus civilizációs felszín (Csernovic) és az elmaradott viszonyaiban alig mozduló, archaikus létformáit őrző hátszág, egyben a gazdagság és szegénység éles ellentéte, és egyúttal a Schiller és Goethe nevével fémjelzett polgáriság naiv eufóriája és egyidejű fenyegetettsége az előretörő román, illetve kezdetben még csak távolabbról – a birodalmi német antiszemitizmus irányából. Elég fenyegető már a közéletben, az intézményi szinteken előretörő román burzsoá nacionalista nyomás. E környezeti feltételekkel már a korai Celan-versek élményanyagát a magas kultúrát képviselő németzsidó polgár-értelmiségi létbizonytalansága, nyugtalan-sága határozza meg. Ezzel adekvát költői technikája a nyugati klasszikus és modern, s hozzá a keleti archaikus (zsidó, román) örökség idézetekbe tördelt poliszémiájára épül, a képmozaik rejtjeles üzenetével. A táji multikulturalitás elemeinek ez a szintézise (amibe később helyet kapnak szláv körü adalékok is) nem a népelemek – tévesen feltételezett – harmonikus együttélésének a lenyomata Celan költészetében. Épp ellenkezőleg: a heterogén adottságok közepette, nyomasztó ellentétek szorításában elbizonytalanodó létező költői megítélésük kísérlete. Ebben a szűkebb táji készlet megragadásával együtt a keleti és nyugati tényező párosítása önmagában fontos elem. Celan későbbi költészetének tulajdonképpen nincs szüksége paradigmaváltásra a rejtett fenyegetettség apokaliptikus kiterjedése során: elég, ha csak hagyja szétfőredezni egyre több elemű idézetmozaikjait.

Celan korai költészetének záródarabja az egymásnak ellentmondó elemzések tárgyává lett, mindenfelé idézett *Halálfiga*. A részint közhelyes képi utalásaival együtt meglehetősen talányos költemény a náci haláltáborok apokaliptikusával szembeállítva. A cikk keserűen parodisztikus célzatú idézetmozaik gyanánt fogja fel a verset (ahogy eddig még nem próbálták elemezni), amely kifordított retorikájával ad hangot kétségbeesett tiltakozásának a német humanizmus-örökség, a művészet és egyúttal a német nyelv gyilkos, sátni lealázása ellen. Celan számára alapvető kihívássá lett, hogy választott nyelvi médiumát a „gyilkosok” nyelvétől! („a halál némethoni mester”!) külön megkülönböztesse. 1945-

ben Bukarestbe kerülve mérlegeli a románra váltás lehetőségét is, és ekkor egy sor román nyelvű költemény kerül ki a keze alól a korai versek struktúrájában. Végül mégis kitart a német mellett, de, miután még idejében kijutott Bécsbe (bár aztán mégis inkább Párizsban telepedett le), ám egyfajta „metanyelvvé” alakítja át. A csernovici nyelvi-kulturális konstelláció, amiből Celannál minden kiindult, itt oly mérvű transzformáción megy keresztül, amelyben szinte már felismerhetetlenné válnak az alapok. A Celan-kutatás ennek nyomán hajlamos szem elől is téveszteni a csernovici hátteret, s olykor egy-egy elemzés értékmérője lesz, hogy szót sem ejt Csernovicról. Ez azonban a másik véglet: Celan költői struktúrájában Bukovina és Csernovic eredendő feszültségei is mindvégig ott feszülnek.

Komáromi Sándor

Belgrádtól Brüsszelig: mekkora is az út hossza?

*Reuter, Jens: Serbien und die EU – Wie weit ist der Weg nach Brüssel?
= Südosteuropa, 53. Jg. 2005. 3. H. 376–404. p.*

Szerbia politikai élete – Montenegróval való államközösségi kapcsolatában és anélkül (ma már tudjuk: nélküle – a szerk.) egyaránt – a Milošević-éra leküzdése óta sem eseménytelen. Európai integrációs mozgását tekintve mindazáltal kevés haladás érzékelhető. Az okok között általában a jugoszláv háborús bűnököt vizsgáló Nemzetközi Büntetőbírósággal való együttműködés deficitjét szokás kiemelni, ugyanakkor a helyzet ennél jóval összetettebb. Az itt ismertetett elemzés teljesebb képet igyekszik nyújtani.

A Belgrád és Brüsszel (Szerbia–Montenegró államközösségére együttesen vonatkozó) kapcsolatainak eddigi főbb állomásai:

- keretegyezmény az EU-csatlakozást illető felkészülés megkezdésére Sl. Milošević bukása után (2000. november);
- segélyek és CARDS-támogatások folyósítása (2001. decembertől) – a Hágával való együttműködés vonatott lépéseinek függvényében;
- megvalósíthatósági tanulmány kitűzése és elkészítése (2003/2005) a csatlakozási folyamat megindítását előkészítő tárgyalások elé.

Szerbia–Montenegróban a demokratizálás és a gazdaság átalakítása a hosszára nyúlt diktatúra, illetve a jugoszláv háborút követően évtizedes késéssel indulhatott a szovjet érdekszférából kiszabadult országok vagy akár a jugoszláv kötelékből még idejében kivált köztársaságok rendszerváltásaihoz képest. A háború romjai mértéken felül ránehezdedek a gazdasági feladatokra, a politikában pedig az etnonacionalista sovinizmussal mélyen átitatott nemzeti tudat túlélése húzza vissza a reformok menetét. A demokratikus hatalmváltást végrehajtó erők összefogottsága, öntudata csekély, kormánytöbbsége a nacionalista ellenzékkel szemben bizonytalan. Az integrációs távlat tudati húzóereje, társadalmi támogatottsága elenyésző. Az átalakulás válságának politikai oldalán főként az eljárt szott balkáni politika terhéből visszamaradt négy tényező emel erős akadályokat a Brüsszel felé vezető úton: 1. az államközösségekben megtartott Montenegró kiválási törekvése, 2. Koszovó, a valamikori autonóm tartomány jogállásának kérdése, 3. a vajdasági autonómia helyzete, 4. a délszláv háború során szerb oldalon elkövetett háborús bűnök felelőssége. Ezt a négy tényezőt részleteiben is taglalja az elemzés.

1. A Szerbia–Montenegró államközösség problémája

A volt jugoszláv föderalizmus maradékát („Kis-Jugoszlávia”) 2003-ban Szerbia és Montenegró (Crna Gora) államszövetségére átruházó új társulás az önállóságra törekvő Montenegró eredeti szándéka ellenére jött létre, lényegében EU-nyomásra, és gyakorlatilag három év próbaidőre. Az EU egyik szempontja Koszovó esetleges föderalizálásának elképzelése volt, amivel részlegesen feltámadhatna a balkáni föderalizmus, további szempontként kínálkozott az EU-csatlakozási folyamat két szuverenítésra szóló egybefogása. A csatlakozási ígérvény konkrétan is a kettős kötelék kereteire szólt. A gyakorlati együttműködés elképzelése azonban csődöt mondott, főként gazdasági oldalon. Montenegró a balkáni összecsapások idején kénytelen-kelletlen önállósította magát, újbóli átállítása a vonatott átalakulásban lévő szerbiai struktúrára nem bizonyult járható útnak. Brüsszel ebbeli tévedését, figyelmetlenségét, ha vonakodva is, végül belátta. Tehertételként jelent-

kezik a montenegrói és a szövetségi adminisztráció, nemkülönben a törvényi keretek ket-tőssége. Szerbia mind súlyosabb koloncként nehezedik Montenegróra, de szerb részről is érzékelik ugyanezt. M. Djukanović kormányfő – szerbbarát ellenzékének álláspontja el-lenében – 2004-ben már jelezte Belgrádnak, illetve Brüsszelnek a függetlenségi opcióhoz való visszatérés határozott szándékát. Miközben etnikai-kulturális alapokról nézve (azo-nos nyelv, közös hagyományok, Szerbiában élő montenegróiak) a szétválási szándék több mint meglepő. A függetlenségpárti kormánytöbbség mindenesetre 2006 tavaszára kitűzte a népszavazást a kérdésben. Az esetleges pozitív eredmény súlyos zökkenőt okozhat a szerbiai folyamatokban. (Múlt évi keletű forrásunk kitekintésén túlesik az idő-közben lebonyolódott népszavazás, amely – a Brüsszel részéről megkövetelt minősített többséggel – igent mondott a különválásra. A döntés horderejét a napi hírekben követhet-ő következmények jelzik.)

2. A koszovói kérdés*

Belgrádnak európai távlatokban nyilvánvalóan szorosan együtt kell működnie a koszo-vói rendezésben érdekelt valamennyi féllel. A nemzetközi védnökség alá került korábbi autonóm tartomány vagy Szerbiánál marad – minden bizonnyal igen szigorú feltételek-kel, vagy függetlenné válik, mint túlnyomó albán nemzetiségű többsége, politikusaival az élen, akarja. (A felosztás egy nagyobb, majdnem tiszta albán, valamint egy szerb többségű területre: a legkevésbé támogatott opció.) Az elhatározó albán függetlenségi tö-rekvés elfogadása nehéz leckét ad fel Belgrádnak, az egyengetése pedig a nemzetközi kö-zösségnek. Az előzetes vitából világos: Belgrád számára Szerbia elszakíthatatlan része a tartomány, a koszovói albánság politikai képviselője viszont túllép ezen. A helyi szerb-albán viszony elmérgesedését, a „jugoszláv”-szerb rendőri és haderő, illetve az albán ön-védelem cselekvésmódját ismerve, a tömeges szerb meneküléssel tovább erősödött al-bán többség tényét tekintetbe véve, semleges vélemények is tartják az elszakadást kézen-fekvőnek. Az álláspontok között igazából kibékíthetetlen az ellentét.

A balkáni békeltetést és integrációt felvállaló nemzetközi politika igyekezett jó ideig le-begtetni a kérdés megoldását. A koszovói ideiglenes adminisztráció útján a „standardokra” – a demokrácia és a gazdaság építésére – irányuló erőfeszítéseket emelte a középpontba, a status quo eldöntését „későbbi” időre halasztva. Ugyanakkor az ismétlődő szerbellenes at-rocitások, legfőképp a 2004-es súlyos zavargások jelezték: löporos hordón ülnek. Ekkor került sor, lényegében USA-nyomásra, új kezdeményezésre a status quo ügyében. A nyomdokain a független amerikai és európai szakértőkből álló Nemzetközi Balkán Bizott-ság vázolt fel egy elképzelést (2005. április), amely szerint Koszovó négylépcsős átalaku-lás végén függetlenséget kapna (EU-tagsággal, amit Szerbia is ugyanakkor megkapna), szigorú garanciákkal az elmenekült tömegekben is visszafogadott szerb kisebbség védel-mét illetően. Ezzel majdnem egy időben kelt az Európai Parlament, nagyjában ezt megerős-ítő állásfoglalása, munkára sarkallva a Tanácsot, valamint a Bizottságot. Figyelemre méltó konkrétuma, hogy – pozitív javaslat nélkül – kizárni javasol olyan opciókat, mint a visz-szatérést Szerbia–Montenegró kereteibe vagy az egyesítést bármely más állammal (így Al-bániával is), illetve a terület esetleges felosztását. E javaslatok igazodtak azokhoz az elterjedt óhajokhoz, melyek szerint Koszovó kérdése 2005-ben végre határozott formában napirendre kerüljön, aminek nyomán 2006 végére végső döntés is születhet.

* Lásd *Koszovó – 2004* című cikkismertetésünket is.

Belgrád egyelőre defenzívába került a maga elképzelésével. Még Oroszország vagy Kína sem áll teljes szívvel mellette. „Utolsó” szava még az volt: „autonómiánál többet, függetlenségnél kevesebbet” szánna Prištinának. A nyugat azonban, úgy tűnik, erősen elszánt a végigtárgyalásra, ahol a szembenálló felek minden érvekkel előhozakodhatnak, ahol azonban nem tűr el „vétót”, sem halogatást Belgrád részéről. Adott esetben Belgrád beleegyezése nélkül is megítélik Koszovónak a függetlenség olyan, demokratikus biztosítékokkal megerősített formáját, amely a kisebbségvédelem és a szilárd balkáni béke követelményeinek is mindenben megfelel. Valamennyi elemző szerint Belgrád azzal járna jobban, ha e tárgyalások során becsületes kompromisszumkészséget mutatna, és megértené: Koszovó „ elvesztése ” nem csak veszteséget jelentene számára egy zavartalan balkáni-regionális EU-együttműködésben.

3. Kényes etnikai egyensúly a Vajdaságban

A fejlettebb autonómiájáért küzdő, többnemzetiségű tartomány etnikai viszonyait a helyi magyarok és más kisebbségek elleni atrocitások sora árnyékolja be. Súlyuk és gyakoriságuk a Milošević-éra óta fokozódó tendenciát mutat, de leginkább érintettként a magyar forrású beszámolók rámutatnak, felderítésük és számonkérésük ugyanannyi kívánni valót hagy maga után. Rendőri részről jellemző az elhallgatás és – bűnrészességig menően – a történetek elferdítésének, cinikus kifordításának igyekezete. A „regisztrált” esetek számát jóval meghaladja a cselekmények köre. A Belgrád – Budapest között helyreállt formális jó kapcsolatoknak köszönhetően 2004-ben (amikor már fenyegető mértékben sűrűsödtek az incidensek) lehetőség nyílt magyar parlamenti bizottsági képviselő (Németh Zsolt) helyszíni tájékozódására. A magyar kormány közbenjárására számos nemzetközi fórum hallatta hangját az ügyben, Tom Lantos, magyar származású amerikai kongresszusi képviselőtől az Európai Parlament miniszteri bizottságán át az Európa Parlamentig. Belgrád részéről sokáig felelősség-áthárítással és az ügy bagatellizálásával próbálkoztak. A budapesti Magyar Emberi Jogi Alapítvány későbbi jelentése is aláhúzza: a felhívásoknak kevés fogantatja volt: 2005. január végén az Európai Parlament vizsgálóbizottsága is kiszállt tájékozódásra. A bizottság meggyőződött a ténybeszámolók hiteléről, s ezt az érdekeltek értésére adta. Kitervelt, egybeszervezett akciósorozatra egyelőre nem következett, de érzékelte az idegenellenesség jelenlétét a társadalmi környezetben. A spontán, egyedi jellegű cselekmények sorozatának háttereként a bizottság megjelölte a háborúk nyomán szerb menekültekkel elárasztott tartomány korábbi etnikai egyensúlyának kibillenését, az intoleráns, agresszív hajlamok elterjedését, és egyúttal az időszak választási kampányaiban teret nyert nacionalista demagógiát. A bizottság a továbbiakban határozott hangon felhívta az érdekelteket a kellő intézkedések megtételére a rossz irányú folyamat megfékezése és a vajdasági multietnicitás további megőrzése érdekében. Az állásfoglalás világos jelét adta: az etnikai előjelű erőszak vajdasági megjelenése összeegyeztethetetlen Szerbia európai közeledésére irányuló törekvéseivel.

4. A hágai nemzetközi büntetőbírórság

Hága a kezdetektől szembesült Belgrád ellenszegülésével és kibúvó-keresésével a balkáni összecsapásokkal összefüggő háborús bűnök számonkérése ügyében. Amíg a visszavert, de kiszugosláv pozícióiban sértetlen maradt főagresszor, Milošević hatalmon volt, mást nem is várhatott: a szerb politikai osztály és a közvélemény nagy részétől támogatva megtette, hogy presztízs-alapon vagy jogcím nélküli beavatkozásként elutasítsa a dik-

tátumot. (Formálisan felvetette a valóban indokolt eljárások országban belüli lefolytatását.) A kényszerítés eszközeként az ország teljes elszigetelése, a gazdasági és kulturális blokádnak maradt a nemzetközi közösség kezében, ám hosszú évekbe telt, amire ezzel eredményre jutott a rezsim bukása formájában (2001). A demokratikus fordulat erejéből lényegében azonban még mindig nem futja a felelősség vállalásából, de az új hatalom – nemzetközi gazdasági nyomás alatt – némi huzavona után kiadja magát Miloševićet (2002), akit bukása óta a hágai bíróság, „főbűnös” rangján, a legnagyobb eréllyel követel. Ezt az új hatalom reputációja így is megsínylette. A folytatás – további gyanúsítottakra vonatkozólag – Belgrád részéről újra elakad. pótcselekvésként „nemzeti tanácsot” állítanak fel a Hágával való együttműködés ügyének kezelésére. Csak újabb gazdasági, pénzügyi nyomásra, és hosszú előkészületek után kerülnek további személyek Hágába 2005 folyamán. Ekkor már Horvátországra is kiterjed a számonkérés, ami valamelyest az élesen Hága-ellenes szerbiai hangulatot is oldja. Még várnak prominens személyeket Hágába (R. Karadžić, R. Mladić), ennek ellenére az EU 2005 végére meghirdeti Szerbia és Montenegró számára a stabilitási és csatlakozási szerződés tárgyalásainak megindítását, ahogy a Hágával való kellő együttműködés feltétele mellett már korábban ígérte. A továbbiakra nézve, persze, Belgrádnak lesz még mit teljesítenie, de a nemzetközi közösség bizonyára továbbra is kitartóan egyeztet és instruál. Belgrád a hágai kötelezettségeket illetően túl van a nehezén, integrációs jövője egyre bizonyosabb. Amit még veszíthet, az az idő: milyen hamar jut el a csatlakozási folyamat zavartalanabb szakaszába, ahol már az aktuális tennivalóira összpontosít. Ha a továbbiakban minden zökkenőmentesen haladna a maga útján, főképp a demokrácia erőnléte is tovább javulna. Úgy – 2005-ből nézve – a 2015. év elképzelhető az EU-csatlakozás időpontjául. Némi lendületet a gyorsításhoz talán a koszovói kérdésben kompromisszumokra hajló magatartás kínálhatja.

Komáromi Sándor

Az elfelejtett Nyugati Part

Gavrilis, George: The Forgotten West Bank.

Foreign Affairs, 85. vol. 2006. 1. no. January-February 66-76. p.

A legtöbb jóslattal ellentétben Izrael kivonulása a Gázai-övezetből már határidő előtt befejeződött, és csak csekély erőszak kísérte. Azóta Palesztin Hatóság ellenőrzi a területet, és viszonylagos nyugalom uralkodik a térségben. Az Egyesült Államok és a négyek (a csoport, amelynek tagjai még az Európai Unió, az ENSZ és Oroszország, finanszírozta a közép-keleti béke „vonalvezetését” három éve) a kivonulást követően rendelkezésre álló időt két másodlagos projekt érdekében használták fel. Egyrészt segítettek a Palesztin Hatóságnak kiépíteni egy működő kormányzatot Gázában, másrészt a palesztin miniszterelnökre, Mahmud Abbaszra gyakoroltak nyomást, hogy fegyverezze le a Hamaszt, azt a militáns szervezetet, amely az elmúlt évtizedet azzal töltötte, hogy beásta magát, és a térség domináns katonai erejévé vált.

Amerika, Európa és az ENSZ politikusai, illetve döntéshozói egyetértenek abban, hogy a Gázai-övezet biztosítása kulcsfontosságú lépés a palesztin szuverenitás elérése felé vezető úton. Ahogy azt George W. Bush elnök 2005. augusztus 23-án mondta: „bízni kell – bízni kell abban, hogy a palesztin nép rendelkezik majd egy saját teljesítőképessé kormányval, és bízni kell abban is, hogy az izraeliek egy békés állam születésének lehet-

nek szemtanúi”. Ha Gáza politikai és gazdasági szempontból életképessé válik a palesztin közvetítők vezetésével, akkor ha továbbgondoljuk a folyamatot, Izrael és a Palesztin Hatóság hamarosan visszatér majd a tárgyalóasztalhoz, és kiterjesztik az önrendelkezés kiépítésének kísérletét a Nyugati Partra – és röviddel ezt követően létrejön egy teljesen életképes Palesztin Állam.

Ez a gondolatmenet azonban téves optimizmuson alapszik. A Gázai-övezet kiválása az izraeli fennhatóság alól és az átmeneti időszak viszonylagos szabályossága meggyőzte Washingtont és szövetségeseit, hogy a Palesztin Hatóság, ha megfelelő támogatást kap, viszonylag könnyedén megszilárdíthatja hatalmát elfoglalva a Hamasz helyét. Valójában a kivonulás helyezte Gázát a közép-keleti békefolyamat fókuszába, és a négyek úgy döntött, hogy a Palesztin Hatóság osztatlan figyelmét kell, hogy kapja ez a terület, valamint egy új, sokmilliárd dolláros segélycsomag legnagyobb hányadát, amely 2006 elején esedékes, hogy szétosztásra kerüljön.

A figyelem és pénz koncentrációja kizárólag Gázára, igen veszélyes hiba egyetlen egy okból: a Nyugati Part, amely egy sokkal nagyobb terület, és sokkal nagyobb lakossággal rendelkezik, egyre szorultabb helyzetbe kerül. Gázához hasonlóan a Nyugati Parti gazdaságot is romba döntötte a második intifada, és az iszlám szélsőségek előretörése. Égető szükség van politikai reformokra. Ha a Palesztin Hatóság minden energiáját a Gázai-övezetre fordítja, és elhanyagolja a Nyugati Partot, akkor ez a térség – 2,3 millió lakosával együtt – kihullhat az ellenőrzés alól.

A négyeknek, különösen az Egyesült Államoknak nyomást kell gyakorolni a Palesztin Hatóságra, hogy erőfeszítéseit fordítsa a Nyugati Part felé. Sajnos, jelenleg a diplomácia legfőbb szereplői eltökéltek, hogy kizárólag Gázát formálják újra abban a reményben, hogy ezzel új életre keltik a béke útvonalát, gyorsan újraindítva a béketárgyalásokat. Az ilyen típusú megközelítés eleve sikertelenségre van ítélve. Bár a magas szintű béketárgyalások lehet, hogy jó színben tüntetik fel a közép-keleti küldötteket és diplomatákat, valójában sem a palesztinok, sem az izraeliek nem lesznek készen a közeljövőben arra, hogy visszaujljenek a tárgyalóasztalhoz, hogy a végleges állapot kérdéseit megvitassák, mint pl. Palesztina határainak és államiságának kérdését. Ahelyett, hogy idő előtt erre készítetné őket, a nemzetközi közösségnek ragaszkodnia kellene egy koordinátori szerephez, amely jó szolgálatot tett már a tűzszünet, illetve a Gázai kivonulás során, és lehetővé tette, hogy a folyamat simán, meglepetések nélkül lebonyolódjék. A nemzetközi erőfeszítés biztosította a Palesztin Hatóság számára az oly szükséges támogatást és bizalmat, amikor átvette a hatalmat.

A jövőbeni erőfeszítéseket azonban a Nyugati Partra kell összpontosítani. Az elkövetkező néhány hónapban több dolognak is meg kell történnie. Először is James Wolfensohnnak, a Világbank volt elnökének, aki most a négyek különleges küldötte, finanszírozni kellene egy útépitési projektet a Nyugati Parton, hogy javítson a munkalehetőségeken és az életfeltételeken. A meglévő utakat ki kellene javítani, és új utaknak kellene épülniük, hogy összeköttesse a palesztin enklávék között. Egy ilyen útépitési projekt, melyet a Palesztin Hatóság szervezne és a G-8 finanszírozna, palesztinok tízezrei számára biztosítana munkalehetőséget, elárasztva a helyi fogyasztói gazdaságot az oly nagyon szükséges készpénzzel. Ez a folyamat nagymértékben növelné a Palesztin Hatóság legitimitását az átlagos palesztinok körében. Ezzel egyidejűleg csökkenthetné a szélsőségek vonzeréjét, ezáltal javítana a biztonságon, valamint a Palesztin Hatóságot erősítené, amivel a hivatalos személyek el tudnának jutni, és képesek lennének irányítani távoli palesztin területeket.

Az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek nyomást kellene gyakorolniuk a Palesztin Hatóság hivatalos személyeire is, hogy térjenek vissza Ramallahba. Sok palesztin hi-

vatalnok költözött Gázába röviddel a kivonulás előtt, hogy a hatalomátvétel hosszú távú teendőivel foglalkozzék. Ez a költözési hullám megfosztotta a Nyugati Partot kormányától, így legalább egy része ezeknek a személyeknek vissza kellene, hogy térjen oda.

Következő lépésként a négyeknek rá kellene venni Izraelt, hogy távolítsa el az ellenőrzőpontokat és útakadályokat a Nyugati Part területéről, és segítenie kellene a Palesztin Hatóságnak tárgyalni az útépitések engedélyezéséről, illetve a megmaradt nyugati parti települések elkerülő útjairól. Bár Wolfensohn mostanában sürgette, hogy Izrael csökkentse a nyugati parti területen a belső ellenőrzőpontok számát, ezáltal könnyítse az áruk és emberek mozgását, egy ilyen lépés még mindig kis jelentőségű a négyek számára ahhoz képest, hogy meg kívánják nyitni Gáza határait, egy tengeri kikötőt és egy repülőtérrel, valamint tárgyalásokat folytatnak, hogy a palesztin konvojoknak joguk legyen szabadon mozogni a Nyugati Part és Gáza között. Egy közelmúltbeli és igen ritka, frusztrált megnyilvánulása során Wolfensohn elismerte, hogy rendkívül nehéz az izraeli hivatalnokokat rávenni arra, hogy engedélyezzék és koordinálják Gáza és Egyiptom határának megnyitását, és ehhez nagyon nagy szükség volt Condoleezza Rice külügyminiszter rendkívüli látogatására. Hasonló frusztráció érheti Wolfensohnt és más képviselőket is azáltal, hogy a szabad Palesztina mozgalma a Nyugati Parton lekerül a napirendről. Mindazonáltal, hogy a belső ellenőrzőpontok közül néhánynak az eltávolítása a Nyugati Parton, elengedhetetlenül szükséges a térség gazdaságának fejlődése szempontjából, és ez megnyithatja az utat nagyobb mérvű külföldi befektetések előtt.

Végül, de nem utolsósorban a négyeknek finanszírozniuk kellene egy repülőtér megépítését a Nyugati Parton. Egy stratégiai szempontból jól elhelyezett kereskedelmi repülőtér, bármilyen kicsi is legyen, köldökszínorként működhet a világtól elzárt Nyugati Part számára. Bár Gáza hamarosan rendelkezni fog egy ilyen repülőtérrel, de ez a nyugati parti palesztinok számára nehezen elérhető, mivel izraeli területen kell átkelniük ahhoz, hogy odajussanak. Ha a Nyugati Part saját repülőtérrel rendelkezne, az gazdasági és biztonsági előnyökkel járna. A Palesztin Hatóság jelenleg nem rendelkezik gyors reagálású biztonsági erővel a Nyugati Parton, és nehézségei vannak távoli enklávék elérésével; az új repülőtér egy részének helikopterbázisként történő használatával lehetővé válna, hogy a Palesztin Hatóság vészhelyzet esetén gyorsan le tudja dobni biztonsági egységeit.

Azzal, hogy a Palesztin Hatóságot bátorítjuk, hogy energiáinak és forrásainak egy részét ismét a Nyugati Part felé fordítsa, az egyetlen a Hamasz terjeszkedésének és terrorcselekményeket végrehajtó képességének korlátozására. Amennyiben ez nem sikerül, úgy az izraeli megszállás tovább húzódik, és az izraeli védelmi erők provokáció esetén tetteleg lépnek fel, hogy elrettentsenek a militáns tevékenységektől, és akadályozzák a tettek kiüritését. Izrael továbbra is ellenőrzés alatt tartja Kelet-Jeruzsálemet, és a palesztinok végső célja – egy szuverén állam Kelet-Jeruzsálemmel mint fővárossal a távoli jövőbe vész.

Bosznay Csaba

A Vajdaság alkotmányos helyzete

Brusis, Martin: *Die Vojvodina in der aktuellen Politik und Verfassungsordnung Serbiens.*
Südosteuropa, 53. Jg, 2005. 4. H. 573–586. p.

A Milošević ellen győző Szerb Demokratikus Ellenzék pártjai a decentralizáció híveként számoltak a nacionalista érában kilgúzott vajdasági autonómia érdemi helyreállításával. A 2000. októberi vajdasági választások és Milošević bukása után úgy tűnt, hogy Újvidék gyorsan kiterjeszti és visszaszerzi a jogköreit Belgráddal szemben, az autonomista erők pedig kellően megerősödnek. A változás nagy jelentőséggel bírt volna az etnikai kérdések helyi kezelése szempontjából is, újra bővíthette volna a kisebbségek, köztük elsősorban a magyarság rendkívül beszűkült mozgásterét. A belgrádi – demokrata többségű – parlament el is fogadta a vajdasági autonóm hatáskörök visszaszolgáltatásáról szóló törvénycsomagot, az úgynevezett omnibusz-törvényt (2002), gyakorlati hatályát azonban korlátozzák a tartományi önállóságot felfüggesztő 1990-es köztársasági alkotmány, illetve az ehhez igazított, 1991-es tartományi „statútum” változatlanul érvényben lévő rendelkezései. Vagyis a Vajdaság az autonóm „hatáskörök” gyakorlásában a legtöbb területen továbbra is a köztársasági hatóságok ellenőrzése alatt állt és áll. Ilyen szempontból tűnhet úgy, hogy a vajdasági autonómia rendezése először is a köztársasági alkotmány reformjának késlekedésével összefüggő restancia. De az alkotmányozás elhúzódnása már csak a következmény – részben a Koszovóhoz, valamint Montenegróhoz fűző viszony kérdőjeleiből, részben épp az önmagában vitás autonómia-téma elvi – stratégiai problematikájából.

Felelevenedett ugyanis az autonómia-elv ellenzéke. 2002 végétől a miloševići idők volt kormánypártjai kerültek újra előtérbe. Legriasztóbb Šešelj nacionalista és sovíniszta Szerb Radikális Pártjának (SRS) előretörése. A szerb autonomista erők 2004-re elvesztették támogatottságukat a Vajdaságban. A lakosság többsége csalódott a 2000 októberében megválasztott új tartományi vezetésben. A Nenad Čanak vezette újvidéki kormány – amely megválasztása óta intézkedések sorát hozta az autonómia kiszélesítésére – négy év alatt nem tudott jelentős javulást elérni sem a Vajdaság gazdasági helyzetében, sem a lakosság szociális állapotában. A tartományi parlamentben képviselt regionális pártok 2004-es választási eredményei jelentősen visszaestek, vagy már be sem kerültek az újvidéki törvényhozásba. (A Szerb Radikális Párt nem kapott ugyan helyet a tartományi koalícióban, de a hatalmába tudta keríteni a helyi önkormányzatok jelentős részét.) Belgrádban természetesen eleve csekély az autonómia-kérdés támogatottsága. A Kostunica által vezetett kisebbségi koalíció egyre inkább nacionalista hírokat pengtetve igyekszik a támogatottságát fenntartani. Újvidék onnan nem várhat erősítést. Magára maradt a Vajdaság a háborús kényszeremigráció nyomán felborult etnikai egyensúly kiéleződő konfliktusaival is. (Lásd *Belgrádtól Brüsszelig* című cikkismertetésünket.) Az atrocitások nyomán vizsgálódó Európai Parlament ekkor az autonóm statútum kibővítésére határozott ajánlást is tett.

A kialakult pangás viszonyai között tartományi vagy akár az országos szintű pártok elvi autonómia-elképzelései adhatnak némi rálátást a vajdasági autonómia-esélyek jövőbeni lehetőségeire nézve. Határozott autonomista célkitűzések elsősorban a vajdasági helyi pártoknál találhatók. A Vajdasági Szociáldemokrata Liga egy szakaszban egyenesen köztársasági státust képzelt el a tartomány számára egy új módon föderalizált Szerbián belül, kétkamarás parlamenttel, ahol a nemzetiségek képviselőit a második kamara látja el. A Vajdasági Reformisták teljes jogú autonómia-terve – EU-kilátásokkal – a gazdasági lehe-

tőségeket domborítja ki. A Vajdasági Magyarok Szövetségének programja egy nem túl élesen körvonalazott tartományi autonómia kereteibe illesztett „magyar körzeti önkormányzat” javaslatával tűnik ki, amely egy sor többségi magyar lakosú településre terjedne ki különleges jogosítványokkal. Ez a tartományi keretekre is kiterjesztett decentralizáció elvét kamatoztatja. Az országos pártok általában támogatják a vajdasági autonómia valamilyen, akár a jelenleginél teljesebb formáját is (maximum: teljesebb a jelenleginél, de szűkebb a titóinál), kivéve a Szerb Radikális Pártot, amely a maga centralista–unitarista felfogása szerint már a mostani, csökevényes formájában eltörölné. Az álláspontok egyébként gyakran pusztán érintőlegesen és könnyen változók.

Az országos pártok szempontjából természetesen inkább az országterület egészére tekintő megközelítés a mérvadó, ez pedig alapjában a „szimmetrikus” tartományi struktúrákat helyezné előtérbe, ennél fogva nem feltétlenül venné tekintetbe a Vajdaság specifikus igényeit. A vajdasági autonómia talán a koszovói kérdésből profitálhat, mert Belgrád Koszovó szempontjából mégiscsak érdekelt „aszimmetrikus” megoldásokban. Ha nem is mindjárt az albánság javára, hanem a koszovói szerbek érdekében, akár Szerbiánál maradna, akár pedig elszakadna a tartomány. Hasonlóan köti Belgrádot a bosznia-hercegovinai berendezkedés részeként a szerb entitás részére kiharcolt különleges státus. Az alkotmányozási folyamat számára az autonómia-kérdésben önmagában véve a szerb egyetemleges nézőpont a csereszabatosabb, csak éppen ránehezednek a folyamatra Szerbia bizonytalan körvonalai. Ettől függetlenül figyelemre méltó V. Koštunica Szerbiai Demokrata Pártjának átfogó, szinte EU-konform regionalizálási terve, amely, amellett, hogy egyáltalán nem híve az erős autonómiának, hat régióval számol, ezek közül egy a Vajdaság, egy másik: természetesen Koszovó. Korábban ismertté vált egy tizenkét osztatú, kiserégiós elképzelés is (P. Nikolić régebbi alkotmányreform-tervezetéből), ebben a Vajdaság három kerületre oszlott volna: Szerémség, Bánság, Bácska. A vajdasági autonómia kérdésében a pártok viszonyulásánál kedvezőtlenebb képet mutat a közvélemény támogatása: ez a vajdasági szerbség körében – egy erősebb autonómia-változat esetében – mindössze 37%-os arányú, országos szinten pedig ennél jóval gyengébb. A többség támogatná ugyanakkor, már csak a hagyományörökség tiszteletéből is, a szerényebb jogosultságú formát.

Egyelőre kérdés, hogy a szélesen szóródó elképzelésekből mi az életképes, konszenzusra alkalmas elem, s hogy az alkotmányozás során milyen formában épül majd fel a Vajdaság tartományi autonómiájának végleges jogköre, s végül: mikor? Az eddigiekben ismertté vált tervezetekből legutóbb két amalgám került nyilvánosság elé: a kormányé (2004), illetve az államelnökségé (2005). Az utóbbi a magvasabb: önálló tartományi parlamenttel, kormánnyal számol, kompetenciákkal gazdasági, kulturális, igazságszolgáltatási, kisebbségvédelmi téren; alaptörvényét kizárólag a köztársasági alkotmánybíróság felügyelné. A kormány-oldalon kidolgozott változatban mindezekből szinte minden elem hiányzik. A magas szinten – igaz: kettős formában – egységesített reform-tervezettel az alkotmányozási folyamat azonban még nem jutott el a döntő szakaszba, hamari kilátás a végleges kidolgozására nincs, következésképp a politikai szintér változandósága és a külső-belső feltételek bizonytalansága még jócskán módosíthat a részleteken, különösképpen az autonómia-kérdésekben. A legáltalánosabb vélekedés szerint a belgrádi parlament után az újvidéki parlamentben is olyan erőviszonyok jöttek létre, melyekkel a Vajdaság ügyeiben aligha várható egyhamar érdemi elmozdulás.

Komáromi Sándor

Kényszerházasságok, egyoldalú válások, eltaszítások...

*Mariages forcés, divorces unilatéraux, répudiations... [Dossier] – Le Monde diplomatique,
2005. november, 620. sz., 30–31. p.*

Egy 2005 szeptemberében napvilágot látott, hivatalos tanulmány szerint a franciaországi közhivatalok 58%-ában nők dolgoznak, de közülük csak 12,1%-nak van valamiféle vezető beosztása. Nem ez az egyetlen diszkrimináció, amelyben részes az állam. Számos esetben a külföldi származású francia nőnek a nemzetközi megállapodásokra hivatkozó kérelmét elutasítja a nemzeti jog a személyes státusát illetően.

A külföldi magánjog francia nőáldozatai

Da Silva, Marina: Ces Françaises victimes d'un droit personnel étranger = uott.

A példabeli francia állampolgárságú nőt a rendőrség értesítette, hogy algériai férjét hiába várja haza, mert az egyoldalúan elvált tőle a tengeren túl, s ezt a francia hatóság érvényesnek tekinti.

A hosszú évek óta Franciaországban élő, kettős állampolgárságú nőknek bizonyára csak egy része van tisztában azzal, hogy rájuk még az anyaország törvényei érvényesek. Általában valami súlyos konfliktushelyzetben fedezik föl, hogy a 'személyes státus'-nak vannak alárendelve a jogi szerkezetben egyéni lehetőségeiket illetően. A nemzetközi magánjog keretein belül a belső jog nagy teret enged a külföldi jogi döntéseknek, ami nem mindig előnyös.

Françoise Gaspard, a Társadalomtudományi Főiskola történésze. 1994-ben egy aprólékosan kidolgozott jelentést nyújtott be ezekről a kérdésekről a Bevándorlók Integrációjával foglalkozó Nemzeti Tanácsnak. Az elemzés igen radikális, kétféle diszkriminációt helyez a középpontba: a nőket és férfiakat, illetve a franciákat és külföldieket sújtót. A tanulmány hatékony és áttekinthető.

Például a házasságkötés életkorhoz kötött joga Napóleon óta létezik. Számos veszéllyel jár, ha ezt figyelmen kívül hagyják; egész sor társadalmi szervezet fellépését megakadályozhatja. A jogban pedig nincsenek megváltoztathatatlan rendelkezések. A nők – férjük engedélye nélkül – munkát vállalhatnak 1965 óta; elválhatnak 1975 óta; nevüket adhatják a gyermeküknek 1986 óta. Egy külföldi eredetű nőnek a személyes státusában méltányosan alkalmazott nemzetközi jog igen nagy esemény. Általában azonban sikertelen a jogi fellépés, mert például a kettős állampolgárságú nőt franciának tekintik Franciaországban, de az anyaországban nem. Szenegálban ráerőszakolhatnak az ilyen jogállású nőre még egy másik, ottani férjet is, vagy Egyiptomban eltaszithatják a francia állampolgárságú feleséget. Azaz az „elegáns” innen-amonnan 'származás' a gyermektartás, az anyai jogok terén rendkívül veszélyes, vagy például a muzulmán jog nem ismeri el a házasságon kívül született gyermeket.

A francia polgári jog még a XIX. században bevezette a kölcsönösség elvét, vagyis a külföldön élő francia állampolgárra éppúgy érvényesek a francia jogok. Am a számos bevándorlás következtében ezek a jogok háttérbe szorultak, főleg a nők kerültek bizonytalan helyzetbe. A Nők Nemzetközi Világchartája a Humanitásért elnevezésű szervezet számos vita után elérte azt, hogy mindenütt meg kell gyökereztetni a nők elleni erőszak alapelvét, és el kell fogadtatni a nők fizikai és morális integritását.

A személyes státus alapvetően határozza meg az embert, a nőket is, s ezen belül az a mód, ahogy bánnak velük az anya-, illetve a választott/befogadó országban. Sad'ra Rahal-Sihdoum szociológusnő egyenesen a gyarmati múlt továbbélését látja az egyedülálló nőkkel kapcsolatban alkalmazott nagyvárosi 'tősgyökeres', illetve a 'benszülött' eredet megkülönböztető használatában. Az Alkotmány 75. paragrafusára úgy rendelkezik, hogy a Köztársaság azon polgárai, akiknek nincs az általános jogokra kiterjedő civil státusa, azok lemondásig megőrizhetik személyes státusukat. Furcsa, hogy a Köztársaság ezen a ponton nem lép fel erősebben a nők érdekében. A mai bevándorló nők státusa mit sem változott, őket XY 'nejeként' kezelik.

A személyes státus legdrámaibb esetei a poligámiával kapcsolatosak. Egészen 1993. augusztus 24-éig érvényben volt az a törvény, mely megtagadta a tartózkodási igazolványt a poligámiában élő külfölditől, illetve ennek feleségeitől. A csapda ma abban rejlik, hogy a családi jogon belül a külföldi feleség státusa – szinte kizárólagosan – részletesen meg van határozva.

A poligámián belüli második és további feleségekre és gyermekeikre semmiféle kedvezmény nem érvényes többé Charles Pasqua, majd Nicolas Sarkozy törvényei óta. Ezzel a férj elvileg mindössze 'jobb belátásra, méltányosságra' van kényszerítve.

A kényszerházasságok többségében szokásról van szó, és többségüket az anyaországban sem legalizálta. A „Nők az integrizmus ellen” elnevezésű szervezet tájékoztató füzetben összefoglalta a külföldi nők jogait, segélylehetőségeit, illetve a lehetséges támogató szervezeteket (2002.).

Az arab országokból érkező, majd francia állampolgárságot is kapó nők rendszerint nincsenek tisztában jogaikkal. A muzulmán országokban a házasságnak semmi vallási vonatkozása nincs, az csupán 'szerződés'. De az is előfordul, hogy azonos országból érkező nők más személyes státusszal rendelkeznek. Például Libanonban tizenhét bejegyzett vallás szerint változhatnak az érvényes jogok (pl. a síiták megtiltják a házasságot a más felekezethez tartozóval is, vagy pl. a zsidók és a maroniták tiltják a válást).

Rude-Antoine, Edwige asszony jogászdoktor, a nemzetközi jog szakértője, szociológus. Szerinte a nemzetközi magánjog belső felépítésű: az anyaország, az otthon, az egyén törvényeiből indul ki. Lehetségesek kétoldalú szerződések is, de a személyes státusra kiterjedően ezeket Franciaország csak Lengyelországgal (1967.) Jugoszláviával (1970.), és Marokkóval (1981., azóta módosítva is) kötötte meg. A migráció hihetetlen felgyorsulásával azonban Európában szükséges lenne kidolgozni egy, a nőket védő konvenciót. A módosítások kidolgozása folyamatban van az egyén jogainak elismerésével, az Európai emberi jogi konvenció alapul vételével.

Ansar Rachidi ügyvédnő szerint főleg az utóbbi két évben érzékelhető jó irányú elmozdulás, és az Európai emberi jogok konvenciójának figyelembevételével a nőkkel szemben is méltányos bírósági döntések születtek. Sőt, ma már olyan furcsaság is megesik, hogy a férfiak családon belül elkövetett erőszakát is elítéli a francia igazságszolgáltatás a Magreb-országbeliek esetében is, ahol egyébként az házasságon belül megengedett.

A nemzeti törvények útvesztőjében

Rudé-Antoine, Edwige: Dans le dédale des lois nationales. – in: 30. p.

A jelenkori mobilitás velejárója a családi kapcsolatokat szabályozó törvények megismerése, ha lehet, összhangba hozása Európában.

Első látásra bárki azt hinné, hogy a 'személyes státusz' mindenre egyformán érvényes egy területen. A valóság azonban más. Először is, noha a legtöbb törvény elismeri a személyes státust, ennek tartalma változó. Franciaországban csak az egyén személyes kapcsolata tartoznak ide, Német-, Spanyol- és Olaszországban az örökség is e törvény alá tartozik, kivéve a házassági és az örökösödési jogokat. A Common Law országokban a felfogás teljesen más. A muzulmán országokban szintén.

A személyes státusz és a nemzetközi jog családra vonatkozó része színes variációt mutat. Egyes országokban szorosan kapcsolódik a nemzeti törvényekhez (pl. Belgium, Németország, Franciaország, Luxemburg, Olaszország, Görögország), másutt a tartózkodási hely törvénye az elsődleges (Nagy-Britannia, Málta, a Common Law országai, valamint a skandináv országok), egyes helyeken, így Spanyolországban az egyén választhat, hogy a személyes vagy a tartózkodási hely jogai alapján hoznak-e döntést ügyében, s vannak olyan helyek is – Egyiptom, Libanon –, ahol a vallási törvényekre különös hangsúly esik.

De számos törvény földrajzi helyenként változó. A nyugati országokban például sehol sem érvényes az 'elbocsátás' törvénye, miszerint a férj egyoldalúan vethet véget a házasságnak.

A portugál törvények szerint egy ifjú 16 évesen házasságra léphet, de Franciaországban ezt csak az érvénytelenítés rizikójával teheti meg. Egy marokkói házasságot köthet nem muzulmán is Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Németországban, azonban fölkészülhet rá, hogy Marokkóban ezt a házasságot nem tekintik érvényesnek. Azok az országok, melyek nem ismerik el a többnejűséget, országuk területén meg is tiltják az efféle házasságkötéseket. Az elbocsátást, hivatkozással a nemek egyenlőségére, valamint az Emberi jogok európai konvenciójára, s így a francia közrendre is, vagy öt esetben érvénytelennek ítélte a francia bíróság (2004 óta) az ország területén tartózkodó, ráadásul egyetlen feleség esetében. A baj csak akkor jelentkezik, ha a feleség bizonyíthatóan külföldön él, ekkor a kimondott elbocsátást Franciaországban is elismerik.

Jelenleg szó sincs arról, hogy a külföldieket érintő személyes státust valamennyire is uniformizálná az Európai Közösségek, de újra és újra fölhívják a figyelmet az Emberi jogok európai konvenciójának figyelembevételére.

Kakasy Judit

A szlovák közgazdászok véleménye a szlovák gazdasági helyzetről az 1967–1968-as évek fordulóján

Londák, Miroslav: Pohľady slovenských ekonómov na hospodárske postavenie Slovenska na prelome rokov 1967-1968 – Historický časopis, 54. r. 2006. 1. no. 89–104. p.

Csehszlovákiában a XX. század '60-as éveinek kezdetétől fokozatosan lezárult a marxista-leninista tanok szolgálai ismételtetésének korszaka. Kezdtett megdőlni a szocialista gazdaság működéséről alkotott leegyszerűsített elmélet, megjelentek a bürokrácia uralta gazdasági vezetés kritikái, előtérbe kerültek a piac és a gazdasági reform kérdései.

A '60-as években a szlovák közgazdászok megpróbálták tisztázni a szlovák gazdaság valódi helyét a csehszlovák gazdaságban. Szlovákia ugyanis a csehszlovák állam keretén belül csupán közigazgatási egységként, nem egyenrangú partnerként szerepelt. Fontos kérdések merültek fel Szlovákia iparosításával, gazdasági és szociális szintjének kiegyenlítésével és nemzeti jövedelmének kiszámításával kapcsolatban.

1967. március 14-én a Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének munkacsoportja által készített elemzés szerint Szlovákia jelentősen elmarad a cseh közigazgatási területek ipari fejlettsége mögött, Szlovákiát szétszóródott, egymással minimálisan kooperáló üzemek jellemezték. Az addigi gazdasági reformok negatív hatást váltottak ki a szlovák iparban és nemzetpolitikai problémává nőttek ki magukat, mivel a reform eszközei nem voltak megfelelően előkészítve. A gazdasági reform idején Csehszlovákiában olyan átalakítás történt, amely a szlovák üzemek termelésében, rentabilitásában csökkenést okozott, ezáltal a nemzeti jövedelem mértéke is apadt.

A. Lantay szerint a gazdasági fejlődés nem alapulhat pusztán az üzemek piaci viselkedésén. Szerinte a Szlovák Fejlesztési Alap jelenthetné a megoldást, amely megvalósíthatná az államközpont szándékait, ám önállóan cselekedhetne az államközpont és a nemzeti szervek által jóváhagyott irányelvek alapján.

Ezzel egyidejűleg a fejlett tőkés országok intézkedések garmadáját alkalmazták elmaradott területeik felzárkóztatására.

Szlovák közgazdászok – M. Fundárek, A. Klas, J. Kolek – 1968 küszöbén bebizonyították, hogy az 1950 és 1965 között zajló gazdasági fejlődés Szlovákiában kevésbé volt hatékony. R. Lacko nyújtott áttekintést az Európai Gazdasági Közösség azon eszközeiről, amelyekkel elősegítették az elmaradott területek gazdasági fejlődését. Az említett közgazdászok számításából megmutatkozott, hogy Szlovákia gazdasági fejlődése nem is annyira a befektetésektől, sokkal inkább a technikai-gazdasági haladás növekedésétől függ. Klas, Fundárek és Kolek mérlegelték a cseh vidékek és Szlovákia gazdasági és szociális színvonalának kiegyenlítését is. Szerintük az iparosítás túl nagy hangsúllyal valósult meg az alapvető ágazatokban és túl alacsony részvétellel a feldolgozóiparban. Szlovákiában ezért magasra kell emelni a tudományos-technikai szintet, és szerkezeti változásokat kell végezni a termelési ágazatokban, amelyek az életszínvonal és a gazdaság növekedéséhez vezethetnek.

A hivatalos szlovák közgazdaságtudomány kezdte mérlegelni a kapitalista gazdaság szocialista rendszerben is alkalmazható pozitív hatásait.

1948 és 1966 között Szlovákiában a produktív lakosság száma 370 058 fővel nőtt, míg ez a szám Csehországban csupán 108 506 volt. A szlovák növekedés az országos növe-

kedés 77,32%-át tette ki, ám az 1 031 000 új munkahelyből 800 000 a cseh területeken alakult meg. Az arány tehát teljesen ellentétes volt. A Dubček 1967 szeptemberében a Kommunista Párt ülésén rámutatott a munkaerő forrásai és a beruházások elhelyezése közötti ellentmondásosságra. Miután Dubček 1968-ban a Kommunista Párt Központi Bizottságának főtitkárává vált, Szlovákiában is személyi változások történtek. Jelentős pozíciót kaptak a nemrég még a párt központjából kritizált szlovák közgazdászok. V. Pavlenda vált a Párt Közgazdasági Bizottságának elnökévé, és H. Kočtúchot is bevonták a politikába. A márciusban rendezett smolenicei konferencián felvetődött az állam gazdasági föderációjának hipotézise, ám a problematikát még nem készítették elő megfelelően a szlovák közgazdászok. H. Kočtúch a gazdasági tények elemzésével próbálta a föderáció pozitív hatásait bizonyítani. A szlovák közgazdászok 1968 áprilisában elkészítették a gazdasági föderáció alapelveit. Abból indultak ki, hogy Csehszlovákia két egyenjogú nemzet országa, ám gazdaságát két nemzeti gazdaság integrált szintézisének tekintik. A hatóságilag megvalósított integráció okozta a gazdaság deformációit: az egyoldalú ágazati struktúrából adódó negatívumokat, a szlovák termelés gyengeségeit és a befektetési politika ésszerűtlenségeit. Az új gazdasági integrációnak biztosítania kell a két terület gazdasági kiegyenlítését. Az új gazdasági rendszernek megfelelő bankrendszert kell kiépíteni. A föderális szervek csak a nemzeti szervektől kapott kompetenciákkal bírnának. A föderáció koncepciójának ki kellene zárnia annak a lehetőségét, hogy csak „nagy politikai” és „kis gazdasági” föderáció jöjjön létre.

1968 tavaszán új társadalmi légkörben folytatódott a gazdasági–politikai föderáció kidolgozása. 1968 májusában a *Szlovákia fejlődésének gazdasági problémái a föderációban* címmel rendezett konferencián J. Ferienc és J. Kuřka is tartottak referátumot. Szerintük a föderáció a csehszlovák szocialista társadalom demokratikus fejlődését teszi lehetővé, mivel túllép a hatalom monopóliumán annak bürokratikus rendszerével együtt.

H. Kočtúch szerint standard módszert kell kialakítani a nemzeti jövedelem kiszámítására, ugyanis a szlovák nemzeti jövedelmet nem számították ki rendszeresen, és annak kiszámításakor csupán négy tényezőt vettek figyelembe (a fejlett külföldi analízisek viszont 26 tényezőt). Kočtúch hangsúlyozta azt is, hogy a valódi gazdasági fejlődést ne a tervezett fejlődéssel, hanem a potenciálisan lehetségesseggel vessék össze. Szerinte az adminisztratív vezetési modell miatt nem vált valóra Szlovákia és a cseh területek gazdasági kiegyenlítése. A pillanatnyi gazdasági problémák okait azonban nem a szocialista gazdaság meglétében látta.

J. Rosa véleménye szerint a gazdasági reform útjában a gazdaságpolitika teljes programjának hiánya áll. A gazdaság bürokratikus, adminisztratív vezetése akadályozta a szocialista szabályozott piac fellendülését. A társadalmat uraló bürokratikus apparátus 1948 után megnőtt. Az apparátus része volt számos befolyásos személy. Mivel a gazdasági reform veszélyeztette befolyásukat, nem csoda, hogy a fejlődés útjába álltak. Az új vezetési modellben hivatali állások sokasága vált volna feleslegessé.

A szlovák közgazdászok a gazdasági gondok okait az adminisztratív–direktív modell működésében és az államjogi forma aszimmetrikus modelljében látták. A politikai viszonyok még nem tették lehetővé, hogy a gazdaság előnytelen jelenségeinek okait magában a szocialista társadalmi rend fennállásában keressék. Szerintük a föderatív állam eszméjét csak akkor sikerülhet a gyakorlatba is átültetniük, ha az következetes föderáció lesz.

Császári Éva

Egy képzeletbeli földrajzi fogalom: Ideológia, városi térség és tiltakozás Barcelona kínai negyedének megalkotásakor, 1835–1936 között

Ealham, Chris: An Imagined Geography: Ideology, Urban Space, and Protest in the Creation of Barcelona's „Chinatown”, c. 1835–1936.

International Review of Social History 50, vol. 2005. 3. Part, December 373–397. p.

Henri Lefebvre a modern nagyváros kettősségét a következő elhíresült módon ragadta meg: ez egyesek számára a szabadságnak az egyik színtere, míg másoknak a hatalom és az elnyomás központja. A cikkben a szerző ezt a kettősséget Barcelona Raval kerületének a történelem során bekövetkező földrajzi változásain keresztül elemzi, amely egy belvárosi munkásosztály alkotta közösség és a katalán iparosodás szülőhelye. Az 1920-as évektől kezdve az elit csoportok és a társadalomtudósok a Ravalt Barcelona kínai negyedeként határozták meg, amely hatással van mindmáig a terület történelmi ábrázolására. A Raval társadalomtörténetén keresztül érveket ütköztet, melyek szerint a kínai negyed mítosza különleges politikai célokat és csoportokat szolgál, és hogy egy kulturális projekt részét alkotta, melyben Barcelona egyik legfontosabb és leglázázóbb, munkásosztály-lakta kerületét a nyomornegyed mítoszával ruházták fel.

Barcelona számára az 1830-as éveket követő időszak az urbanizáció és az ipari fejlődés korszaka volt, melynek következtében 1930-ra a katalán főváros az egyetlen spanyol város volt, amely egymillió lakossal rendelkezett. Ennek a tervezetlen, szabályozatlan urbanizációs folyamatnak köszönhetően új kerületek, városrészek nőttek ki a földből, majdhogynem egyik napról a másikra, az ingatlan-spekulánsok és tulajdonosok közreműködésével. Az 1920-as évek közepétől a társadalmi folyamatok megfigyelői – újságírók, orvosok, történészek, helyi hatóságok, gazdasági csoportok és reformista, szakszervezeti vezetők – kezdtek beszélni egy új városrészeről – „Kis-Kináról” (Barrio Chino). Mindazonáltal ez a Kis-Kína egy képzeletbeli földrajzi fogalom volt, valami olyasmi, amely kiemelte azt a tényt, hogy más Kis-Kínákkal ellentétben, mint pl. amelyek Londonban és Észak-Amerikában találhatóak, Barcelona Kis-Kínájában egyáltalán nem voltak kínai bevándorlók. A Kis-Kína elnevezés sokkal inkább köszönhető a társadalmi elit csoportjainak, akik a nyomornegyedek mítoszát terjesztették, mert egyre jobban tartottak attól, hogy a városi uralmukat veszélyezteti egy belvárosi terület. E kerület nyomornegyed – és alvilági mítosza még a mai napig befolyással van a történelmi és területi képviseletére, és az akadémiai szakemberek körében egy olyan tendenciára világít rá, mely szerint a munkásnegyedeket alapvetően kaotikusnak és szervezetlennek látják.

A cikk első részében a szerző feltárja a Kis-Kína kulturális és társadalmi szerkezetének eredetét és fejlődését, és hogy ezt miként ragasztották rá a Ravalra. Majd a Raval társadalmi és politikai történetét tárgyalja, különös tekintettel a társadalmi tiltakozásokban betöltött központi jelentőségére. Végezetül a Kis-Kína mint „morális földrajz” vagy a „félelem földrajzának” fogalomköréhez történő kapcsolódásának történelmi jelentőségét értékeli, amely az olvasó számára sokat elárul a városi elitek tudatáról egy adott időszakban egy adott térségben. Mindazonáltal míg Barcelona Kis-Kínája egy kitalált térség, egy képzeletbeli földrajzzal és történelemmel, addig az urbánus elit számára túlságosan is valóságos volt: ez a terror és a zavargások színtere. Ennek következtében látni fogjuk, hogy ennek a kirekesztő Kis-Kína fogalomkörnek különleges politikai felhasználása volt: ez a toposz rögzítette szentített olyan hivatalos projekteket, mint a Raval „fertőzött” utcáinak „tisztogatása”, amelyet mind fizikailag, mind morálisan újjászervezték, és új felügyeleti rendszer alá helyeztek.

Az olyan jóslatok, hogy „bosszúálló angyalok” törnek elő majd a Ravalból, a spanyol polgárháborúhoz vezető forradalom kitörésével igazolódni látszottak. Ennek következtében a Franco-diktatúra idején a Raval Barcelona többi részéhez hasonlóan kiemelt büntetésben részesült forradalmi és egyházellenes múltja miatt. Az elit közösségi emlékezete megőrizte Kis-Kína emlékkörét és a morális riadalmat, valamint magával vitte azt a Franco utáni demokrácia időszakába is, amikor az 1992-es Barcelonai Olimpiai Játékok időszaka előtt, alatt és után a várostervezők új generációja számára inspirációt biztosított. Ezek a városépítő mérnökök a Raval utcáit a nyomornegyedek eltakarítási és a városi megújulás ártalmas folyamatának vetették alá. A mai arculat finomodás és az ingatlan-spekuláció a Raval munkásosztályi emlékét folyamatosan aláaknázza, és a középosztály betelepülése a kerületbe a társadalmi tisztogatás programjának részét képezi. Mindazonáltal a Raval tiltakozási és ellenállási hagyományai továbbra is élnek, és a város felülről jövő stratégiái a kollektív ellenállásra ösztönzik azokat a csoportosulásokat, melyek gyökerei az „utca köztársaságából” merítenek erőt.

Bosznay Csaba

Hibajavítás

Előző számunk 47. oldalán Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából cím helyesen Erdély története **húsz** év távlatából. Az olvasók szíves elnézését kérjük.

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 40. SZÁM ³₁₉₉₇ 2006. 2. SZÁM

Tartalomjegyzék

Múlt idő

Horváth Sándor: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához

Határsértők

Cieger András: Gazdagodás és korrupciós vád. A magyar politikusok vagyongyarapításának lehetőségei és megítélése az 1860–70-es években

Tudós tusák

Takács Erzsébet: Struktúra, mélységszint vagy hosszú időtartam? Lévi-Strauss, Gurvitch és Braudel vitája antropológiáról, szociológiáról és történelemtől

Verein für Socialpolitik: Vita a nemzetgazdaság produktivitásáról, 1909

Századvég-szövegelő

„...megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell.”
Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolf
– 2. rész

www.szazadveg.hu

A KISEBBSÉGGUTATÁS című folyóirat
és a **KISEBBSÉGGUTATÁS KÖNYVEK** egyes kötetei
a következő könyvesboltokban kaphatók:

Budapesti Teleki Téka
1088 Budapest, Baross u. 1.

Kódex Könyvárúház
1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Írók Boltja
1067 Budapest, Andrássy u. 45.

Osiris Könyvesház
1053 Budapest, Veres Pálné u. 4-6.

Balassi Könyvesbolt
1023 Budapest, Margit u. 1.

Kis Magiszter Könyvesbolt
1053 Budapest, Magyar u. 40.

Pont Könyvkereskedés
1051 Budapest, Nádor u. 8.

LITEA Könyvesbolt és Teázó
1014 Budapest, Hess András tér 4.

A Lira és Lant, az **Alexandra**, valamint a **Libri** nagyobb üzletei

Sík Sándor Könyvesbolt
6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt
3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt
7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés
9400 Sopron, Mátyás király u. 34/f.

Könyvesház
9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Prohászka Lajos

**VÁNDOR
ÉS A BUJDOSÓ**

**Prohászka Lajos:
A vándor és a bujdosó**

Budapest, 2005. 245 p.

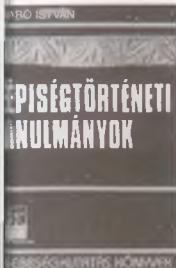
2600 Ft

**Ifj. Barta János-Papp Klára
(szerk.):
"Nincsen nekünk
több hazánk ennél"
Tanulmányok a Bocskai-
felkelés történetéhez**

Budapest, 2004. 203 p.

3200 Ft

**Szabó István:
Népiségtörténeti
tanulmányok**

Budapest, 2005. 229 p.

2800 Ft

**Ravasz László:
Orgonazúgás**

Budapest, 2005. 190+32 p.

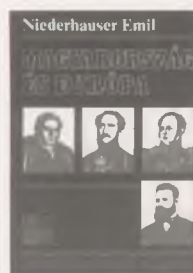
2800 Ft

**Péntek János (szerk.):
A magyarul megszólaló
tudomány.
Tanulmányok az
Apáczai évfordulóra**

Budapest, 2004. 263 p.

2800 Ft

**Niederhauser Emil:
Magyarország és Európa**

Budapest, 2003. 308 p.

2700 Ft

Előszó:

Horváth Vilmos (szerk.): Szabó István cikkekben és dokumentumokban

Horváth Ádám (szerk.):

Az 1956-os forradalom hatása és következményei a magyar kisebbségek körében

Horváth Béla: Irodalom a korfordulón

Horváth Pál Péter (szerk.): Migráció Magyarországon az ezredfordulón

Horváth Lajos (szerk.): Keleti szertartású keresztények Magyarországon

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

900 Ft

A NYUGATI MAGYAR IRODALOM AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL

(Pomogáts Béla /szerk. és bev./: A hűség könyvei; Márai Sándor: Napló, 1956; Borbándi Gyula: Forradalom vagy ellenforradalom?; Kovács Imre: Megint megtaláltuk az utat; Cs. Szabó László: Írók a forradalomban; Camus, Albert: Követelésem az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez stb.)

SZEMLE

Liberális nacionalizmus és szuverén terület eszménye (Nootens, G.)

* * *

Alkotmányosság és identitás Kelet-Európában (Deets, St.)

* * *

Etnicitás és globalizáció - délkelet-európai problémák (Wundrak, R. - Becker, J.)

* * *

Egyház és nemzet a 19. században - Keletporosz példa (Schattkowsky, R.)

* * *

A szlovákiai roma kisebbség helyzete (Koganová, V.)

* * *

Nemzeti identitás, autonómia és elszakadás Nagy-Britanniában, Spanyolországban és Kanadában (Guibernau, M.)